

ISSN 2786-9156

ВІСНИК

Луганського
навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік

Випуск 2 (106)
Частина 1

Кропивницький
2024

ВІСНИК

Луганського
нвчально-наукового
інституту
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Донецький державний університет внутрішніх справ. *Ресстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення. Рішення від 31.08.2023 № 771. Ідентифікатор медіа R30-01197. *Включений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук за категорією «Б» Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 (зі змінами від 25.10.2023 № 1309) *Входить до Міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та онлайн бази HeinOnline

2.1
2024

Редакційна колегія:

Є. О. Письменський – д-р юрид. наук, проф. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна) – *головний редактор*; **І. М. Кравченко** – канд. юрид. наук, доцент (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, проф. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна) – *відповідальний секретар*; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонРНЦ НАПрН України, м. Кропивницький, Україна); **В. С. Бондар** – канд. юрид. наук, доц. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна); **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛьвДУВС, м. Львів, Україна); **А. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доцент (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна); **С. М. Мельничук** – д-р юрид. наук, проф. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, проф. (Об'єдн. штурм. бриг. НПУ «Лють», Україна); **Р. Л. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС, м. Харків, Україна); **І. В. Чеховська** – д-р юрид. наук, проф. (УДФС України, м. Ірпінь, Україна); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), ст. проф. (Рурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина).

Рекомендовано до друку Вченою радою Донецького державного університету внутрішніх справ (протокол № 22 від 26 червня 2024 року)

Електронна адреса видання: luhbulletin.dnuvs.ukr.education

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Донецький державний університет внутрішніх справ,
вул. Велика Перспективна, б. 1, м. Кропивницький, Україна, 25015

☎ +38 068 1553835

© Донецький державний
університет внутрішніх справ, 2024

ISSN 2786-9156

BULLETIN
of Luhansk
Educational-Scientific Institute
named after E. Didorenko

Scientific journal

Founded in 1997
Periodicity of issue – 4 numbers a year

Issue 2 (106)
Part 1

Kropyvnytskyi
2024

BULLETIN

Luhansk
Educational-Scientific
Institute named after
E. Didorenko

The founder and publisher is Donetsk State University of Internal Affairs.
*Registration with the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting. Decision No. 771 dated 31.08. 2023. Media ID R30-01197. *Included in the list of specialized scientific publications in legal sciences under category "B" by the Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated 02.07. 2020 No. 886 (as amended from 25.10.2023 No. 1309) *Includes the International Scientometric Database Index Copernicus International (Republic of Poland) and the Online Database HeinOnline

2.1
2024

Editorial Board:

Ye. Pysmenskyi – Doctor of Legal Scien., Professor (LESI named after E. O. Didorenko DSUIA, city of Kropyvnytskyi, Ukraine) - *Chief Editor*; **I. Kravchenko** – Cand. of Legal Scien., Associate Professor (LESI named after E. O. Didorenko DSUIA, city of Kropyvnytskyi, Ukraine) - *deputy of editor-in-chief*; **V. Kovalenko** – Cand. of Legal Scien., Professor (LESI named after E. O. Didorenko DSUIA, city of Kropyvnytskyi, Ukraine) – *responsible secretary*; **A. Bobkova** – Doctor of Legal Scien., Professor, Academician of NALS of Ukraine (DonRNC NALN of Ukraine, Kropyvnytskyi, Ukraine); **V. Bondar** – Cand. of Legal Scien., Associate Professor (LESI named after E. O. Didorenko DSUIA, city of Kropyvnytskyi, Ukraine); **M. Karchevskiyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA, city of Lviv, Ukraine); **A. Kovalenko** – Cand. of Legal Scien., Associate Professor (LESI named after E. O. Didorenko DSUIA, city of Kropyvnytskyi, Ukraine); **S. Melnychuk** - Doctor of Law. Sciences, Prof. (LESI named after E. O. Didorenko SUIA, Kropyvnytskyi, Ukraine); **V. Nesterovych** – Doctor of Legal Scien., Professor (Combined assault. brig. NPU "Lyut", Ukraine); **R. Stepaniuk** – Doctor of Legal Science, Professor (KhNUIA, city of Kharkiv, Ukraine); **I. Chekhovskaya** – Doctor of Law, Professor (STU of Ukraine, city of Irpin, Ukraine); **Tomas Feltes** – Habilitated Doctor of Law, Doctor of Legal Sciences, Professor (Ruhr University in Bochum, city of Bochum, Germany)

*Recommended for publication by the Academic Council of the Donetsk State University of Internal Affairs
(protocol № 22 from June, 26, 2024)*

E-mail address of the publication: luhbulletin.dnuvs.ukr.education

For scientists and lawyers-practical workers.

☒ Donetsk State University of Internal Affairs, Velika Perspektivna, 1,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25015

☎ +38 068 1553835

© Donetsk State University
of Internal Affairs, 2024

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....	9
-----------------------	---

Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Лебедєва Ю. В. Конституційне право на аборт у США: правова регламентація.....	13
Маланчук Т. В. Захист дітей в умовах війни: проблеми та виклики з погляду прав людини.....	29
Перепьолкін С. М. Зобов'язання про піклування та утримання у відносинах між батьками та дітьми: міжнародно-правовий аспект.....	39
Шинкар Т. І. Публічно-правові механізми обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки: зміст та класифікація.....	53

Розділ ІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Богданов Р. І. Компетенція територіальних управлінь державного бюро розслідувань.....	63
Колесніков А. П. Особливості запровадження та взаємодії модулів єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.....	71
Теремецький В. І., Величко В. О. Правове регулювання затвердження старости в системі місцевого самоврядування.....	81
Червінчук А. В., Атаманенко Ю. Ю. Учасники дорожнього руху як суб'єкти адміністративних правопорушень.....	92

Розділ ІІІ. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Долинська М. С. Страхування відповідальності приватного нотаріуса як необхідна умова доступу до провадження приватної нотаріальної практики в Україні.....	102
Сайбеков М. Г., Підпалій Р. Ю. Захист особистих немайнових і майнових авторських прав на твір в аудіовізуальному мистецтві та виробництві в ретроспективі: історико-правовий аспект.....	115
Тюленев С. А. Правові засади та форми захисту прав суб'єктів господарювання.....	130

**Розділ IV. ПРОБЛЕМИ БОРотьБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Дишльова А. О. Особа правопорушника як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності.....	144
Ємець І. О. Адвокатські розслідування: можливості та особливості використання зібраних представником потерпілого матеріалів у кримінальному провадженні.....	155
Коваленко В. В. Організаційні і тактичні особливості допиту членів організованої групи чи злочинної організації.....	168
Kovalchuk O. Modern IT solutions for ensuring Russia's accountability for its military aggression against Ukraine.....	180
Степанюк Р. Л. Розвідка у криміналістиці й оперативно-розшуковій діяльності.....	191

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS.....	9
----------------------------------	---

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Lebedieva Yu. Constitutional right to abortion in the USA: legal regulation.....	13
Malanchuk T. Protection of children in wartime: problems and challenges from a human rights perspective.....	29
Perepolkin S. Obligation of care and maintenance in the relationship between parents and children: international legal aspect.....	39
Shinkar T. Public-legal mechanisms of right limitation for information in the interests of national security: contents and classification.....	53

Section II. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Bohdanov R. Competence of territorial departments of the state bureau of investigation.....	63
Kolesnikov A. Implementation and interaction features of ujits modules.....	71
Teremetskyi V., Velychko V. Legal regulation of appointing overseers within local self-government system.....	81
Chervinchuk A., Atamanenko Y. Traffic participants as subjects of administrative offenses.....	92

Section III. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR, ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW

Dolynska M. Liability insurance of a private notary as a necessary condition for access to private notary practice in Ukraine.....	102
Saibekov M., Pidpalyi R. Protection of personal immortal and property copyrights on works in the audiovisual arts and production in retrospect: historical and legal aspect.....	115
Tiulieniev S. Legal principles and forms protect the business entities rights.....	130

Section IV. PROBLEMS OF FIGHTING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Dishlyova A. The person of the offender as an element of the forensic characteristics of criminal offenses related to the illegal acquisition of the right to land of state or communal property.....	144
--	-----

Iemets I. Investigations of lawyer: possibilities and features using materials collected by the victim's representative in criminal proceedings.....	155
Kovalenko V. Organizational and tactical features of interrogation of members of organized group or criminal organization.....	168
Ковальчук О. Я. Сучасні IT-рішення для забезпечення відповідальності росії за її військову агресію проти України.....	180
Stepaniuk R. Intelligence in criminalistics and investigative activities.....	191

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ У «ВІСНИКУ ЛУГАНСЬКОГО НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА»

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

До публікації в науковому журналі приймаються статті фахівців – науковців, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів та докторантів, працівників юридичної та правоохоронної галузей тощо, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до цих вимог.

Статті студентів не приймаються до публікації навіть у співавторстві з науковим керівником.

До рукопису додається **інформаційна довідка про автора (ів)**, що має містити таке: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду (у повному обсязі), поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти, ORCID-ідентифікатор автора (ів), місто і країну; розділ наукового журналу, до якого доцільно вклучити статтю. Якщо автор не зареєстрований в ORCID, треба створити обліковий запис за посиланням <https://orcid.org/>. Ця інформація надається українською та англійською мовами. (Увага! Прізвище та ім'я англійською слід зазначати відповідно до закордонного паспорта або ж іншого документа, що засвідчує особу).

Рукопис статті та інформаційна довідка надсилаються на адресу електронної пошти редакції (voron.lduvs@gmail.com).

Якщо автор не має наукового ступеню, додатково надається **рецензія** (або її відсканована копія), підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) вчене звання).

Статті приймаються до кожного 10 числа останнього місяця декади (терміну виходу чергового номера журналу), а саме: до 10 березня поточного року, до 10 червня, до 10 вересня і до 10 грудня відповідно.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

Статті приймаються **українською або англійською мовами** обсягом від **12 до 17 сторінок** (редактор – Word for Windows, формат А 4, шрифт Times New Roman, кельг – 14, інтервал – 1,5; поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

Зображення, які подано в статті, слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гаму привести до чорно-білого або подати в градациях сірого.

Стаття повинна мати такі **структурні елементи**:

- у першому рядку (ліворуч) - УДК статті;

- у другому рядку (ліворуч) – **прізвище та ініціали автора(ів)**;
- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (ліворуч) - **науковий ступінь, учене звання, членство в НАН, НАПрНУ** (за наявності), **посада та місце роботи** автора(ів), **адреса електронної пошти** автора(ів), **ORCID**- ідентифікатор автора(ів); місто та країна.

- нижче, через один інтервал, напівжирним шрифтом, з вирівнюванням по центру- **назва статті**, яка повинна стисло інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва має бути цікавою для вітчизняної та міжнародної аудиторії;

- нижче, через один інтервал, - **анотація українською мовою** (не менше ніж 1800 друкованих знаків) та ключові слова (6-8 слів чи словосполучень).

Нижче, через один інтервал, розміщується **текст статті**, який повинен мати таку **структуру**:

Постановка проблеми. Наводиться актуальність й обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження в загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити коротку оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Формулювання цілей. Мета (завдання) статті повинна випливати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту й назві статті, містити виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та висловлюються пропозиції щодо перспектив подальших розробок.

Текст статті має бути ретельно вичитаним, без орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Стаття може містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Кількість використаних джерел має бути не менше ніж 12, але не більше як 30.

Забороняється цитування в тексті та внесення до бібліографічних списків тих джерел, які опубліковані російською мовою в будь-якій країні, а також джерел іншими мовами, якщо вони опубліковані на території росії та білорусі.

Джерела в переліку посилань нумеруються й організуються в порядку їх згадування в тексті.

References. Список використаних джерел має бути також оформлений відповідно до стандарту APA (American Psychological Association) <https://apastyle.apa.org/>. Оформлення References слід виконувати з урахуванням ДСТУ 8302: 2015 та наказу МОН № 40 від 12.01.2017 р. за стандартом APA. Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» <https://zakon.rada.gov.ua>. Транслітерувати український кириличний алфавіт латиницею можна безоплатно на сайті <https://slovyk.ua/translit.php>, а російський – на сайті <https://translit.ru/>. Для транслітерації кирилиці з української мови латиницею слід обрати стандарт паспортний (КМУ 2010).

Після **references** подаються **анотація** англійською мовою (не менше ніж 1800 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень)). Перед анотацією англійською мовою зазначається прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання та місце роботи автора(ів), місто та країна (відповідною мовою).

Кожна стаття англійською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше ніж 1800 знаків та ключовими словами (6-8 слів чи словосполучень).

Анотація українською та англійською мовами має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики; методологічний інструментарій, теоретичний базис; основні результати дослідження; рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок.

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті.

Ми працюємо на таких засадах:

- редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їх якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори;
- редакція має право робити скорочення, редакційні зміни; а також відхилити статті, якщо вони не відповідають зазначеним вище вимогам;
- кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора (про результати «сліпого» рецензування повідомлять автора(ів) електронною поштою);
- редакція видання здійснює перевірку на наявність плагіату. Статті у виданні перевіряються на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl. Процедура рецензування може тривати до 2 тижнів. За умови незгоди автора(ів) з висновками анонімного рецензування статті, редакція може повернути її без можливості наступного друку у «Віснику ЛННІ імені Е. О. Дідоренка»;
- оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка» проводить редакційна колегія;

- подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, розміщення її в науковому журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання;

- при недотриманні перелічених вимог підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його;

- опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет;

- матеріали публікуються на безоплатній основі.

Підстави для відмови в розгляді статті:

- відсутність або неповнота будь-якої складової метаданих (українською або англійською мовами);

- відсутність контактної інформації;

- відсутність рецензії (рекомендації, відгуку) наукового керівника чи рекомендації кафедри, засвідчені підписом та печаткою (тільки для авторів, які не мають наукового ступеню, у т.ч. аспірантів та здобувачів наукового ступеню доктора філософії);

- відсутність ORCID;

- відсутність УДК;

- відсутність однієї зі складових статті (структурного елементу).

- відсутність списку використаних джерел (менше ніж 12 джерел, у тому числі **Референсу** латиницею, але не більше як 30);

- недостатній обсяг статті (менше ніж 12 сторінок БЕЗ МЕТАДАНИХ, але не більше як 20);

- недостатній обсяг анотації (менше 1 800 знаків українською та англійською мовами);

- недостатній обсяг списку використаних джерел (менше ніж 12 найменувань);

- порушення правил цитування;

- у разі недоопрацювання автором(ами) статті за рекомендаціями анонімного рецензування.

Телефон для довідок: +38 068 1553835

Редакційна колегія

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI: 10.33766/2786-9156.106.1.13-29

УДК: 342.72

*Лебедева Ю. В., аспірантка Національної академії правових наук України,
викладачка кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)*

e-mail: u.lebedieva@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9745-2796>

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА АБОРТ У США: ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню правової регламентації конституційного права на аборт у США та аналізу перспектив урегулювання цього права в країнах, що вживають заходів щодо обмеження доступу до абортів, а також перспективам урегулювання цього права в Україні, зважаючи на світову тенденцію до чисельних обмежень права на переривання вагітності на конституційному рівні за релігійних та політичних підстав. Проаналізовано правову регламентацію процедури штучного переривання вагітності в кожному штаті США. Акцентовано увагу на тому, що уряд США вживає заходів щодо обмеження доступу до абортів, водночас в рекомендаціях Всесвітньої організації охорони здоров'я акцентовано увагу на тому, що доступ до абортів є одним із прав людини, основоположним для забезпечення здоров'я, має бути доступним і належно забезпеченим державою.

Встановлено, що конституційні обмеження щодо абортів створюють перешкоди для доступу до безпечних, якісних абортів і призводять до збільшення материнської смертності та захворюваності, а також до порушень прав людини. Унаслідок чого, існує нагальна потреба взяти до уваги вказівки ВООЗ і виконати рекомендації, щоб повністю реалізувати право на доступ до абортів з метою забезпечення поваги до прав людини в усіх державах.

З'ясовано, що нагальним є створення середовища, що надасть особі доступ до якісного проведення абортів; надання доступної, достовірної та точної інформації про аборти; підтримуючої, загальнодоступної та добре функціонуючої системи охорони здоров'я; поваги до прав людини, включаючи законодавчу та політичну основу реалізації.

Констатовано, що задля покращення доступу до допомоги при проведенні абортів доцільними є такі законодавчі та політичні заходи: повна декриміналізація абортів; доступ до медикаментозного абортів, щоб підвищити загальний доступ до медичної допомоги при проведенні абортів; скасування законів і підзаконних актів, що обмежують аборти з причин, що забороняють аборти на підставі терміну вагітності та вимагають обов'язкових періодів очікування; можливість переривання вагітності на прохання жінки, дівчини чи іншої вагітної особи без дозволу іншої особи,

органу чи установи; припинення положень, які обмежують, хто може надавати та керувати абортми, які суперечать вказівкам ВООЗ; захист доступу до абортів від обмежень, зумовлених аспектами сумління.

Ключові слова: конституційно-правова регламентація, репродуктивні права, гарантії реалізації прав, право на аборт, штучне переривання вагітності, правове регулювання, репродуктивна автономія.

Постановка проблеми. Проблема належної правової регламентації репродуктивних прав людини є актуальною, зважаючи на світову тенденцію до чисельних обмежень права на переривання вагітності на конституційному рівні за релігійних та політичних підстав. Водночас у рекомендаціях ВООЗ акцентовано увагу на тому, що доступи до абортів є одним із прав людини, основоположним для забезпечення здоров'я, має бути доступним і належно забезпеченим державою. Так, зокрема в США, у зазначеній сфері спостерігається активна законодавча робота, утім обмежувальні закони щодо абортів створюють перешкоди для доступу до безпечних, якісних абортів і призводять до збільшення материнської смертності та захворюваності, а також до порушень прав людини. Зважаючи на диференційовану правову регламентацію зазначеного права в штатах, необхідним є аналіз правової регламентації конституційного права на аборт у США, як однієї з країн, що вживає заходів щодо обмеження доступу до абортів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти репродуктивних прав людини є предметом досліджень науковців, серед яких М. Громовчук, О. Дашковська, А. Дутко, М. Заболотна, Л. Наливайко, О. Саєнко, Ю. Турянський, В. Чечерський та інші. Щодо права особи на аборт, то в сучасній юридичній літературі переважно розглядаються питання щодо права на штучне переривання вагітності в аспекті права людини на життя (М. Громовчук, 2017), права на аборт, як одного з репродуктивних прав, та гарантії його забезпечення в Україні та країнах Європи (О. Онишко, В. Парасюк, 2023), окремих аспектів повної або часткової заборони абортів, як форми реалізації права репродуктивного вибору жінки (А. Гавловська, М. Проценко, 2022), права на аборт у контексті положень про захист людського життя до народження (В. Чечерський, 2020). Однак, зважаючи на світову тенденцію до чисельних конституційних обмежень права на аборт за релігійних та політичних підстав, необхідним є аналіз правової регламентації конституційного права особи на аборт у США, як країни, де право на переривання вагітності підлягає диференційованій правовій регламентації залежно від штату.

Формулювання цілей. Метою статті є висвітлення правової регламентації конституційного права на аборт у США, з'ясування перспектив урегулювання цього права в країнах, що вживають заходів щодо обмеження доступу до абортів, а також перспектив урегулювання цього права в Україні, зважаючи на світову тенденцію до чисельних обмежень права на переривання вагітності на конституційному рівні за релігійних та політичних підстав.

Виклад основного матеріалу. Належна правова регламентація репродуктивних прав людини є важливою для їх забезпечення. Ці права зосереджені на здатності особи робити найкращий вибір для свого життя, включно з кількістю

та інтервалом між народженням дітей, якщо особа бажає їх мати. Так до репродуктивних прав належать права на допологові послуги, на безпечні пологи, на доступ до контрацепції, а також на доступ до легального та безпечного аборту. Заборона абортів порушує права на свободу від насильства, на приватне життя, на сім'ю, на здоров'я і навіть право на життя. Обмеження в цій сфері є найбільш деструктивними для осіб, які мають проблеми з доступом до медичної допомоги та медичних послуг.

Законодавством трьох із чотирьох країн світу передбачено юридичну відповідальність за аборт, що може призвести до тюремного ув'язнення або великих штрафів для осіб, які звертаються або провадять переривання вагітності. У світі щороку відбувається понад 25 мільйонів небезпечних абортів, що спричиняє близько 39 тисяч смертей, але майже кожній смерті та травмі, унаслідок небезпечного аборту, можна запобігти [1]. Комплексна допомога при перериванні вагітності включена до переліку основних медичних послуг, опублікованого Всесвітньою організацією охорони здоров'я (далі – ВООЗ).

Слід зазначити, що аборт – це просте медичне втручання, яке може ефективно здійснюватися широким колом медичних працівників за допомогою медикаментів або хірургічних процедур. У перші 12 тижнів вагітності медичний аборт також може бути безпечно проведений вагітною особою поза медичним закладом (наприклад, вдома), повністю або частково. Для цього необхідно, щоб жінка мала доступ до точної інформації, якісних ліків й отримання медичних послуг від кваліфікованих медичних працівників [2].

Охорона репродуктивного здоров'я у США, включаючи доступ до контролю за народжуваністю та безпечного та легального аборту, є важливою складовою здоров'я та благополуччя людини. Утім, наразі 21 штат забороняє проведення аборту або обмежує вказану процедуру на ранніх термінах вагітності, на противагу стандарту, встановленому у справі «Roe v. Wade» (1973), що регламентувала досліджуване право в США протягом майже півстоліття, поки Верховний Суд США не скасував вказане рішення. У справі «Roe v. Wade» (1973) Суд скасував кримінальну заборону абортів у Техасі та постановив, що право на переривання вагітності є «фундаментальним». У рішенні акцентовано увагу на «шкоді, яку держава завдасть вагітній жінці, відмовивши їй у цьому виборі, у тому числі змушуючи її терпіти ризики для здоров'я, пов'язані з вагітністю, і витрати на приведення дитини в сім'ю, не підготовлену до цього» [3]. Таким чином, Суд визнав, що разом із рішеннями, що стосуються шлюбу, контрацепції, освіти та сімейних взаємин, рішення щодо переривання вагітності є важливим для особистої свободи жінки.

Важливо, що, як і інші фундаментальні права, право на аборт, визнане в справі «Roe v. Wade» (1973), підлягало суворій перевірці – найвищому рівню конституційного контролю, згідно з яким, порушення цього права мають бути вузько адаптовані для того, щоб служити переконливим державним інтересам. У вказаній справі Суд визнав два фундаментальні інтереси – потенційне життя та здоров'я жінки – і проголосив, що він використовуватиме триместрову систему, щоб визначити, коли вказані фундаментальні інтереси є переконливими,

забороняючи державне регулювання проведення абортів у першому триместрі вагітності і дозволяючи посилити регулювання з перебігом вагітності [3]. Таким чином, у своєму знаковому рішенні в справі «Roe v. Wade» (1973) Верховний Суд США визнав, що право на аборт є фундаментальною свободою, що захищається 14 поправкою до Конституції США. Пізніше Суд неодноразово підтверджував захист Конституцією США цієї конститутивної свободи, що гарантує кожній людині право приймати власні рішення щодо своєї сім'ї та народження дітей.

Відтоді як Верховний Суд США вперше постановив, що Конституція США передбачає захист права на аборт, включаючи його останнє рішення, «Whole Woman's Health v. Hellerstedt» (2016) [4], Суд визнав, що без доступу до абортів вказане право не має сенсу.

У справі «Roe v. Wade» (1973) Верховний Суд США спирався на попередні рішення, у яких постановив, що конституційне право на приватне життя захищає право особи на репродуктивну автономію («Griswold v. Connecticut» (1965) та «Eisenstadt v. Baird» (1972)) [5, 6]. У справі «Eisenstadt v. Baird» (1972) детально описано право на приватне життя як «право особи, одруженої чи неодруженої, бути вільною від необгрунтованого втручання уряду в питання, які настільки фундаментально впливають на особу, як то рішення народжувати чи народжувати дитину» [6]. Таким чином, захист доступу до абортів реалізує важливі конституційні цінності, включаючи гідність, автономію, рівність і тілесну цілісність.

У своїх рішеннях щодо абортів Суд також визнав, що «здатність жінок брати участь в економічному та соціальному житті нації сприяла їх здатності контролювати своє репродуктивне життя» («Planned Parenthood of Southeastern Pa. v. Casey» (1992)) [7]. Слід зазначити, що у вказаній справі судді О'Коннор, Соутер і Кеннеді оприлюднили контрольну спільну думку: «Держава не може забороняти будь-якій жінці приймати остаточне рішення перервати свою вагітність до досягнення життєздатності плода». Верховний Суд уточнив, що «аборт передбачає найінтимніший особистий вибір, який людина може зробити протягом життя, вибір, який має центральне значення для особистої гідності та незалежності» та «є центральним для свободи, що захищається 14 поправкою до Конституції США». Суд також наголошував на фундаментальних цінностях гідності та рівності, які відображає право на аборт, зауважуючи, що «вибір жінки є надто інтимним й особистим, щоб держава наполягала на своєму власному баченні ролі жінки, яким би домінуючим воно не було; доля жінки значною мірою має бути сформована її власним уявленням про свої духовні імперативи та своє місце в суспільстві» [7].

Слід зазначити, що, хоча Суд підтвердив позицію про те, що штати не можуть забороняти аборти до досягнення життєздатності плода, суддями було сформульовано стандарт «надмірного тягаря», аби визначити, які обмеження є неконституційними. Таким чином, указаний стандарт, мав на меті «надати реального змісту терміновим вимогам жінки зберегти остаточний контроль над своєю долею та своїм тілом», дозволяючи штатам приймати закони, призначені

для інформування особи про наслідки прийнятого рішення. Відповідно, у спільній думці пояснюється, що «за наявності надмірного тягаря, положення закону є недійсним, якщо його метою або наслідком є створення істотної перешкоди на шляху жінки, яка хоче зробити аборт до того, як плід досягне життєздатності» [7].

Крім справ «Planned Parenthood of Southeastern Pa. v. Casey» (1992) та «Whole Woman's Health v. Hellerstedt» (2016), Верховний Суд США розглянув ще чотири справи, у яких оскаржувалось обмеження на проведення абортів, утім жодна з них не містила вказівок щодо того, як саме суди мають визначати, чи накладають закони штатів «надмірний тягар» на досліджуване право. У зв'язку з цим організація Whole Woman's Health надала рекомендації, згідно з якими тест на «надмірний тягар» є формою посиленої перевірки, що вимагає від судів перегляду обмежень щодо абортів. Зокрема, стандарт «надмірного тягаря» вимагає перевіряти, чи мають обмеження на аборти переваги, які переважають тягар, що вони накладають. Так суди повинні оцінити, чи справді обмеження на проведення абортів сприяють державним інтересам, а не лише те, чи пропонує штат правдоподібне пояснення того, як обмеження може бути пов'язане з інтересами держави. Приймаючи таке рішення, суди не можуть покладатися на аргументи штату щодо того, як закон може сприяти інтересам держави. Суд повинен провести власний незалежний аналіз на основі доказів, представлених у справі, та визначити, чи надає закон переваги, які переважають тягар, що закон покладає на жінок, і визнати закон неконституційним, якщо тягар переважає над перевагами [8]. Таким чином, штати повинні були визнавати не тільки те, що Конституція США регламентує право жінки на аборт, але й те, що Основний Закон забезпечує надійний захист цього права.

Важливо зазначити, що справи «Roe v. Wade» (1973), «Planned Parenthood of Southeastern Pa. v. Casey» (1992) та «Whole Woman's Health v. Hellerstedt» (2016) є провідними з погляду захисту фундаментальних конституційних цінностей, що є надзвичайно важливими для жінок. Понад п'ять десятиліть жінки покладалися на захист досліджуваного репродуктивного права, який Верховний Суд США неодноразово підтверджував аналізом положень Конституції, разом із основними принципами свободи, гідності, рівності та тілесної недоторканості, яким це право кореспондує.

Після скасування рішення «Roe v. Wade» (1973), яке давало жінкам конституційне право на аборт, у деяких штатах досі тривають судові процеси щодо доступу до переривання вагітності, куди правозахисники подали позови, щоб заблокувати накладені заборони та обмеження. Інші штати розширили доступ до абортів, регламентувавши правовий захист. Так аборти заборонені за обмеженим переліком винятків (у випадку необхідності врятувати життя вагітної; щоб запобігти серйозному ризику для фізичного здоров'я вагітної; якщо очікується, що плід не виживе під час вагітності) у штатах Алабама, Арканзас, Айдахо, Індіана, Кентуккі, Луїзіана, Міссурі, Міссісіпі, Північна Дакота, Оклахома, Західна Вірджинія, Південна Дакота та Теннесі. Законодавство штатів забороняє державне фінансування та приватне страхування абортів, а також вимагає, щоб батьки, законні опікуни або суддя надали згоду на аборт неповнолітньої особи. Надавачі

медичних послуг, які порушують обмеження щодо абортів у вказаних штатах, можуть бути притягнуті до цивільної та кримінальної відповідальності [9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21]. У штаті Техас аборти заборонені майже за будь-яких обставин, а приватні громадяни можуть позиватись до суду на осіб, що провадять аборти, і тих, хто допомагає пацієнтам, які бажають зробити аборт після шести тижнів вагітності [22].

У штатах Південна Кароліна та Джорджія встановлено межі вагітності (6 тижнів вагітності), після спливу яких аборт заборонений. У жовтні Верховний суд штату Південна Кароліна скасував рішення суду нижчої інстанції про визнання заборони 2019 року недійсною, оскільки суд нижчої інстанції має зважити, чи заборона порушує Конституцію штату [23]. Верховний суд Південної Кароліни підтвердив заборону в серпні після того, як у січні постановив, що аналогічна заборона з 2021 року є неконституційною [24].

У штатах Небраска та Північна Кароліна аборт заборонений після спливу 12 тижнів вагітності. Губернатор штату Небраска Джим Піллен підписав заборону після тижнів дебатів в однопалатному законодавчому органі та невдалої спроби ухвалити шеститижневу заборону [25]. У штаті Північна Кароліна Федеральний суддя тимчасово заблокував положення, яке, на думку надавачів медичних послуг, могло обмежити їх можливість пропонувати пацієнтам медикаменти для переривання вагітності в перші тижні вагітності [26].

У штатах Аризона та Флорида аборт заборонений після 15 тижнів вагітності. У штаті Аризона запровадження окремої заборони на аборти з 1864 року заблоковано апеляційним судом [27]. У квітні губернатор штату Флорида Рон Десантіс підписав нову заборону абортів після шести тижнів вагітності. Ця міра не діє до перегляду Верховним Судом Флориди законів штату про аборти. Суд визнав право на аборт у Конституції Флориди три десятиліття тому, але з тих пір він став більш консервативним [28].

У штаті Юга аборти заборонені після спливу 18 тижнів вагітності. Суддя штату тимчасово заблокував закон, який мав би припинити більшість абортів у штаті, вимагаючи виконання процедури в лікарнях. Окрема заборона на більшість абортів була заблокована суддею на невизначений термін у 2022 році [29].

У штаті Айова аборт є легальним до 22 тижня вагітності. Окружний суд штату тимчасово заблокував заборону на аборти після шести тижнів вагітності. Законодавці ухвалили заборону на одноденній спеціальній сесії в липні. У червні Верховний суд штату, який зайшов у глухий кут, назавжди заблокував майже ідентичну шеститижневу заборону з 2018 року [30].

У штатах Монтана, Вайомінг, Вірджинія, Каліфорнія, Коннектикут, Делавер, Гаваї, Іллінойс, Мен, Меріленд, Мічиган, Нью-Йорк, Род-Айленд та Вашингтон рішення про проведення абортів приймається, зважаючи на життєздатність плода. Законодавча влада штату Монтана прийняла 10 законів проти абортів у 2023 році, включаючи заборону на найбільш часто використовувану процедуру в другому триместрі. Це обмеження та деякі інші були заблоковані судом. Верховний суд Монтани постановив, що Конституція штату захищає право на аборт [31]. Суддя в штаті Вайомінг тимчасово заблокував заборону на

аборти, яка набула чинності в березні, після того, як група надавачів медичних послуг і фондів абортів звернулися до суду, аби припинити дію накладених обмежень. У червні той самий суддя тимчасово заблокував окремих закон, який прямо забороняє використання пігулок для переривання вагітності. Заборона на більшість абортів, яка була введена раніше, залишається заблокованою на невизначений термін [32]. У штаті Вірджинія аборти залишаються доступними, хоча й не є прямо захищеними законом штату, а державні кошти не можуть бути використані для покриття вартості більшості абортів [33]. У штаті Каліфорнія в листопаді 2022 року виборці закріпили захист абортів у Конституції штату. Закони штату захищають аборт, і на початку 2022 року губернатор підписав законопроект про захист пацієнтів і надавачів медичних послуг від законів інших штатів [34]. Закон штату Коннектикут захищає право на аборт. У 2022 році набув чинності закон, що розширює список суб'єктів, які можуть провадити аборти. Закон також захищає осіб, що провадять аборт і пацієнтів від судових позовів за межами штату [35]. Закон штату Делавері захищає право на аборт, але державні кошти не можуть бути використані для покриття вартості процедури. Закон 2022 року розширив доступ до надавачів медичних послуг і захищав тих, хто хоче або надає аборти в Делавері, від законів інших штатів [36]. У штаті Гаваї закон штату захищає право на аборт, а новий закон розширив доступ до цієї процедури надавачам медичних послуг. Виконавчий наказ від 2022 року та закон від 2023 року захищають осіб, що хочуть або провадять аборти на Гаваїях, від законів інших штатів [37]. Верховний суд штату Іллінойс визнав захист абортів згідно з Конституцією, і закон штату захищає цю процедуру. Закон, підписаний у січні, захищає осіб, що хочуть або провадять аборти в Іллінойсі, від законів інших штатів [38]. Закон штату Мен регламентує право на аборт. У 2022 році губернатор видав розпорядження, щоб захистити тих, хто бажає здійснити або провадити аборти в штаті Мен, від законів інших штатів. Закон 2023 року дозволяє робити аборт після досягнення плодом життєздатності, якщо лікар вирішить, що це необхідно з медичної точки зору [39]. У штаті Меріленд закон захищає право на аборт, а закони 2023 року розширили доступ надавачам медичних послуг і страхового покриття. Також закон 2023 року захищає осіб, що бажають здійснити або провадять аборти в штаті Меріленд, від законів інших штатів [40]. У штаті Мічиган у листопаді 2022 року виборці закріпили захист від абортів у Конституції штату. Раніше того ж року губернатор видав розпорядження, щоб захистити осіб, що бажають здійснити або провадять аборти в Мічигані, від законів інших штатів [41]. Закон штату Нью-Йорк захищає право на аборт. У 2022 році губернатор підписав кілька законопроектів, щоб захистити пацієнтів і надавачів медичних послуг від законів інших штатів [42]. Закон штату Род-Айленд захищає право на аборт, але державні кошти не можуть бути використані для покриття вартості більшості абортів. У 2022 році губернатор видав розпорядження, щоб захистити осіб, що бажають здійснити або провадять аборти в Род-Айленді, від законів інших штатів [43]. Закон штату Вашингтон захищає право на аборт, а закони 2023 року розширили доступ надавачам медичних послуг.

Слід зазначити, що закон 2023 року захищає осіб, що бажають здійснити або провадять аборти у Вашингтоні, від законів інших штатів [44].

У штатах Канзас, Огайо та Вісконсин аборт дозволений до спливу 22 тижнів вагітності. У 2019 році Верховний суд штату Канзас постановив, що право вагітної жінки на особисту автономію захищено його Конституцією, і в серпні жителі Канзасу проголосували за відхилення закону, який би вніс поправки до Конституції штату, заявивши, що вона не містить права на аборт. Державні кошти не можуть бути використані для покриття вартості більшості абортів [45]. У штаті Огайо виборці закріпили захист абортів у Конституції штату в листопаді 2023 року. Суди все ще вирішують, як ця поправка впливає на існуючу заборону на аборт після шести тижнів вагітності [46]. У грудні 2023 року суддя штату Вісконсин постановив, що закон 1849 року, що широко тлумачиться як заборона абортів, не поширюється на аборти. Справа може бути передана Верховному суду штату, який наразі має ліберальну більшість [47].

У штатах Нью-Гемпшир, Массачусетс, Невада та Пенсильванія аборт дозволений до спливу 24 тижнів вагітності. Так у штаті Нью-Гемпшир аборти залишаються доступними, хоча прямо не захищені законом штату, а державні кошти не можуть бути використані для покриття вартості більшості абортів [48]. Верховний суд штату Массачусетс визнав право на аборт відповідно до своєї Конституції, а закон 2022 року захищає осіб, що бажають зробити аборт або провадять його в Массачусетсі, від законів інших штатів, незалежно від місця перебування пацієнта [49]. Закон штату Невада захищає право на аборт, але державні кошти не можуть бути використані для покриття вартості більшості абортів. Закон 2023 року захищає осіб, які бажають зробити або провадять аборт в Неваді, від законів інших штатів [50]. У штаті Пенсильванія аборти прямо не захищені законом штату, а державні кошти не можуть бути використані для покриття вартості більшості абортів. У 2022 році губернатор видав розпорядження, що захищає осіб, які бажають зробити або провадять аборт в Пенсильванії, від законів інших штатів [51].

У штатах Аляска, Колорадо, Міннесота, Нью Джерсі, Нью-Мексико, Вермонт, Орегон та місті Вашингтон, округ Колумбія, немає обмежень по терміну вагітності для проведення абарту. Так Верховний суд штату Аляска визнав право на «репродуктивний вибір» відповідно до Конституції [52]. У штаті Колорадо Закон захищає право на аборт, але закон 1984 року забороняє використовувати державні кошти для покриття вартості більшості абортів. Виконавчий наказ від 2022 року та закон від 2023 року захищають осіб, які бажають зробити або провадять аборт в Колорадо, від законів інших штатів [53]. Верховний суд штату Міннесота визнав право на аборт згідно з Конституцією, а в 2023 році штат прийняв закон, який закріплює право на репродуктивну допомогу. Закон 2023 року захищає осіб, які бажають зробити або провадять аборт в Міннесоті, від законів інших штатів [54]. Закон штату Нью Джерсі захищає право на аборт під час вагітності. У 2022 році губернатор видав розпорядження, щоб захистити осіб, які бажають зробити або провадять аборт в Нью-Джерсі, від законів інших штатів [55]. У штаті Нью-Мексико право на аборт прямо не захищене законом штату.

Утім, виконавчий наказ від 2022 року та закон від 2023 року захищають осіб, які бажають зробити або провадять аборти в Нью-Мексико, від законів інших штатів [56]. У штаті Вермонт виборці закріпили захист абортів у Конституції штату в листопаді 2022 року. Два закони 2023 року захищають осіб, які бажають зробити або провадять аборт у Вермонті, від законів інших штатів, і передбачають захист осіб, які використовують медикаментозний аборт [57]. Закон штату Орегон захищає право на аборт під час вагітності. У 2022 році законодавча влада схвалила надання 15 мільйонів доларів на підтримку осіб, які хочуть пройти таку процедуру [58]. У місті Вашингтон, округ Колумбія, також немає обмежень щодо терміну вагітності. Законодавство захищає право на аборт під час вагітності, а закон 2023 року захищає осіб, що провадять таку процедуру і пацієнтів від судових позовів, поданих іншими юрисдикціями. Конгрес забороняє використовувати кошти платників податків для покриття вартості більшості абортів [59].

Доцільно акцентувати увагу, що рекомендації ВООЗ щодо абортів передбачають, що доступ до абортів має важливе значення для здоров'я та прав людини, закликаючи до усунення юридичних перешкод для доступу із переривання вагітності. Беручи до уваги результати наукових досліджень, ВООЗ розробила рекомендації для держав і систем охорони здоров'я відносно законодавства щодо абортів, політичних підходів, клінічного ведення та надання репродуктивних послуг. Зазначене є важливим, зважаючи на необхідність належного забезпечення досліджуваного права державою [60]. Організація прагне забезпечити доступність медичної допомоги щодо абортів у всьому світі, заснованої на правах людини, включно з наданням медичної допомоги перед, під час і після переривання вагітності. Указане підтверджує значущість доступу до переривання вагітності для запобігання материнській смертності та травмам, а також для реалізації автономії волі особи [61, 62], тому в аспекті забезпечення такої фундаментальної свободи, як право на аборт, що захищається 14 поправкою до Конституції США, нагальним є дотримання рекомендацій ВООЗ [63, 64].

Висновки. На підставі вищевикладеного, можна зауважити, що аборти є невід'ємною складовою надання послуг з охорони репродуктивного здоров'я, тому важливим є посилення права особи на безпечний, якісний і законний аборт у всьому світі. Також зазначимо, що рекомендації ВООЗ містять положення, згідно з якими якісне проведення абортів є важливою послугою охорони здоров'я, а доступ до абортів є правом людини. Тому обмежувальні закони про аборти завдають непропорційної шкоди громадам, які недостатньо забезпечені відповідними послугами і які стикаються з перешкодами в доступі до медичної допомоги. Такі бар'єри можуть призвести до серйозних затримок у доступі до медичної допомоги та поставити вагітних під загрозу, водночас посиливши перешкоди для навчання та працездатності. Зважаючи на те, що уряди країн вживають заходів щодо обмеження доступу до переривання вагітності, доцільним є акцентувати увагу на необхідності усунення законодавчих та політичних перешкод для проведення абортів з метою запобігання обмеженню досліджуваного права в усьому світі. Так нагальним є створення середовища, що надасть особі доступ до якісного проведення абортів; надання доступної, достовірної та точної

інформації про аборти; підтримуючої, загальнодоступної та добре функціонуючої системи охорони здоров'я; поваги до прав людини, включаючи законодавчу та політичну основу реалізації.

Зазначимо, що конституційні обмеження щодо абортів створюють перешкоди для доступу до безпечних, якісних абортів і призводять до збільшення материнської смертності та захворюваності, а також до порушень прав людини. Тому існує нагальна потреба взяти до уваги вказівки ВООЗ і виконати рекомендації, щоб повністю реалізувати право на доступ до абортів з метою забезпечення поваги до прав людини в усіх державах. Своєю чергою, уряди країн, що стверджують про свою зацікавленість у захисті здоров'я та прав вагітних, повинні дотримуватися рекомендацій ВООЗ.

Таким чином, задля покращення доступу до проведення абортів в державах, що на конституційному рівні обмежують права на переривання вагітності, є такі законодавчі та політичні заходи: повна декриміналізація абортів; доступ до медикаментозного абортів, щоб підвищити загальний доступ до медичної допомоги при проведенні абортів; скасування законів і підзаконних актів, що обмежують аборти з причин, що забороняють аборти на підставі терміну вагітності та вимагають обов'язкових періодів очікування; можливість переривання вагітності на прохання жінки, дівчини чи іншої вагітної особи без дозволу іншої особи, органу чи установи; припинення положень, які обмежують, хто може надавати та керувати абортами, які суперечать вказівкам ВООЗ; захист доступу до абортів від обмежень, зумовлених аспектами сумління.

Проблема належної правової регламентації репродуктивних прав людини потребує подальших наукових досліджень та уваги як урядів держав, що вживають заходів щодо обмеження доступу до абортів, так й уряду України, зважаючи на світову тенденцію до чисельних обмежень права на переривання вагітності на конституційному рівні за релігійних та політичних підстав.

Використані джерела:

1. Center Commends WHO's New Abortion Guideline for Quality Abortion Care Worldwide. Center for Reproductive Rights. *Center for Reproductive Rights*. URL: <https://reproductiverights.org/who-abortion-care-guideline/> (date of access: 23.04.2024).
2. Abortion. *World Health Organization (WHO)*. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/abortion>.
3. Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973). *Justia Law*. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/410/113/>.
4. U.S. Supreme Court. Whole Woman's Health v. Hellerstedt, 27.06.2016. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/579/15-274/>.
5. U.S. Supreme Court. Griswold v. Connecticut, 07.06.1965. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/381/479/>.
6. U.S. Supreme Court. Eisenstadt v. Baird, 23.03.1972. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/405/438/>.
7. U.S. Supreme Court. Planned Parenthood of Southeastern Pa. v. Casey, 29.06.1992. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/505/833/>.

8. The undue burden standard after Whole Woman’s Health v. Hellerstedt. URL: <https://www.reproductiverights.org/sites/crr.civicactions.net/files/documents/WWH-Undue-Burden-Report.pdf>.

9. Code of Alabama: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/alabama/>. (date of access: 23.04.2024).

10. Arkansas Code: US Codes and Statutes. URL : <https://law.justia.com/codes/arkansas/>. (date of access: 23.04.2024).

11. Idaho Code and Statutes: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/idaho/> (date of access: 23.04.2024).

12. Indiana Code: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/indiana/> (date of access: 23.04.2024).

13. Kentucky Revised Statutes: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/kentucky/> (date of access: 23.04.2024).

14. Louisiana Laws: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/louisiana/> (date of access: 23.04.2024).

15. Missouri Revised Statutes: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/missouri/> (date of access: 23.04.2024).

16. Mississippi Code: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/mississippi/> (date of access: 23.04.2024).

17. North Dakota Century Code: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/north-dakota/> (date of access: 23.04.2024).

18. Oklahoma Statutes: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/oklahoma/> (date of access: 23.04.2024).

19. West Virginia Code: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/west-virginia/> (date of access: 23.04.2024).

20. South Dakota Codified Laws: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/south-dakota/> (date of access: 23.04.2024).

21. Tennessee Code: US Codes and Statutes. URL: <https://law.ustia.com/codes/tennessee/> (date of access: 23.04.2024).

22. Texas Statutes: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/texas/> (date of access: 23.04.2024).

23. South Dakota Codified Laws: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/south-dakota/> (date of access: 23.04.2024).

24. Georgia Code: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/georgia/> (date of access: 23.04.2024).

25. Nebraska Revised Statutes: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/nebraska/> (date of access: 23.04.2024).

26. North Carolina General Statutes: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/north-carolina/> (date of access: 23.04.2024).

27. Arizona Revised Statutes: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/arizona/> (date of access: 23.04.2024).

28. Florida Statutes: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/florida/> (date of access: 23.04.2024).

29. Utah Code: US Codes and Statutes. URL : <https://law.justia.com/codes/utah/> (date of access: 23.04.2024).

30. Iowa Code: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/iowa/> (date of access: 23.04.2024).

31. Montana Code Annotated: US Codes and Statutes. URL : <https://law.justia.com/codes/montana/> (date of access: 23.04.2024).
32. Wyoming Statutes: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/wyoming/> (date of access: 23.04.2024).
33. Code of Virginia: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/virginia/> (date of access: 23.04.2024).
34. California Code: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/california/> (date of access: 23.04.2024).
35. Connecticut General Statutes: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/connecticut/> (date of access: 23.04.2024).
36. Delaware Code: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/delaware/> (date of access: 23.04.2024).
37. Hawaii Revised Statutes: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/hawaii/> (date of access: 23.04.2024).
38. Illinois Compiled Statutes: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/illinois/> (date of access: 23.04.2024).
39. Maine Code: US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/maine/> (date of access: 23.04.2024).
40. Maryland Code : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/maryland/> (date of access: 23.04.2024).
41. Michigan Compiled Laws : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/michigan/> (date of access: 23.04.2024).
42. New York Consolidated Laws : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/new-york/> (date of access: 23.04.2024).
43. Rhode Island General Laws : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/rhode-island/> (date of access: 23.04.2024).
44. Revised Code of Washington : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/washington/> (date of access: 23.04.2024).
45. Kansas Statutes : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/kansas/> (date of access: 23.04.2024).
46. Ohio Revised Code : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/ohio/> (date of access: 23.04.2024).
47. Wisconsin Statutes & Annotations : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/wisconsin/> (date of access: 23.04.2024).
48. New Hampshire Revised Statutes : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/new-hampshire/> (date of access: 23.04.2024).
49. Code of Massachusetts Regulations : US Codes and Statutes. URL: <https://regulations.justia.com/states/massachusetts/> (date of access: 23.04.2024).
50. Nevada Revised Statutes : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/nevada/> (date of access: 23.04.2024).
51. Pennsylvania Code : US Codes and Statutes. URL: <https://regulations.justia.com/states/pennsylvania/> (date of access: 23.04.2024).
52. Alaska Statutes : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/alaska/> (date of access: 23.04.2024).
53. Colorado Code : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/colorado/> (date of access: 23.04.2024).
54. Minnesota Statutes : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/minnesota/> (date of access: 23.04.2024).

55. New Jersey Revised Statutes : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/new-jersey/> (date of access: 23.04.2024).
56. New Mexico Statutes : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/new-mexico/> (date of access: 23.04.2024).
57. Vermont Statutes : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/vermont/> (date of access: 23.04.2024).
58. Oregon Revised Statutes : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/oregon/> (date of access: 23.04.2024).
59. District of Columbia Code : US Codes and Statutes. URL: <https://law.justia.com/codes/district-of-columbia/>. (date of access: 23.04.2024).
60. Савченко О. В., Наливайко Л. Р. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади. *Дніпро, ДДУВС*. 2016. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=U6ecyI4AAAAJ&start=20&pagesize=80&citation_for_view=U6ecyI4AAAAJ:60iIaj97TE0C.
61. WHO's New Abortion Guideline: Highlights of Its Law and Policy Recommendations. 2022. URL: <https://reproductiverights.org/wp-content/uploads/2022/03/CRR-Fact-sheet-on-WHO-Guidelines.pdf>.
62. Nalyvaiko L., Lebedieva Y. Reproductive human rights: international standards, experience of Ukraine and Lithuania. *European Political and Law Discourse*. 2022. Vol. 9. No. 4. P. 60–73. URL: <https://doi.org/10.46340/eppd.2022.9.4.6>.
63. Лебедєва Ю. Конституційно-правове забезпечення свободи репродуктивного вибору особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. No. 3. P. 61–67. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.11>.
64. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 184 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1012321/mod_resource/content/1/МПСПЛ_навч.%20посібник_.pdf.

References:

1. Center Commends WHO's New Abortion Guideline for Quality Abortion Care Worldwide. Center for Reproductive Rights. (N. d.) *Center for Reproductive Rights*. N. p. URL: <https://reproductiverights.org/who-abortion-care-guideline/>. [in English].
2. Abortion. *World Health Organization (WHO)*. (N. d.) N. p. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/abortion>. [in English].
3. Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973). N. p. *Justia Law*. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/410/113/>. [in English].
4. U.S. Supreme Court. Whole Woman's Health v. Hellerstedt, 27.06.2016. (2016) N. p. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/579/15-274/>. [in English].
5. U.S. Supreme Court. Griswold v. Connecticut, 07.06.1965. (1965) N. p. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/381/479/>. [in English].
6. U.S. Supreme Court. Eisenstadt v. Baird, 23.03.1972. (1972) N. p. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/405/438/>. [in English].
7. U.S. Supreme Court. Planned Parenthood of Southeastern Pa. v. Casey, 29.06.1992. (1992) N. p. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/505/833/>. [in English].
8. The undue burden standard after Whole Woman's Health v. Hellerstedt. (N. d.) N. p. URL : <https://www.reproductiverights.org/sites/crr.civicactions.net/files/documents/WH-Undue-Burden-Report.pdf>. [in English].

9. Code of Alabama: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL : <https://law.justia.com/codes/alabama/>. [in English].
10. Arkansas Code: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/arkansas/>. [in English].
11. Idaho Code and Statutes: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/idaho/>. [in English].
12. Indiana Code: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/indiana/>. [in English].
13. Kentucky Revised Statutes: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/kentucky/>. [in English].
14. Louisiana Laws: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/louisiana/>. [in English].
15. Missouri Revised Statutes: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/missouri/>. [in English].
16. Mississippi Code: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL : <https://law.justia.com/codes/mississippi/>. [in English].
17. North Dakota Century Code: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/north-dakota/>. [in English].
18. Oklahoma Statutes: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/oklahoma/>. [in English].
19. West Virginia Code: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/west-virginia/>. [in English].
20. South Dakota Codified Laws: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/south-dakota/>. [in English].
21. Tennessee Code: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/tennessee/>. [in English].
22. Texas Statutes: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/texas/>. [in English].
23. South Dakota Codified Laws: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/south-dakota/>. [in English].
24. Georgia Code: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/georgia/>. [in English].
25. Nebraska Revised Statutes: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/nebraska/>. [in English].
26. North Carolina General Statutes: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/north-carolina/>. [in English].
27. Arizona Revised Statutes: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/arizona/>. [in English].
28. Florida Statutes: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/florida/>. [in English].
29. Utah Code: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/utah/>. [in English].
30. Iowa Code: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/iowa/>. [in English].
31. Montana Code Annotated: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/montana/>. [in English].
32. Wyoming Statutes: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/wyoming/>. [in English].

33. Code of Virginia: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/virginia/>. [in English].
34. California Code: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/california/>. [in English].
35. Connecticut General Statutes: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/connecticut/>. [in English].
36. Delaware Code: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/delaware/>. [in English].
37. Hawaii Revised Statutes: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/hawaii/>. [in English].
38. Illinois Compiled Statutes: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/illinois/>. [in English].
39. Maine Code: US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/maine/2010/>. [in English].
40. Maryland Code : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/maryland/>. [in English].
41. Michigan Compiled Laws : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/michigan/>. [in English].
42. New York Consolidated Laws : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/new-york/>. [in English].
43. Rhode Island General Laws : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/rhode-island/>. [in English].
44. Revised Code of Washington : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/washington/>. [in English].
45. Kansas Statutes : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/kansas/>. [in English].
46. Ohio Revised Code : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/ohio/>. [in English].
47. Wisconsin Statutes & Annotations : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/wisconsin/>. [in English].
48. New Hampshire Revised Statutes : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/new-hampshire/>. [in English].
49. Code of Massachusetts Regulations : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://regulations.justia.com/states/massachusetts/>. [in English].
50. Nevada Revised Statutes : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/nevada/>. [in English].
51. Pennsylvania Code : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://regulations.justia.com/states/pennsylvania/>. [in English].
52. Alaska Statutes : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/alaska/>. [in English].
53. Colorado Code : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/colorado/2022/>. [in English].
54. Minnesota Statutes : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/minnesota/>. [in English].
55. New Jersey Revised Statutes : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/new-jersey/>. [in English].
56. New Mexico Statutes : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/new-mexico/>. [in English].

57. Vermont Statutes : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/vermont/>. [in English].
58. Oregon Revised Statutes : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/oregon/>. [in English].
59. District of Columbia Code : US Codes and Statutes. (N. d.) N. p. URL: <https://law.justia.com/codes/district-of-columbia/>. [in English].
60. Savchenko, O. V., Nalyvaiko, L. R. (2016) Teoretyko-pravovi zasady hromadskoho kontroliu za diialnistiu orhaniv derzhavnoi vlady. Dnipro, DDUVS. 2016. URL : https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=U6ecyI4AAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=U6ecyI4AAAAJ:60ilaj97TE0C. [in Ukrainian].
61. WHO's New Abortion Guideline: Highlights of Its Law and Policy Recommendations. (2022) N. p. URL: <https://reproductiverights.org/wp-content/uploads/2022/03/CRR-Fact-sheet-on-WHO-Guidelines.pdf>. [in English].
62. Nalyvaiko, L., Lebedieva, Y. (2022) Reproductive human rights: international standards, experience of Ukraine and Lithuania. *European Political and Law Discourse*. 2022. Vol. 9. No. 4. P. 60–73. URL: <https://doi.org/10.46340/eppd.2022.9.4.6>. [in English].
63. Lebedieva, Yu. (2023) Konstytutsiino-pravove zabezpechennia svobody reproduktyvnoho vyboru osoby. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo - Analytical and comparative jurisprudence*, 3, 61–67. URL : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.11>. [in Ukrainian].
64. Nalyvaiko, L. R., Stepanenko, K. V. (2019) Mizhnarodno-pravovi standarty prav liudyny. Dnipro : Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1012321/mod_resource/content/1/МПСПЛ_навч.%20посібник_.pdf. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.04.2024

Lebedieva Yu., Postgraduate student of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, lecturer at the Department of General Legal Disciplines of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)

CONSTITUTIONAL RIGHT TO ABORTION IN THE USA: LEGAL REGULATION

The scientific article is devoted to the study of the legal regulation of the constitutional right to abortion in the USA and the analysis of the prospects for the regulation of this right in countries that take measures to restrict access to abortion, as well as the prospects for the development of the regulation of this right in Ukraine, taking into account the global trend of numerous restrictions on the right to abortion on the constitutional equal on religious and political grounds. The legal regulation of the abortion procedure in each US state is analyzed. Attention is focused on the fact that the US government is taking measures to limit access to abortion, while the recommendations of the World Health Organization emphasize that access to abortion is one of the human rights, fundamental to ensuring health, should be available and appropriate provided in a way from the state.

Constitutional restrictions on abortion have been found to create barriers to access to safe, quality abortions and lead to increased maternal mortality and morbidity, as well as

human rights violations. In this regard, there is an urgent need to take into account the recommendations of the WHO and implement the recommendations for the full implementation of the right to access to abortion, in order to ensure respect for human rights in all states.

It was found that it is necessary to urgently create an environment that will ensure a person's access to a high-quality abortion; providing accessible, reliable and accurate information about abortion; a favorable, universally accessible and well-functioning health care system; respect for human rights, including the legal and political framework for implementation.

It has been established that the following legislative and political measures are appropriate to improve access to abortion care: full decriminalization of abortion; access to medical abortion to increase universal access to abortion care; repealing laws and by-laws restricting abortion for reasons that prohibit late-term abortions and require mandatory waiting periods; the possibility of termination of pregnancy at the request of a woman, girl or other pregnant person without the permission of another person, body or institution; repealing provisions that limit who can provide and perform abortions that are contrary to WHO recommendations; protecting access to abortion from restrictions imposed by aspects of conscience.

Keywords: constitutional and legal regulation, reproductive rights, guarantees of the realization of rights, the right to abortion, artificial termination of pregnancy, legal regulation, reproductive autonomy.

DOI: 10.33766/2786-9156.106.1.29-39

УДК : 341.231.14-053.2:343.12]:355.01(470:477)

Маланчук Т. В., кандидатка юридичних наук, старша викладачка кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: t.malanchuk@uabs.sumdu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4583-8838>

ЗАХИСТ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ З ПОГЛЯДУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена аналізу проблем та викликів, які виникають для дітей війни в Україні, з погляду міжнародного та національного права. Зазначено, що діти, опинившись серед воєнного конфлікту, стикаються з безпрецедентними труднощами та порушеннями прав людини і є особливо вразливою групою в цьому контексті. Наведено перелік основних міжнародно-правових актів, що є основою для захисту дітей у ситуаціях збройного конфлікту. Зосереджено увагу на найбільш широко визнаному у світі інструменті щодо прав дитини – Конвенції про права дитини. Акцентовано, що ні статус біженця чи шукача притулку, особи без громадянства, громадянина невизнаної країни тощо жодним чином не може обмежувати основні права дитини. Відмічено, що національне законодавство є важливою частиною правової системи, покликаної захистити дітей у зонах конфлікту. Зазначено, що першим обов'язком, який Конвенція ООН покладає на державу, є турбота про викрадених дітей, оскільки

така шкода є багатовимірною та продовжується щохвилини, допоки вони все ще утримуються як заручники. Акцентовано увагу на тому, що депортація є одним із тяжких злочинів проти людяності, який вчиняється в ході війни в Україні. Російська федерація систематично обстрілює школи, дитсадки та інші будівлі, які є цивільними об'єктами для обслуговування дітей. Через це діти та молодь позбавляються повної та належної реалізації свого права на гідну освіту. Використано офіційні матеріали, які свідчать про примусове рекрутування та використання дітей у військових діях. Наголошено, що діти війни в Україні стають жертвами несправедливості та порушення прав людини, тому необхідно докладати спільних зусиль для захисту прав дітей в умовах війни, проводити подальші наукові дослідження щодо необхідності дотримання міжнародних стандартів та сприяти відновленню прав дітей в умовах війни.

Ключові слова: права людини, права дитини, російська агресія, депортація, примусове рекрутування, війна, міжнародне право.

Постановка проблеми. Повага до прав людини починається зі ставлення суспільства до своїх дітей, оскільки діти є фізично та психологічно вразливими й слабкими і потребують особливої уваги.

Забезпечення найкращих інтересів та реалізації прав дитини є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом будь-якої правової держави. На жаль, сьогодні діти живуть у світі, де їхні права систематично ігноруються та порушуються. Особливо це стосується сотень тисяч дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, що позбавило їх батьківської опіки, обірвало їхні життя та грубо порушило звичайні людські права.

Україна, яка останнім часом стала ареною конфлікту, стикається з невизначеністю та покладеними на неї випробуваннями. Особливо вразливою групою в цьому контексті є діти, які стикаються з безпрецедентними труднощами та порушеннями прав людини внаслідок воєнного конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши сучасні дослідження і публікації у сфері захисту прав людини, маємо зазначити, що сутності, змісту, проблемам функціонування механізму захисту прав людини приділяється досить багато уваги як у вітчизняній науці, так і на світовому рівні. Серед авторів, які останніми роками здійснювали дослідження в цій сфері, є такі: С. Мельничук (дослідження сутності механізму захисту прав людини і громадянина, 2023), В. Березняк та А. Демичева (права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні, 2023), І. Корж (право дитини на безпечне життя в умовах воєнного конфлікту, 2022), В. Бєлевцева (правові засади міжнародного захисту прав дитини під час збройного конфлікту, 2022), В. Стещенко (правовий захист прав дітей та підлітків, 2019) та багато інших. Здійсненими дослідженнями було започатковано розв'язання вказаної вище проблеми, але існує багато частин загальної проблеми, які потребують подальшого дослідження та належного розв'язання, з огляду на систематичне порушення прав дитини, особливо в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну.

Формулювання цілей. Метою статті є виявлення проблем у виконанні зобов'язань, які покладаються на державу, її органи та установи щодо захисту прав дітей під час війни в Україні, як частини загальної проблеми захисту прав людини в умовах збройного конфлікту, а також формулювання пропозицій щодо можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. «Через російську агресію порушені абсолютно всі права українських дітей», – на цьому наголошує радниця –уповноважена Президента з прав дитини Дар'я Герасимчук [1]

Досить важко говорити про права дітей після жажів, які сталися в Україні з початку військової агресії сусідньої держави, починаючи з 2014 року. Тисячі дітей пережили неперевершені жахи та жорстокість, були викрадені, виврані зі своїх домівок і родин та досі перебувають у полоні, не маючи жодної інформації про долю своїх рідних та близьких. Усе це є військовими злочинами та серйозним порушенням норм міжнародного права.

Серед основних міжнародно-правових актів, що є основою для захисту дітей у ситуаціях збройного конфлікту, виокремлюють:

- Конвенцію ООН про права дитини;
- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах;
- Женевські конвенції про захист жертв війни;
- Додаткові протоколи до Женевських конвенцій;
- Конвенцію про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці;
- Римський статут Міжнародного кримінального суду та низку Резолюцій Ради Безпеки ООН.

Найбільш широко визнаним у світі інструментом захисту прав людини щодо прав дитини є Конвенція про права дитини. Конвенція об'єднує в одному документі всі види прав дитини – громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні [2] Зважаючи на зміст конвенції, вважаємо за необхідне виокремити декілька принципів, які включають права дитини, з одного боку, і обов'язки держави щодо них, з іншого:

1. Принцип рівності – діти не можуть бути дискриміновані за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин.

2. Принцип першочергового забезпечення інтересів дитини – потреби дітей та їх благополуччя є першочерговими і понад усе.

3. Принцип забезпечення права на життя і розвиток – передбачає, що кожна дитина має невід'ємне право на життя із зобов'язанням держав-учасниць забезпечити запобігання будь-якій ситуації, яка спричиняє смерть дитини та обіцянкою забезпечити мінімальні умови життя.

4. Принцип свободи від всіх форм насильства – захист дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образ чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації.

5. Принцип захисту дітей від шкідливих наслідків їх незаконного переміщення через міжнародні кордони або незаконного утримування – передбачає право дитини та її батьків залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися в свою країну та зобов'язання держав-учасниць вживати заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону.

6. Принцип правового захисту дітей – належний правовий захист дитини як до, так і після народження.

«Діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від будь-якого роду непристойних посягань. Сторони, що перебувають у конфлікті, забезпечують захист і допомогу, які їм потрібні, з огляду на їх вік або з будь-якої іншої причини», – про це йдеться в статті 77 Протоколу 1 до Женевських конвенцій «Про захист жертв міжнародних збройних конфліктів» [3]. Цей важливий принцип також встановлено статтею 38 Конвенції ООН про права дитини: «Держави-учасниці зобов'язуються поважати та забезпечувати дотримання норм міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до дітей у збройному конфлікті» [2]. З погляду міжнародного права суб'єктом, тобто носієм цього права, є дитина. При тому ні статус біженця чи шукача притулку, особи без громадянства, громадянина невизнаної країни тощо, жодним чином не може обмежувати основні права дитини.

Національне законодавство є важливою частиною правової системи, покликаної захистити дітей у зонах конфлікту. Закон України «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і встановлює основні засади державної політики в цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини. У цьому Законі термін «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», – дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні» [4] Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268. Цей Порядок визначає механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів [5].

Повертаючись до положень Конвенції про права дитини (далі – Конвенція), можемо визначити, які зобов'язання покладаються на державу, її органи та установи щодо захисту прав дітей під час війни. Обговоримо деякі з них.

1. Негайне повернення викрадених дітей, турбота про їхню безпеку та недопущення передачі третім особам. Першим обов'язком, який Конвенція ООН покладає на державу, є турбота про викрадених дітей, оскільки така шкода є багатовимірною та продовжується щохвилини, допоки вони все ще утримуються

як заручники. Серед статей Конвенції, які кореспондують цей обов'язок, можемо виділити такі: стаття 6 Конвенції – право на життя, виживання та розвиток; статті 8, 9 та 10, які визначають правовий зв'язок між дітьми та їхніми батьками й можливість розлучати їх лише з міркувань благополуччя дитини; стаття 11 – заборона незаконного переміщення дітей до інших країн; стаття 19 – право на захист від шкоди та жорстокого поводження; стаття 36 – заборона експлуатації дітей, стаття 37 – захист від катувань і жорстокого поводження, стаття 38 – повага до гуманітарного права та законів війни [2].

Існує серйозна, накопичувальна та незворотня шкода, яка може бути завдана дітям, утримуваним у полоні, чи які були вивезені з їхніх домівок насильницьким способом. Держава має надати пріоритет звільненню викрадених дітей, щоб запобігти подальшому завданню їм шкоди та забезпечити негайний початок процесів реабілітації.

Примусове переміщення є одним із тяжких злочинів проти людяності, який вчиняє російська федерація (далі – рф) в ході війни в Україні. На порталі «Діти війни» станом на 08.03.2024 зафіксована цифра у 19 546 депортованих дітей. Водночас, за даними з відкритих джерел, озвучуваних рф, це більш ніж 700 тисяч дітей. Повернені наразі лише 388 [6]. До того ж переміщення цивільних осіб не є виправданим або законним із гуманітарних міркувань, якщо гуманітарна криза, що спричинила переміщення, є результатом незаконної діяльності окупаційної влади [7, с. 27]. Відповідно до статті 30-1 Закону України «Про охорону дитинства», держава вживає всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, догляду за ними та возз'єднання їх із членами сім'ї, включаючи розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон [4].

В Україні розроблено комплексний стратегічний план дій «Bring Kids Back UA», ініційований Президентом України, що об'єднує зусилля українського уряду, країн-партнерів та міжнародних організацій для повернення дітей, які були насильно депортовані з України [8].

2. Захист дітей від ворожих дій в рамках війни. ООН зобов'язує держави-члени приділяти першочергову увагу захисту всіх дітей від шкоди, яка є частиною війни. Це зобов'язання в основному випливає з положень Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (благополуччя дитини як першочергове питання; життя, виживання та розвиток; захист від шкоди та жорстокого поводження). Отже, держава повинна забезпечити, щоб діти могли перебувати в захищених місцях, до яких можна швидко дістатися в будь-який час доби. Цей обов'язок також породжує активне зобов'язання негайно будувати охоронні споруди в місцях, де вони відсутні чи їх недостатньо. У разі необхідності держава має забезпечити евакуацію населених пунктів із лінії зіткнення, щоб забезпечити безпеку дітей та родин. На виконання вимог Закону України «Про охорону дитинства» місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування мають першочергово проводити відселення дітей, які опинилися чи

можуть опинитися в зоні воєнних дій чи збройних конфліктів, до безпечних районів. Відселення дітей проводиться разом із батьками, законними представниками або, за їхньою згодою, без супроводження чи з іншими особами [4].

Вимушене переміщення впливає на життя дітей: їх розвиток, психологію, освіту, здоров'я, особливі потреби. Діти піддаються підвищеному ризику пост-травматичних симптомів. Як слушно зазначає П. Пархоменко, використання лише правових механізмів є недостатнім для захисту прав дитини. Це вимагає від правозастосувача «спеціальних» знань або досвіду щодо особливостей дитячої психіки, впливу процесу виховання та можливостей адаптації дитини в певних умовах тощо [9, с. 9]. Держава зобов'язана виділяти ресурси, щоб дозволити лікувальним командам, які пройшли відповідне навчання, надавати допомогу всім тим дітям, які потребують лікування та психічної реабілітації.

3. Забезпечення безперервності в освіті з урахуванням загроз, що виникли внаслідок війни. Статті 28 і 29 Конвенції встановлюють обов'язок держави забезпечити всім дітям адекватну та доступну освіту. З цих положень випливає зобов'язання держави забезпечити доступну, якісну, безпечну та інклюзивну освіту під час війни для всіх дітей, і особливо для дітей, яких евакуйовано зі своїх домів та які зазнали травм.

У 2019 році Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration), у якій наголошується на важливості продовження освіти під час збройного конфлікту та захисті навчальних закладів від військового використання [10]. Основний меседж цього документу – належним чином організована освітня система може допомогти захистити дітей і молодь від смерті, травм та експлуатації. Положення Декларації ще не імplementовані в українське законодавство, проте в серпні 2021 року Кабінет Міністрів затвердив план заходів щодо її реалізації. Серед поставлених завдань – забезпечення безперервності навчання, запровадження моніторингу нападів на заклади освіти, їх захист від нападів та відновлення в разі пошкодження [11].

Стаття 52 Протоколу 1 Женевської конвенції «Про захист жертв міжнародних збройних конфліктів» передбачає, що цивільні об'єкти не можуть бути об'єктами нападу чи насильства. При цьому фіксується: «У разі плутанини щодо того, чи об'єкт зазвичай призначений для цивільних цілей, наприклад, місце відправлення культу, житловий будинок чи інша будівля або школа, такий об'єкт буде вважатися таким, що використовується для цивільних цілей» [3]. Але РФ систематично обстрілює школи, дитсадки та інші будівлі, які також є цивільними об'єктами для обслуговування дітей. Через це діти та молодь позбавляються повної та належної реалізації свого права на гідну освіту.

4. Забезпечення публікації зрозумілої, адаптованої та доступної для всіх дітей інформації. Стаття 17 Конвенції встановлює, що держави-учасниці мають сприяти розробці належних принципів захисту дитини від інформації і матеріалів, що завдають шкоди її благополуччю. Це положення разом із положеннями, що стосуються прав дітей на захист від шкоди, на нормальний розвиток, психічне та фізичне здоров'я, покладають на державні органи обов'язок забезпечити передачу інформації про події війни в спосіб, адаптований для дітей та

молоді різного віку. Державні органи влади повинні сприяти педагогічним працівникам, батькам і самим дітям у пошуку інструментів для захисту дитячої психіки на реагування на травматичні сцени та скеровувати їх до усвідомленого вибору джерел інформації. У відповідних випадках слід запобігати впливу на дітей шкідливого для їх психічного здоров'я вмісту. Але співвідношення між бажанням захистити дітей і молодь від травматичних фактів та їхнім правом знати, розуміти та формулювати позицію на основі достовірної й чіткої інформації повинно бути адекватним. Баланс залежить, серед іншого, від віку та наявності поруч дорослих людей, які можуть пояснити та підтримати.

5. Примусове рекрутування та використання дітей у військових діях. Інше серйозне питання, яке виникає під час війни, – примусове рекрутування та використання дітей у воєнних діях. Це протирічить міжнародним стандартам, адже, згідно з Додатковим протоколом до Женевських конвенцій, «сторони, що перебувають у конфлікті, вживають усіх практично можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях...» [3]. Проте, погоджуємося з В. Белевцевою, що протокол не захищає дітей від непрямой участі в бойових діях, що є не менш небезпечним [12, с. 11-17]. Відповідно до статті 30 Закону України «Про охорону дитинства», участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей із метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганда війни забороняються. Держава повинна вживати всіх можливих заходів для запобігання вербуванню та використанню дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, виявлення завербованих дітей та звільнення їх від військової служби [4].

Однак, за повідомленнями уповноваженого Верховної Ради з прав людини Дмитра Лубінця, з території РФ вербують українських дітей та змушують їх, наприклад, повідомляти про фейкові замінування шкіл та інших закладів. У тимчасово окупованому Криму виник навчально-методичний центр військово-патріотичного виховання українських дітей, де підлітки навчаються основ військової служби. У Луганській області російські загарбники почали мобілізувати студентів денної форми навчання і відкривають центри підготовки підлітків для фронту. Усі ці дії є військовими злочинами [13].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо зазначити, що зобов'язання, які покладаються на державу, її органи та установи щодо захисту прав дітей під час війни, виконуються не в повному обсязі. Діти війни в Україні стають жертвами несправедливості та порушення прав людини. Цілком погоджуємося з С. Мельничук, що сам механізм правового регулювання не є достатнім елементом механізму захисту прав людини і громадянина в сучасний період, тому що сама фіксація поведінки в нормі не передбачає безпосередню її дію. Насамперед потрібно, щоб нормативні акти опосередковували можливість їх реалізації [14,

с. 27]. Беззаперечно, держава в особі уповноважених органів певною мірою намагається виконувати зобов'язання щодо захисту прав дітей у реаліях сьогодення. Про конкретні кроки у цьому напрямку нами зазначено в основній частині дослідження. Але, на наш погляд, сам механізм реалізації певних норм, програм та заходів, спрямованих на захист прав людини, в тому числі прав дитини, залежить багато в чому від рівня комунікації з населенням. Вважаємо, що першочергово – це відповідальність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які повинні здійснювати безперервну та ефективну комунікацію з жителями громад, вживати невідкладних заходів для забезпечення захисту прав дітей, надання гуманітарної допомоги та відновлення освітніх і соціальних структур. Тому необхідно в кожній громаді створювати офіційні канали комунікації в соціальних мережах, активно взаємодіяти з засобами масової інформації, щоб своєчасно інформувати населення про права людини та заходи щодо їх захисту. Також має бути налагоджена постійна взаємодія між місцевими органами влади та керівництвом навчальних та позанавчальних закладів з питань створення безпечних умов для дітей та проведення роз'яснювальних заходів серед батьків. Важливу роль може відігравати також надання безоплатної правової допомоги, зокрема через університетські юридичні клініки, які мають активно поширювати інформацію щодо своєї діяльності. Тільки через спільні зусилля можна створити умови для того, щоб діти відчували себе захищеними та мали можливість розвиватися в безпечному оточенні, незважаючи на труднощі воєнного часу. Таким чином, на прикладі українських дітей стало зрозуміло, що у світі немає єдиної глобальної системи безпеки дітей. Про це зазначила уповноважена Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Дар'я Герасимчук [15]. Тому необхідно докласти спільних зусиль для захисту прав дітей в умовах війни, проводити подальші наукові дослідження щодо проблем забезпечення прав людини загалом і прав дитини зокрема, щоб привернути увагу до необхідності дотримання міжнародних стандартів та сприяння відновленню прав дітей в умовах війни.

Використані джерела:

1. Герасимчук Д. Через російську агресію порушені абсолютно всі права українських дітей. *Укрінформ*. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3715651-prava-ditej-pid-cas-vijni.html>
2. Конвенція про права дитини : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989 р. : станом на 16.11.2023 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text. (дата звернення: 25.04. 2024)
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 08.06.1977 р. : станом на 8 груд. 2005 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text. (дата звернення: 25.04. 2024)
4. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>. (дата звернення: 25.04.2024)
5. Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 р. № 268, із

змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 25.04. 2024)

6. Діти війни : вебсайт. URL : <https://childrenofwar.gov.ua>

7. Березняк В. С., Демичева А. В. Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні : аналітичний огляд. Дніпро: ДДУВС, 2023. 38 с. URL : <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/11491/1/%D1%83.pdf>

8. Bring Kids Back UA : вебсайт. URL : <https://www.bringkidsback.org.ua/about>

9. Пархоменко П. І. Діяльність Комітету ООН з прав дитини : практичний посібник. Чернігів : Громадська організація «МАРТ», 2021. 91 с. URL : [Діяльність-Комітету-ООН.pdf \(mart-ngo.org.ua\)](https://mart-ngo.org.ua/Docs/COMMITTEE%20ON%20THE%20RIGHTS%20OF%20THE%20CHILD.pdf)

10. Safe Schools Declaration. *Global Coalition to Protect Education from Attack*. URL : https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_safe_schools_declaration-final.pdf

11. План заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл : розпорядження Кабінет Міністрів України від 04.08.2021 р. № 898-р п. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text>. (дата звернення: 25.04. 2024)

12. Белєвцева В. Правові засади міжнародного захисту прав дитини під час збройного конфлікту. *Захист прав дітей в умовах війни* : збірник матеріалів круглого столу до 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, 17 травня 2022 р. Вінниця, 2022. С. 10-17.

13. Росіяни вербують українських дітей та змушують їх повідомляти про «мінування». *Слово і діло* : аналітичний портал. URL : [https://www.slovoidilo.ua/2023/11/11/новина/suspilstvo/rosiyanu-verbuyut-ukrayinskyx-ditej-ta-zmushuyut-yix-povidomyaty-pro-minuvannya-ombudsmen](https://www.slovoidilo.ua/2023/11/11/новина/suspilstvo/rosiyanu-verbuyut-ukrayinskyx-ditej-ta-zmushuyut-yix-povidomyaty-pro-minuvannya)

14. Мельничук С. М. Механізм захисту прав людини і громадянина: проблеми функціонування. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2023. № 4. С. 24–34. DOI : <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.24-34>

15. Депортовані українці у так званих «пунктах тимчасових розміщень» – місце перебування чи нові табори? *Українформ*. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3778720-deportovani-ukrainci-u-punktah-timcasovih-rozmisen-misce-perebuвання-ci-novi-tabori.html>

References:

1. Herasymchuk, D. (N. d.) Cherez rosiisku ahresiiu porusheni absolutno vsi prava ukrainykykh ditei. *Ukrinform*. N. p. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3715651-prava-ditej-pid-cas-vijni.html>. [in Ukrainian].

2. Konventsiiia pro prava dytyny : Konventsiiia Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii vid 20.11.1989 r. : stanom na 16.11.2023 r. (1989; 2023) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text. [in Ukrainian].

3. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stousiatsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnia 1977 roku (ukr/ros) : Protokol Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii vid 08.06.1977 r. : stanom na 8 hrud. 2005 r. (1977; 2005) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text. [in Ukrainian].

4. Pro okhoronu dytynstva : Zakon Ukrainy vid 26.04.2001 r. № 2402-III, iz zmin. ta dop. (2001) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>. [in Ukrainian].

5. Poriadok nadannia statusu dytyny, yaka postrazhdala vnaslidok voiennykh dii ta zbroinykh konfliktiv : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.04.2017 r. № 268, iz

zmin. ta dop. (2017) (N. d.) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

6. Dity viiny : vebsait. (N. d.) N. p. URL : <https://childrenofwar.gov.ua>. [in Ukrainian].

7. Berezniak, V. S., Demycheva, A. V. (2023) Prava liudyny v umovakh shyrokomashtabnoho zbroinoho konfliktu v Ukraini : analitychnyi ohliad. Dnipro : DDUVS. URL : <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/11491/1/%D1%83.pdf>. [in Ukrainian].

8. Bring Kids Back UA : vebsait. (N. d.) N. p. URL : <https://www.bringkidsback.org.ua/about>. [in English].

9. Parkhomenko, P. I. (2021) Diialnist Komitetu OON z prav dytyny : praktychnyi posibnyk. Chernihiv : Hromadska orhanizatsiia «MART». URL : [Diialnist-Komitetu-OON.pdf](https://mart-ngo.org.ua/pdf/mart-ngo.org.ua) (mart-ngo.org.ua). [in Ukrainian].

10. Safe Schools Declaration. Global Coalition to Protect Education from Attack. (N. d.) N. p. URL : https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_safe_schools_declaration-final.pdf. [in English].

11. Plan zakhodiv shchodo realizatsii Deklaratsii pro bezpeku shkil : rozporiadzhennia Kabinet Ministriv Ukrainy vid 04.08.2021 r. № 898-r r. (2021) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

12. Bielievtseva, V. (2022) Pravovi zasady mizhnarodnoho zakhystu prav dytyny pid chas zbroinoho konfliktu. *Zakhyst prav ditei v umovakh viiny : zbirnyk materialiv kruhloho stolu do 110-richchia Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho uniwersytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, m. Vinnytsia, 17 travnia 2022 r. Vinnytsia- Zakhyst prav ditei v umovakh viiny: zbirnyk materialiv kruhloho stolu do 110-richchia Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho uniwersytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, m. Vinnytsia, March 17, 2022? 10-17. Vinnytsia.* [in Ukrainian].

13. Rosiiany verbuiut ukrainskykh ditei ta zmushuiut yikh povidomliaty pro «minuvannia». (N. d.) *Slovo i dilo : analitychnyi portal - Word and deed: analytical portal.* N. p. URL : <https://www.slovidilo.ua/2023/11/11/novyna/suspilstvo/rosiiany-verbuyut-ukrayinskyx-ditej-ta-zmushuyut-yix-povidomlyaty-pro-minuvannya-ombudsmen>. [in Ukrainian].

14. Melnychuk, S. M. (2023) Mekhanizm zakhystu prav liudyny i hromadianyna: problemy funktsionuvannia. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu imeni E.O. Didorenka - Bulletin of the Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko*, 4, 24–34. DOI : <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.24-34>. [in Ukrainian].

15. Deportovani ukraintsi u tak zvanykh «punktakh tymchasovykh rozmishchen» – mistse perebuvannia chy novi tabory? (N. d.) *Ukrinform.* N. p. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3778720-deportovani-ukraintsi-u-punktah-timchasovih-rozmishchen-misce-perebuвання-ci-novi-tabori.html>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.04.2024

Malanchuk T., PhD in Law, Sumy State University, Sumy, Ukraine

PROTECTION OF CHILDREN IN WARTIME: PROBLEMS AND CHALLENGES FROM A HUMAN RIGHTS PERSPECTIVE

The article analyzes the problems and challenges faced by children of war in Ukraine from the perspective of international and national law. It is noted that children who find themselves in the midst of armed conflict face unprecedented difficulties and human rights violations and are a particularly vulnerable group in this context. The article provides a list

of the main international legal acts that form the basis for the protection of children in situations of armed conflict. The author focuses on the most widely recognized instrument on the rights of the child - the Convention on the Rights of the Child. It is emphasized that neither the status of a refugee or asylum seeker, stateless person, citizen of an unrecognized country, etc. can in any way limit the fundamental rights of the child. It is noted that national legislation is an important part of the legal system designed to protect children in conflict zones. It is noted that the first obligation that the UN Convention imposes on the state is to take care of abducted children, as such harm is multidimensional and continues every minute while they are still held hostage. It is emphasized that deportation is one of the grave crimes against humanity committed by the Russian Federation during the war in Ukraine. Russia systematically shells schools, kindergartens and other buildings that are civilian facilities for children. As a result, children and youth are deprived of the full and proper realization of their right to a decent education. Official materials are used to show the forced recruitment and use of children in hostilities. It is emphasized that children of war in Ukraine are victims of injustice and human rights violations. Therefore, it is necessary to make joint efforts to protect the rights of children in war, to conduct further research on the need to comply with international standards and to promote the restoration of children's rights in war.

Keywords: human rights, children's rights, Russian aggression, deportation, forced recruitment, war, international law.

DOI: 10.33766/2786-9156.106.1.39-52

УДК: 347.6

Перепьолкін С. М., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права Навчально-наукового інституту права та міжнародно-правових відносин Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна)

e-mail: psm-13@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2914-5898>

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ПРО ПІКЛУВАННЯ ТА УТРИМАННЯ У ВІДНОСИНАХ МІЖ БАТЬКАМИ ТА ДІТЬМИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено аналізу визнаних Україною актів міжнародних організацій і чинних міжнародних договорів України, які разом із нормативно-правовими актами України складають сімейне законодавство України та містять правила поведінки, що стосуються обов'язків піклування та утримання у відносинах між батьками та дітьми. У процесі дослідження обґрунтовано думку з приводу недоречності отождошення міжнародних договорів та міжнародно-правових актів, різновидом яких є також різноманітні акти міжнародних організацій. Встановлено, що в текстах визнаних Україною актів міжнародних організацій та чинних багатосторонніх і двосторонніх міжнародних договорів України здебільшого приділяється увага обов'язкам батьків піклуватися та утримувати дітей, ніж навпаки. Виявлено, що в чинних міжнародних договорах України поряд із батьками та дітьми учасниками правовідносин піклування і утримання можуть бути й особи, які відповідають за них за

законом, а також держави або організації регіональної економічної інтеграції. У законодавстві України виявлено невідповідність між положеннями ч. 1 ст. 13 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. та положеннями ст. 9 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. Її сутність полягає в тому, що, відповідно до Сімейного кодексу України, частиною сімейного законодавства України є лише міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а не всі чинні міжнародні договори України, як це зазначено в Законі України «Про правотворчу діяльність». У зв'язку з цим, ч. 1 ст. 13 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р., запропоновано викласти в такій редакції: «Частиною національного сімейного законодавства України є чинні міжнародні договори України, що можуть бути використані для регулювання сімейних відносин». Викласти в іншій редакції запропоновано і ст. 9 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р.

Ключові слова: обов'язок піклування, обов'язок утримання, батьки, діти, сімейне законодавство, нормативно-правові акти України, чинні міжнародні договори України.

Постановка проблеми. Виконання зобов'язань про піклування та утримання у відносинах між батьками та дітьми має важливе значення у повсякденному житті між представниками як українського народу, так і між представниками народів зарубіжних країн. Через різні чинники учасниками таких відносин можуть бути і громадяни різних держав, які, як і громадяни однієї держави, інколи проживають окремо один від одного не тільки в межах території однієї держави, а також і в межах територій різних держав. З огляду на це, виконанню зобов'язань про піклування та утримання можуть перешкоджати різноманітні проблеми нормативно-правового та/або фактичного характеру. Часто такі проблеми виникають у зв'язку з відмінностями саме нормативно-правового визначення сутності обов'язків піклування та утримання, а також умов та порядку їх виконання у законодавстві різних держав. Одним із дієвих засобів усунення існуючих колізій у законодавстві різних держав є використання можливостей міжнародно-правового нормотворення, зокрема у формі різноманітних актів міжнародних організацій, багатосторонніх та двосторонніх міжнародних договорів. Здійснення такої діяльності, зокрема шляхом гармонізації та уніфікації законодавств різних держав на основі єдиних міжнародно-правових принципів, норм і стандартів та приведення національних законодавств у відповідність до положень чинних міжнародних договорів, може тривати десятиліттями та супроводжуватися активним науковим дискусом. Не є винятком відносно цього і проблематика нормативно-правового визначення та забезпечення виконання на практиці обов'язків піклування та утримання у відносинах між батьками та дітьми, яку активно обговорюють вже не один рік також і вітчизняні вчені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За підсумками проведеного аналізу досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблем, пов'язаних із доктринальним тлумаченням і виконанням на практиці обов'язків піклування та утримання у відносинах між батьками та дітьми, було виявлено, що характерною рисою багатьох опублікованих українськими дослідниками наукових

праць є посилання виключно на нормативно-правові акти України [43; 12; 27; 10; 28]. Серед них найчастіше згадуються: Конституція України; Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р.; Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.; Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.; Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16 грудня 1993 р. № 3721-XII; Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 р. № 966-XIV; Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. № 1058-IV; Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 6 жовтня 2005 р. № 2961-IV; Закон України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 р. № 5067-VI.

Аналогічною є ситуація і на багатьох офіційних сайтах органів державної влади [34; 36] та місцевого самоврядування [35; 37], недержавних некомерційних професійних організацій [39; 45], засобів масової інформації [11; 33; 46] тощо.

Однак, відповідно до ст. 9 «Законодавство України» Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р., законодавство України запропоновано розуміти як взаємопов'язану та упорядковану систему не тільки нормативно-правових актів України, а також і чинних міжнародних договорів. Важливо акцентувати увагу на тому, що частиною законодавства України визнаються як чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, так й інші чинні міжнародні договори України [40].

Також важливо наголосити на тому, що, згідно з положеннями рішення Конституційного Суду України у справі № 1-33/2004 від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004, законодавство є лише однією з форм права, яке включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства» [42].

Зазначимо, що разом із чинними міжнародними договорами однією з поширених форм зовнішнього закріплення численних міжнародно-правових норм є також і різноманітні акти міжнародних організацій. Закріплені у їх текстах правила поведінки безпосередньо можуть використовуватись для здійснення правового регулювання відносин між суб'єктами міжнародного права або бути основою для формування міжнародного звичаю як доказу загальної практики, визнаною правовою нормою. Так, у ч. 4 ст. 265 Господарського кодексу України від 16 січня 2003 р., стосовно зазначеного вище закріплено: «Сторони для визначення умов договорів поставки мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації, правила міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо або у виключній формі цим Кодексом чи законами України» [13].

Отже, зважаючи на наведене вище, а також із урахуванням того, що серед українських учених поширеною практикою є ототожнення міжнародних договорів із міжнародно-правовими актами загалом [31; 32], на нашу думку, більш правильною є позиція тих науковців, які вважають різновидом останніх також й акти міжнародних організацій [38].

Формулювання цілей. З огляду на зазначене вище, мета статті полягає в з'ясуванні положень визнаних Україною актів міжнародних організацій і чинних міжнародних договорів України, які разом із нормативно-правовими актами України складають сімейне законодавство України, що стосуються обов'язків піклування та утримання у відносинах між батьками та дітьми.

Виклад основного матеріалу. Правовому регулюванню відносин піклування та утримання між батьками та дітьми присвячено положення численних актів міжнародних організацій і міжнародних договорів універсального, регіонального та двостороннього характеру.

На універсальному рівні найбільш відомими серед них є: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [23]; Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. [15]; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [29]; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. [30]; Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. [25]; Конвенція про стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 р. [26]; Конвенція про право, застосовне до аліментних зобов'язань щодо дітей від 24 жовтня 1956 р. [6]; Конвенція про визнання та виконання рішень, що стосуються зобов'язань щодо утримання дітей від 15 квітня 1958 р. [2]; Конвенція про право, що застосовується до аліментних зобов'язань від 2 жовтня 1973 р. [3]; Конвенція про визнання та виконання рішень щодо аліментних зобов'язань від 2 жовтня 1973 р. [4]; Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23 листопада 2007 р. [5]; Протокол про право, що застосовується до зобов'язань про утримання від 23 листопада 2007 р. [9] тощо.

Серед європейських народів такими відомими міжнародно-правовими актами є: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [24]; Європейський кодекс соціального забезпечення від 6 листопада 1990 р. [22]; Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. [20]; Європейська соціальна хартія від 3 травня 1996 р. [21]; Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р. [1]; Конвенція про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах від 30 жовтня 2007 р. [7] тощо.

Так у ч. 2 ст. 25 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. Прямо зазначено, що материнство і дитинство дають право на особливе піклування й допомогу. Водночас у ч. 1 ст. 25, на нашу думку, також мова йде і про право непрацездатних батьків на належні піклування та утримання з боку як їхніх повнолітніх дітей, так і з боку держави чи інших осіб, які можуть відповідати за них за законом, а саме: «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини» [23].

Відповідно до положень Преамбули Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р.: «Дитина, унаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження». Згідно з положеннями ч. 2 ст. 3 цієї ж Конвенції, її Договірні сторони повинні, враховуючи права та обов'язки батьків дитини, опікунів або інших осіб, які відповідають за неї за законом, забезпечити дитині необхідні для її благополуччя захист і піклування. Держави також мають забезпечити, щоб діяльність установ, служб та органів, відповідальних за піклування про дітей або їх захист, відповідала нормам безпеки та охорони здоров'я, численності та компетентності їх персоналу, а також щодо компетентного нагляду. Однак, відповідно до ч. 1 ст. 18 цієї Конвенції, основну відповідальність за виховання і розвиток дитини несуть саме батьки або законні опікуни. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування [25].

У схожий спосіб із положеннями Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р., у Преамбулі Європейської конвенції про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р., визнається вагома роль батьків та держави (у разі необхідності) у захисті та підтримці прав і найкращих інтересів дітей. Відповідно до ст. 2, для цілей Конвенції закріплено термін «суб'єкти батьківської відповідальності», який поширюється на батьків та інших осіб або органи, що можуть мати право здійснювати повністю чи частково батьківську відповідальність [20].

Про те, що батьки (один з батьків) чи інші особи, що відповідають за дитину, мають нести основну відповідальність за забезпечення в рамках своїх здібностей та фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини, зазначається і в Преамбулі Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23 листопада 2007 р. У Преамбулі цієї ж Конвенції також зазначається, що її Договірні сторони (держави або організації регіональної економічної інтеграції) мають забезпечити стягнення утримання на дитину з її батьків (одного з батьків) чи інших осіб, що відповідають за дитину, зокрема у випадках, коли такі особи та дитина проживають в різних державах. З цією метою такі Договірні сторони мають вживати всіх необхідних заходів, у тому числі можуть укладати міжнародні угоди. Ще однією важливою особливістю Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23 листопада 2007 р. є закріплена в ч. 3 ст. 2 «Сфера застосування» можливість будь-якої її Договірної сторони заявити про застосування всієї Конвенції або будь-якої її частини до будь-якого зобов'язання про утримання, яке випливає з сімейних відносин, батьківства, шлюбу чи спорідненості. У разі, якщо в заявах двох Договірних сторін цієї Конвенції зобов'язання про утримання співпадтимуть, то такі заяви створюватимуть відповідні зобов'язання між такими державами. Заявам окремо приділяється увага в ст. 63 Конвенції [5].у

Як Договірна сторона Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23 листопада 2007 р., Україна, відповідно до зазначених у ст. 63 положень цієї Конвенції, заявила про те, що

поширюватиме застосування розділів V «Визнання та виконання» та VIII «Загальні положення» Конвенції на стягнення утримання з: батьків на повнолітніх непрацездатних дочку, сина; мачухи, вітчима на падчерку, пасинка, які не досягли повноліття; батьків на повнолітніх дочку, сина, які продовжують навчання, до досягнення ними 23 років; повнолітніх дочки, сина на непрацездатних батьків; повнолітніх братів, сестер на братів, сестер, які не досягли повноліття, та непрацездатних повнолітніх братів і сестер; повнолітніх падчерки, пасинка на непрацездатних мачуху, вітчима; баби, діда на внуків, які не досягли повноліття; повнолітніх внуків, правнуків на непрацездатних бабу, діда, прабабу, прадіда [41].

Зобов'язанням про утримання, що виникають із батьківства, сімейних відносин, шлюбу чи спорідненості, зокрема зобов'язанням про утримання дитини незалежно від сімейного статусу її батьків, присвячено також положення Протоколу про право, що застосовується до зобов'язань про утримання від 23 листопада 2007 р. Відповідно до положень 4 та 5 статей цього міжнародного договору, зобов'язання про утримання можуть мати місце між: батьками – їхніми дітьми; іншими, ніж батьки, особами – особами, що не досягли 21 року; дітьми – їхніми батьками; між подружжям; між колишнім подружжям чи між сторонами шлюбу, який було визнано недійсним. Окремо, у ст. 10 зазначено вище Протоколу, закріплено право державного органу звертатись про стягнення, замість утримання виплат, що належать особі (кредиторів), якій належне їй утримання заборгували або передбачається, що заборгували [9].

Підсумовуючи характеристику положень чинних міжнародних договорів України, зазначимо, що правовому регулюванню відносин опіки, піклування та утримання між батьками та дітьми приділяється увага також і в статтях численних двосторонніх міжнародних договорів України [14].

Водночас, треба врахувати, що назви таких міжнародних договорів можуть бути різними, а саме: про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах [17]; про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах [16]; про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах [18]; про правову допомогу та правові відносини у цивільних та сімейних справах [19]; про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах [47].

Висновки. За підсумками проведеного аналізу положень Міжнародного білльо про права людини [8] та чинних міжнародних договорів України було встановлено, що в їх текстах здебільшого приділяється увага обов'язкам батьків піклуватися та утримувати дітей, ніж навпаки. Учасниками правовідносин піклування та утримання між батьками та дітьми можуть бути й особи, які відповідають за них за законом, а також держави або організації регіональної економічної інтеграції.

Щодо використаного в ч. 1 ст. 13 «Міжнародні договори України» Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р., формулювання приналежності чинних міжнародних договорів України до сімейного законодавства України («Ча-

стиною національного сімейного законодавства України є міжнародні договори, що регулюють сімейні відносини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [44], то, на нашу думку, його слід привести у відповідність до положень ст. 9 «Законодавство України» Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. У зв'язку з цим, ч. 1 ст. 13 «Міжнародні договори України» Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. пропонуємо викласти в такій редакції: «Частиною національного сімейного законодавства України є чинні міжнародні договори України, що можуть бути використані для регулювання сімейних відносин».

Водночас змінити пропонуємо й ст. 9 «Законодавство України» Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. По-перше, в іншій редакції слід викласти перший абзац ч. 1 ст. 9, у якому зазначено про чинні міжнародні договори без їх зв'язку з Україною, а саме: «Законодавство України – це взаємопов'язана та упорядкована система нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів України». По-друге, у ч. 2 ст. 9 в переліку складових законодавства України після «Конституції України – Основного закону України» та перед «законами» слід додати «чинні міжнародні договори України». З урахуванням зазначених вище змін, ч. 3 ст. 9 слід виключити.

Подальше наукове обговорення місця та ролі актів міжнародних організацій і чинних міжнародних договорів України в законодавчому закріпленні обов'язків піклування та утримання у відносинах між батьками і дітьми, а також у забезпеченні їх належного виконання на практиці, зберігає актуальність як для розвитку національної правничої науки, так і для здійснення практичної діяльності правозастосовними органами України.

Використані джерела:

1. Charter of Fundamental Rights of the European Union (7 December 2000). URL : http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj. (дата звернення: 10.04.2024).
2. Convention of 15 April 1958 concerning the recognition and enforcement of decisions relating to maintenance obligations towards children. URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=38>. (дата звернення: 10.04.2024).
3. Convention of 2 October 1973 on the Law Applicable to Maintenance Obligations. URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=86>. (дата звернення: 10.04.2024).
4. Convention of 2 October 1973 on the Recognition and Enforcement of Decisions Relating to Maintenance Obligations. URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=85>. (дата звернення: 10.04.2024).
5. Convention of 23 November 2007 on the International Recovery of Child Support and Other Forms of Family Maintenance. URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=131>. (дата звернення: 10.04.2024).
6. Convention of 24 October 1956 on the law applicable to maintenance obligations towards children. URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=37>. (дата звернення: 10.04.2024).
7. Convention of 30 October 2007 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22007A1221%2803%29>. (дата звернення: 10.04.2024).

8. International Bill of Human Rights. URL : <https://www.ohchr.org/en/what-are-human-rights/international-bill-human-rights> (дата звернення: 10.04.2024).

9. Protocol of 23 November 2007 on the Law Applicable to Maintenance Obligations. URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=133>. (дата звернення: 10.04.2024).

10. Адамова О. С. Щодо питання про обов'язок батьків утримувати дитину. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 211–216. DOI : <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.993>.

11. Бусол О. Аліменти на утримання батьків: зобов'язання виникають не завжди! *Юридична Газета online*. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/alimenti-na-utrimannya-batkiv-zobovyazannya-vinikayut-ne-zavzhdi.html/> (дата звернення: 10.04.2024).

12. Вербіцька М. В. Актуальні проблеми стягнення аліментів на неповнолітніх дітей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право*. 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 2. С. 32–36. URL : <http://surl.li/srqdh>.

13. Господарський кодекс України : Закон України 16.01.2003 р. № 436-IV. Дата оновлення: 22.02.2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>. (дата звернення: 10.04.2024).

14. Двосторонні міжнародні договори України (за датою укладення). *Міністерство юстиції*. URL : <https://minjust.gov.ua/m/4906>. (дата звернення : 10.04.2024).

15. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text. (дата звернення: 10.04.2024).

16. Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 7 липня 1993 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_002#Text. (дата звернення: 10.04.2024).

17. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text. (дата звернення: 10.04.2024).

18. Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах від 23 травня 1995 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_627#Text. (дата звернення: 10.04.2024).

19. Договір між Україною та Республікою Узбекистан про правову допомогу та правові відносини у цивільних та сімейних справах від 19 лютого 1998 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/860_013#Text. (дата звернення: 10.04.2024).

20. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text. (дата звернення: 10.04. 2024).

21. Європейська соціальна хартія від 3 травня 1996 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text. (дата звернення: 10.04.2024).

22. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS № 139) від 6 листопада 1990 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651#Text (дата звернення: 10.04.2024).

23. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. (дата звернення: 10.04.2024).

24. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Дата оновлення: 01.08.2021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення: 10.04.2024).

25. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. Дата оновлення: 16. 11.2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text. (дата звернення: 10.04.2024).

26. Конвенція про стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_425#Text. (дата звернення: 10.04. 2024).

27. Лук'янчук О. І. Піклування про непрацездатних, немічних батьків: законодавче закріплення морального обов'язку. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Т. 1. С. 54-59. DOI : <https://doi.org/10.32840/pdu.2-1.10>.

28. Малишко С. І. Поняття юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 31–35. DOI : <https://doi.org/10.32782/392238>.

29. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. (дата звернення: 10.04.2024).

30. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text. (дата звернення: 10. 04.2024).

31. Мінченко А., Мазур А. Міжнародні нормативні акти як джерела регулювання зовнішньоекономічних відносин та їх співвідношення з національним законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 64–68. DOI : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.11>.

32. Могілевський Л. В. Місце та значення міжнародних нормативно-правових актів у системі джерел трудового права України. *Юридична наука*. 2020. № 5 (107). Т. 2. С. 203–209. DOI : <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-107-5-2.25>.

33. Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дітей: підстави виникнення та порядок виконання. *Юридична Газета online*. URL : <https://yur-gazeta.com/golovna/obovyazok-batkiv-utrimuvati-povnolitnih-ditey-pidstavi-viniknennya-ta-poryadok-ikonannya.a.html>. (дата звернення: 10.04.2024).

34. Обов'язок батьків утримувати своїх дітей та його виконання. *Судова влада України. Чечельницький районний суд Вінницької області*. URL : <https://ch.vn.court.gov.ua/sud0229/analiz/164405/> (дата звернення: 10.04.2024).

35. Обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про свої непрацездатних батьків. *Оболонська сільська рада об'єднана територіальна громада. Полтавська область, Кременчуцький район*. URL : <https://obolonska-gromada.gov.ua/news/1613574997>. (дата звернення: 10.04.2024).

36. Обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків. *Білокуракинська районна державна адміністрація. Луганська область*. URL : https://bk.loga.gov.ua/oda/press/news/obovyazok_povnolitnih_ditey_pikluvatisya_pro_svoyih_neppracездатnih_batkiv. (дата звернення: 10.04.2024).

37. Обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків. *Тараканівська громада. Рівненська область, Дубенський район*. URL : <https://tarakanivska-gromada.gov.ua/news/1638786322/>. (дата звернення: 10.04.2024).

38. Павлова Т. О. Міжнародний аспект охорони прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. Вип. 1 (36). Т. 25. 2023. С. 39–44. DOI: [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1\(36\)-6](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1(36)-6).

39. Паламарчук Н. Стягнення аліментів на утримання батьків: що потрібно врахувати? *Національна асоціація адвокатів України*. URL : <https://unba.org.ua/publications/5919-styagnennya-alimentiv-na-utrimannya-bat-kiv-sho-potribno-vrahuvati.html>. (дата звернення: 10.04.2024).

40. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>. (дата звернення: 10.04.2024).

41. Про ратифікацію Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання : Закон України від 11.01.2013 р. № 26-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/26-18#n2>. (дата звернення: 10.04.2024).

42. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>. (дата звернення: 10.04.2024).

43. Розгон О. В. Примусове стягнення аліментів на користь непрацездатних та нужденних батьків. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2010. № 5 (53). С. 84–93.

44. Сімейний кодекс України : Закон України 10.01.2002 р. № 2947-III. Дата оновлення: 01.01.2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. (дата звернення: 10.04.2024).

45. Сімейний кодекс України. Стаття 180. Обов'язок батьків утримувати дитину. Науково-практичний коментар до статті 180 Сімейного кодексу України. *VKD. Юридична допомога*. URL : <https://vkd.kiev.ua/zakony/simeyniy-kodeks-ukrainy/stattia-180-obov-yazok-batkiv-utrumuvaty-dytnu/>. (дата звернення: 10.04.2024).

46. Стягнення аліментів на непрацездатних батьків. *PRAVOKATOR*. URL : <https://pravokator.club/zvity-pro-zahody/styagnennya-alimentiv-na-nepratsezdatnyh-batkiv/>. (дата звернення: 10.04.2024).

47. Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах від 23 листопада 2000 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_600#Text. (дата звернення: 10.04.2024).

References:

1. European Union. (2016). Charter of Fundamental Rights of the European Union (7 December 2000). N. p. URL : http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj. [in English].

2. Hague Conference on Private International Law. (1958). Convention of 15 April 1958 concerning the recognition and enforcement of decisions relating to maintenance obligations towards children. URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=38>. [in English].

3. Hague Conference on Private International Law (1973a). Convention of 2 October 1973 on the Law Applicable to Maintenance Obligations. N. p. URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=86>. [in English].

4. Hague Conference on Private International Law (1973b). Convention of 2 October 1973 on the Recognition and Enforcement of Decisions Relating to Maintenance Obligations. N. p. URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=85>. [in English].

5. Hague Conference on Private International Law (2007a). Convention of 23 November 2007 on the International Recovery of Child Support and Other Forms of Family Maintenance. N. p. URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=131>. [in English]

6. Hague Conference on Private International Law (1956). Convention of 24 October 1956 on the law applicable to maintenance obligations towards children. N. p. URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=37>. [in English].

7. European Union (2007). Convention of 30 October 2007 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters. N. p. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22007A1221%2803%29>. [in English].

8. United Nations Human Rights (2024). International Bill of Human Rights. N. p. URL: <https://www.ohchr.org/en/what-are-human-rights/international-bill-human-rights>. [in English].

9. Hague Conference on Private International Law. (2007b). Protocol of 23 November 2007 on the Law Applicable to Maintenance Obligations. (2007) N. p. URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=133>. [in English].

10. Adamova, O. S. (2019). Shchodo pytannia pro oboviazok batkiv utrymuvaty dytynu. *Yurydychnyi visnyk - Legal Bulletin*, 4, 211–216. DOI : <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.993>. [in Ukrainian].

11. Busol, O. (2024). Alimenty na utrymannia batkiv: zoboviazannia vynykaiut ne zavzhdy! *Yurydychna Hazeta online - Legal Gazette online*. N p. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/alimenti-na-utrimannya-batkiv-zoboviazannya-vinikayut-ne-zavzhdi.html>. [in Ukrainian].

12. Verbitska, M. V. (2012). Aktualni problemy stiahnennia alimentiv na nepovnolitnikh ditei. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Ser. Pravo - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Ser. Righ*, 20, Part. 1, Vol. 2, 32–36. URL : <http://surl.li/srq dh>. [in Ukrainian].

13. Verkhovna Rada Ukrainy. (2003). Hospodarskyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy 16.01.2003 r. № 436-IV. Data onovlennia: 22.02.2024. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>. [in Ukrainian].

14. Ministerstvo yustytysii. (2024). Dvostoronni mizhnarodni dohovory Ukrainy (za datoju ukladennia). N. p. URL : <https://minjust.gov.ua/m/4906>. [in Ukrainian].

15. Verkhovna Rada Ukrainy. (2024a). Deklaratsiia prav dytyny vid 20 lystopada 1959 r. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text. [in Ukrainian].

16. Verkhovna Rada Ukrainy. (1993a). Dohovir mizh Ukrainoiu i Lytovskoiu Respublikoiu pro pravovu dopomohu ta pravovi vidnosyny u tsyvilnykh, simeinykh i kryminalnykh spravakh vid 7 lypnia 1993 r. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_002#Text. [in Ukrainian].

17. Verkhovna Rada Ukrainy. (1993b). Dohovir mizh Ukrainoiu i Respublikoiu Polshcha pro pravovu dopomohu ta pravovi vidnosyny u tsyvilnykh i kryminalnykh spravakh vid 24 travnia 1993 r. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_17_4#Text. [in Ukrainian].

18. Verkhovna Rada Ukrainy. (1995). Dohovir mizh Ukrainoiu ta Latviiskoiu Respublikoiu pro pravovu dopomohu ta pravovi vidnosyny u tsyvilnykh, simeinykh, tru-dovykh ta kryminalnykh spravakh vid 23 travnia 1995 r. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_627#Text. [in Ukrainian].

19. Verkhovna Rada Ukrainy. (1998). Dohovir mizh Ukrainoiu ta Respublikoiu Uzbekystan pro pravovu dopomohu ta pravovi vidnosyny u tsyvilnykh ta simeinykh spravakh vid 19 liutoho 1998 r. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/vshow/860_013#Text. [in Ukrainian].

20. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996a). Yevropeiska konventsiiia pro zdiisnennia prav ditei vid 25 sichnia 1996 r. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text. [in Ukrainian].
21. Verkhovna Rada Ukrainy (1996b). Yevropeiska sotsialna khartiia vid 3 travnia 1996 r. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text. [in Ukrainian].
22. Verkhovna Rada Ukrainy (2024b). Yevropeiskyi kodeks sotsialnoho zabezpechennia (perehlianutyi) (ETS № 139) vid 6 lystopada 1990 r. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651#Text. [in Ukrainian].
23. Verkhovna Rada Ukrainy. (2024c). Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrudnia 1948 r. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukrainian].
24. Verkhovna Rada Ukrainy (1997). Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 r. Data onovlennia: 01.08.2021. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukrainian].
25. Verkhovna Rada Ukrainy (1991). Konventsiiia pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 r. Data onovlennia: 16.11.2023. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text. [in Ukrainian].
26. Verkhovna Rada Ukrainy (2006). Konventsiiia pro stiahnennia alimentiv za koronom vid 20 chervnia 1956 r. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_425#Text. [in Ukrainian].
27. Lukianchuk, O. I. (2019). Pikluvannia pro nepratsezdatnykh, nemichnykh batkiv: zakonodavche zakriplennia moralnoho oboviazku. *Pravo ta derzhavne upravlinnia - Law and public administration*, 2(35), vol. 1, 54–59. DOI : <https://doi.org/10.32840/pdu.2-1.10>. [in Ukrainian].
28. Malyshko, S. I. (2022). Poniattia yurydychnoho oboviazku povnolitnikh ditei pikluvatysia pro svoikh nepratsezdatnykh batkiv. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii - Actual problems of native jurisprudence*, 1, 31–35. DOI : <https://doi.org/10.32782/392238>. [in Ukrainian].
29. Verkhovna Rada Ukrainy. (2024d). Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava vid 16 hrudnia 1966 r. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. [in Ukrainian].
30. Verkhovna Rada Ukrainy. (2024e). Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava vid 16 hrudnia 1966 r. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text. [in Ukrainian].
31. Minchenko, A., Mazur, A. (2021). Mizhnarodni normatyvni akty yak dzherela rehuliuвання zovnishnoekonomichnykh vidnosyn ta yikh spivvidnoshennia z natsionalnym zakonodavstvom Ukrainy. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 1, 64–68. DOI : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.11>. [in Ukrainian].
32. Mohilevskiy, L. V. (2020). Mistse ta znachennia mizhnarodnykh normatyvno-pravovykh aktiv u systemi dzherel trudovoho prava Ukrainy. *Yurydychna nauka - Legal science*, 5(107), vol. 2, 203–209. DOI : <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-107-5-2.25>. [in Ukrainian].
33. Yurydychna Hazeta online. (2023). Oboviazok batkiv utrymuvaty povnolitnikh ditei: pidstavy vynykennia ta poriadok vykonannia. *Yurydychna Hazeta online - Legal Gazette online*. N. p. URL : <https://jur-gazeta.com/golovna/obovyazok-batkiv-utrimuvati-povnolitnih-ditey-pidstavi-vinikennya-ta-poryadok-vikonannya.html>. [in Ukrainian].
34. Chechelnytskyi raionnyi sud Vinnytskoi oblasti. (2015). Oboviazok batkiv utrymuvaty svoikh ditei ta yoho vykonannia. *Sudova vlada Ukrainy - Judicial power of Ukraine*. N. p. URL : <https://ch.vn.court.gov.ua/sud0229/analiz/164405/>. [in Ukrainian].

35. Obolonska silska rada obiednana terytorialna hromada. Poltavska oblast, Kremenchutskyi raion. (2021). Oboviazok povnolnitnikh ditei pikluvatysia pro svoi nepratsezdatnykh batkiv. N. p. URL : <https://obolonska-gromada.gov.ua/news/1613574997/>. [in Ukrainian].

36. Bilokurakynska raionna derzhavna administratsiia. Luhanska oblast. (2018). Oboviazok povnolnitnikh ditei pikluvatysia pro svoikh nepratsezdatnykh batkiv. N. p. URL : https://bk.loga.gov.ua/oda/press/news/oboviazok_povnolnitnih_ditey_pikluvatysya_pro_svoiyh_nepratsezdatnih_batkiv. [in Ukrainian].

37. Tarakanivska hromada. Rivnenska oblast, Dubenskyi raion. (2021). Oboviazok povnolnitnikh ditei pikluvatysia pro svoikh nepratsezdatnykh batkiv. N. p. URL : <https://tarakanivska-gromada.gov.ua/news/1638786322/>. [in Ukrainian].

38. Pavlova, T. O. (2023). Mizhnarodnyi aspekt okhorony prav ditei ta batkiv kriminalno-pravovymy zasobamy. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravoznavstvo - Odesa National University Herald. Jurisprudence*, 1(36), vol. 25, 39–44. DOI : [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1\(36\)-6](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1(36)-6). [in Ukrainian].

39. Palamarchuk, N. (2020). Stiahnennia alimentiv na utrymannia batkiv: shcho potreбно vrakhuvaty? *Natsionalna asotsiatsiia advokativ Ukrainy - National Association of Lawyers of Ukraine*. N. p. URL : <https://unba.org.ua/publications/5919-styagnennya-alimentiv-na-utrimannya-bat-kiv-sho-potreбно-vrakhuvati.html>. [in Ukrainian].

40. Verkhovna Rada Ukrainy. (2023). Pro pravotvorchu diialnist : Zakon Ukrainy vid 24.08.2023 r. № 3354-IKh. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>. [in Ukrainian].

41. Verkhovna Rada Ukrainy. (2013). Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro mizhnarodne stiahnennia alimentiv na ditei ta inshykh vydiv simeinoho utrymannia : Zakon Ukrainy vid 11.01.2013 r. № 26-VII. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/26-18#n2>. [in Ukrainian].

42. Verkhovna Rada Ukrainy (2004). Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia) № 15-rp/2004 vid 2 lystopada 2004 r. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>. [in Ukrainian].

43. Rozghon, O. V. (2010). Prymusove stiahnennia alimentiv na koryst nepratsezdatnykh ta nuzhdennykh batkiv. *Mala entsyklopediia notariusa - Small notary encyclopedia*, 5(53), 84–93. [in Ukrainian].

44. Verkhovna Rada Ukrainy (2002). Simeinyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy 10.01.2002 r. № 2947-III. Data onovlennia: 01.01.2024. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. [in Ukrainian].

45. VKD. Yurydychna dopomoha. (2024). Simeinyi kodeks Ukrainy. Stattia 180. Oboviazok batkiv utrymuvaty dytynu. Naukovo-praktychnyi komentar do statti 180 Simeinoho kodeksu Ukrainy. N. p. URL : <https://vkd.kiev.ua/zakony/simeinyi-kodeks-ukrainy/stattia-180-obov-iazok-batkiv-utrymuvaty-dytynu/>. [in Ukrainian].

46. PRAVOKATOR. (2021). Stiahnennia alimentiv na nepratsezdatnykh batkiv. N. p. URL : <https://pravokator.club/zvity-pro-zahody/styagnennya-alimentiv-na-nepratsezdatnyh-batkiv/>. [in Ukrainian].

47. Verkhovna Rada Ukrainy (2001). Uhoda mizh Ukrainoiu ta Turetskoiu Respublikoiu pro pravovu dopomohu ta spivrobotnytstvo v tsyvilnykh spravakh vid 23 lystopada 2000 r. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_600#Text. [in Ukrainian].

Perepolkin S., Doctor of Law, Professor, Head of the Department of International Law of the Educational and Scientific Institute of Law and International Legal Relations of the University of Customs and Finance (Dnipro, Ukraine)

OBLIGATION OF CARE AND MAINTENANCE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PARENTS AND CHILDREN: INTERNATIONAL LEGAL ASPECT

The article analyzes the acts of international organizations recognized by Ukraine and the current international treaties of Ukraine. Together with the normative legal acts of Ukraine, these form the family legislation of Ukraine, containing rules of conduct related to the duties of care and maintenance in relations between parents and children. In the process of research, we substantiated the opinion regarding the impropriety of equating international treaties with international legal acts, which include various acts of international organizations. It was established that in the texts of acts of international organizations recognized by Ukraine and current multilateral and bilateral international treaties of Ukraine, attention is mostly paid to the duties of parents to care for and maintain children, rather than the other way around. It was revealed that in the current international treaties of Ukraine, along with parents and children, participants in the legal relationship of care and maintenance can also include persons who are legally responsible for them, as well as states or organizations of regional economic integration. We found a contradiction in the legislation of Ukraine between the provisions of Part 1 of Art. 13 of the Family Code of Ukraine dated January 10, 2002, and the provisions of Art. 9 of the Law of Ukraine "On Law-Making Activities" dated August 24, 2023. This contradiction arises from the fact that, according to the Family Code of Ukraine, only international treaties for which the Verkhovna Rada of Ukraine has given binding consent are part of the family legislation of Ukraine, and not all current international treaties, as specified in the Law of Ukraine "On Law-Making Activities". In this context, it is suggested to amend Part 1 of Art. 13 of the Family Code of Ukraine dated January 10, 2002, as follows: "International treaties of Ukraine that regulate family relations are part of the national family legislation of Ukraine." We also propose to amend Article 9 of the Law of Ukraine "On Law-Making Activities" dated August 24, 2023.

Keywords: duty of care, duty of maintenance, parents, children, family legislation, Ukrainian legal acts, international treaties of Ukraine.

DOI: 10.33766/2786-9156.106.1.53-62

УДК: 351.746.1(477)

Шинкар Т. І., доктор юридичних наук, доцент, суддя Восьмого апеляційного адміністративного суду (м. Львів, Україна)

e-mail: shtatyanai@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3252-2167>

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ В ІНТЕРЕСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ЗМІСТ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

У статті розглянуто проблемні питання реалізації Стратегії національної безпеки щодо актуальних загроз в інформаційній сфері, забезпечення досягнення пріоритетів захисту права особи на інформацію та захист персональних даних, рішень суб'єктів забезпечення національної безпеки щодо додаткових заходів обмежувального характеру (санкцій) для фізичних і юридичних осіб у разі порушення законодавства в інформаційній сфері.

У межах аналізу дістала підтвердження концепція можливості обмеження законом права на інформацію в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, як для охорони здоров'я населення та захисту репутації або прав інших людей, так і для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету в неупередженості правосуддя, з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням. Констатовано відсутність достатньої уваги розробці публічно-правових механізмів обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки.

Окремо проаналізовано механізми «обмеження прав і свобод людини та громадянина», «обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки», виділено «конституційно-правовий», «адміністративно-правовий», «господарсько-правовий», «цивільно-правовий», «міжнародно-правовий» механізми обмеження права на інформацію, інші публічно-правові механізми обмеження права на інформацію. Наголошено на необхідності їх дослідження окремо в системах 1) конкретно-індивідуального обмеження права на інформацію; 2) загального обмеження права на інформацію та введення заборони на певний вид інформаційної діяльності, контент певного змісту; 3) контролю обмеження права на інформацію.

Ключові слова: національна безпека, права і свободи людини і громадянина, право на інформацію, обмеження прав і свобод, обмеження права на інформацію.

Постановка проблеми. Забезпечуючи реалізацію Стратегії національної безпеки, Стратегія інформаційної безпеки (у редакції 2021 року) визначила актуальні виклики та загрози національній безпеці України в інформаційній сфері, окреслила стратегічні цілі та завдання, що спрямовані на протидію таким загрозам і захист прав осіб на інформацію та захист персональних даних [1].

Одним із розділів чинної Стратегії інформаційної безпеки є «Механізми реалізації визначеної мети та завдань», який відносить до елементів загального

механізму Раду національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, органи державної влади, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в інформаційній сфері, Міністерство оборони України, сили оборони в межах компетенції, Службу безпеки України, розвідувальні органи України, Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення. Заразом Стратегія вказує на формування й забезпечення функціонування кожним із перелічених суб'єктів власного «механізму», як інструменту реалізації мети та завдань цієї Стратегії. Так Рада національної безпеки і оборони України, відповідно до Конституції України та у встановленому законом порядку, здійснює координацію діяльності органів виконавчої влади щодо забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері, зокрема з використанням спроможностей Центру протидії дезінформації [1].

Своєю чергою, з метою реалізації пріоритетів, визначених ще Доктриною інформаційної безпеки України, рішеннями суб'єктів забезпечення національної безпеки, зокрема рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», передбачені додаткові заходи обмежувального характеру (санкції) для фізичних і юридичних осіб у разі порушення законодавства в інформаційній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на виняткову важливість і актуальність питання щодо забезпечення національної безпеки, вітчизняна та зарубіжна наука не приділила достатньої уваги розробці публічно-правових механізмів обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки, і це вказує на істотні прогалини в чинному законодавстві України.

Попри те, у правовій науковій літературі теоретичного і методологічного спрямування зосереджено чимало ідей та обґрунтованих положень відносно цієї проблематики. Теоретичним аспектам сутності механізму обмеження прав людини і громадянина присвячені праці вітчизняних учених-правознавців, серед яких є: О. Андрієвська, К. Волинка, І. Дахова, Л. Кузенко, Л. Летнянчин, А. Мерник, О. Нестеренко, О. Осинська, М. Савчин, О. Скрипнюк, В. Сорокун, Т. Слінько, С. Шевчук та інші.

Можна на доктринальному й законодавчому рівнях передбачити подальші заходи щодо удосконалення механізмів як реалізації, так й обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки. Вони повинні забезпечити захист інформаційного простору України, з одного боку, та не порушувати конституційне право громадян на інформацію, з іншого. Тому визначення цієї тонкої межі потребує детального вивчення як із боку науковців, так і юристів-практиків.

Формулювання цілей. З огляду на актуальність і значущість проблеми, метою статті є викладення результатів проведеного аналізу змісту публічно-правових механізмів обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки та формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Загальна декларація прав людини 1948 року, проголошуючи, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах, уже в ті часи включала низку прав, які безпосередньо пов'язані з інформаційною сферою в її сучасному тлумаченні. Зокрема, статтею 19 закріплювалося, що кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; має свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [2].

Саме з часу проголошення Декларацією невідчужуваності й непорушності прав людини в практичній площині активізувалася дискусія щодо механізмів їх обмеження, опису відповідних випадків у тексті самої Декларації тощо. Зокрема, людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [2].

Побудоване в суворій відповідності змісту та «духу» Загальної декларації прав людини, законодавство України також вмістило норми щодо вільності і рівності людей у своїй гідності та правах, невідчужуваності та непорушності права і свобод людини (ст. 21 Конституції України), а також права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на свободу світогляду і віросповідання (статті 32, 34, 35 Конституції України).

Що стосується обмежень прав, то не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [3].

Більш детально конституційні засади обмеження права на інформацію зазначені в Законі України «Про інформацію», де вказується, що право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Не допускаються збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини [4].

Як зрозуміло з проаналізованих нормативно-правових актів, обмеження прав людини передбачено як на міжнародному, так і вітчизняному рівнях. Ви-

значені також загальні підстави такого обмеження, зокрема в інтересах національної безпеки. Незважаючи на це, немає єдиного визначеного правового механізму такого обмеження та його елементів, тому ця проблематика потребує детальнішого вивчення.

Так у юридичній науці застосовуються такі терміни, як «механізм правового регулювання», «механізм адміністративно-правового регулювання», «механізм захисту прав і свобод людини та громадянина», «механізм забезпечення прав і свобод людини та громадянина», «механізм реалізації прав та свобод людини і громадянина», «конституційно-правовий механізм обмеження прав та свобод людини та громадянина» тощо. Однак поняття «механізм обмеження прав і свобод людини та громадянина», «механізм обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки» вивчено фрагментарно, їх визначень не сформульовано. Щоб глибше зрозуміти термін «механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина», слід дослідити його взаємозв'язок із механізмами суміжних явищ. У тлумачному словнику поняття «механізм», з погляду явищ та процесів, розглядається як «внутрішня будова, система чого-небудь» [5, с. 523], із соціально-економічного – це, зокрема, сукупність методичних інструментів, які дають можливість моделювати варіанти прийнятих рішень, розробляти засоби їх аналізу й реалізації, чим підвищують їх обґрунтованість і знижують ризик від упровадження [6, с. 77].

У теорії права правовий механізм визначають як певну конструкцію, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають змогу досягти конкретної юридичної цілі з дотриманням відповідної процедури, кожна ланка якого є самостійним комплексом юридичних засобів [7, с. 13].

Найбільш спорідненими у цій сфері є терміни «конституційно-правовий механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина» та «механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина». Так О. Андрієвська конституційно-правовий механізм обмеження прав і свобод людини і громадянина розглядає як складне явище, яке становить систему взаємозв'язаних конституційно-правових засобів та інших складових (цілей, принципів, умов, підстав, форм обмежень), що втілюється в соціально корисній поведінці конкретного суб'єкта конституційно-правових відносин, у діях спеціально уповноважених здійснювати конституційно-правові обмеження суб'єктів, як послідовно здійснюваного комплексного процесу, спрямованого на охорону встановлених Основним законом України цінностей, захист законних інтересів [8, с. 85].

На думку О. Скрипнюка, конституційне обмеження прав і свобод людини, що передбачені Конституцією та законами України, можливе переважно як режим тимчасового загального або конкретно-індивідуального призупинення чи звуження обсягу визначених і гарантованих основним законом прав і свобод в інтересах забезпечення прав інших людей, а також забезпечення національної безпеки і оборони України [9, с. 9].

Характеризуючи підстави та межі обмеження прав людини, з огляду на міжнародні стандарти та національний досвід Республіки Узбекистан, С. Селі-

манова висловила позицію, що держава може втрутитися лише в механізм здійснення основних прав, встановивши порядок їх реалізації та лише в тому випадку, коли це є абсолютно необхідним для суспільної стабільності та безпеки, тобто якщо чия-небудь діяльність може створити загрозу життю суспільства, а також із метою забезпечення реалізації прав інших членів суспільства. Також вона зазначає, що в Конституції Республіки Узбекистан передбачена можливість обмеження прав і свобод людини, зважаючи на потреби захисту як публічних, так і приватних інтересів [10].

Під механізмом забезпечення прав і свобод О. Негодченко розуміє систему способів і факторів, що забезпечують необхідні умови реалізації та захисту всіх основних прав і свобод людини [11, с. 16].

К. Волинка визначає механізм забезпечення прав і свобод особи як єдине, цілісне і якісно самостійне явище правової системи, що є комплексом взаємопов'язаних і взаємодіючих юридичних передумов, нормативних засобів та загальносоціальних умов, які створюють належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод [12, с. 3-4].

Також механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина тісно пов'язаний із механізмом правового регулювання, який є обов'язковою умовою його функціонування. Їх правовий зв'язок полягає в тому, що механізм правового регулювання і механізм обмежень прав та свобод людини і громадянина передбачають вплив юридичних норм на правовідносини щодо виникнення і меж здійснення людиною та громадянином своїх прав і свобод.

Враховуючи викладене, можна визначити обмеження прав і свобод людини і громадянина як передбачений законодавством режим тимчасового загального або конкретно-індивідуального призупинення чи звуження обсягу визначених і гарантованих державою прав і свобод людини і громадянина, який здійснюється спеціально уповноваженими на це суб'єктами в інтересах забезпечення прав інших людей, а також національної безпеки.

Оскільки предметом дослідження є механізм обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки, таке визначення слід уточнити в контексті розгляду «національної безпеки», як базової категорії. Національна безпека України визначається Законом України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [13]. Сутність і характеристики загроз, а отже, і вихідні дані для визначення «механізму» та його «елементів», містять документи стратегічного планування у сфері національної безпеки, зокрема Стратегію національної безпеки. Указане дає змогу припустити, що механізм обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки насамперед охоплює, одночасно з окремими суб'єктами обмеження (як елементами механізму), основну умову власного існування – передбачений законодавством режим тимчасового загального або конкретно-індивідуального призупинення чи звуження обсягу права людини і громадянина на інформацію, яке

здійснюється вказаними спеціально уповноваженими на це суб'єктами (елементами), з метою захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз.

Характерним для правового механізму обмеження прав і свобод людини і громадянина є додержання таких принципів, як законність, справедливість, пропорційність і об'єктивність, яка полягає в додержанні балансу інтересів осіб і суспільства в цілому. Обмеження прав і свобод людини і громадянина передбачає не порушення прав і свобод людини і громадянина, а лише зменшення обсягу наданих прав і свобод.

У зв'язку з різноманітністю визначення правових механізмів, є декілька підходів до його структурних елементів.

О. Негодченко до елементів механізму забезпечення прав і свобод включає: правові засоби; організаційні форми та методи діяльності відповідних державних органів, спрямовані на створення необхідних умов для реалізації прав і свобод людини; їх безпосередню охорону та захист [11, с. 16].

К. Волинка до елементів механізму забезпечення прав і свобод особи зараховує: юридичні передумови забезпечення прав і свобод (правовий статус особи); нормативно-правові засоби забезпечення прав і свобод (юридичні гарантії); загальносоціальні умови реалізації, охорони і захисту прав і свобод особи (фактичне соціальне макросередовище, у якому здійснюється забезпечення прав і свобод) [12, с. 3-4].

Ю. Швець, як складові механізму конституційно-правового захисту прав на охорону здоров'я, виокремлює й об'єкт (правомочності), суб'єкти (органи державної влади, інститути громадянського суспільства), підстави (юридичні, фактичні), принципи (загальні, спеціальні), форми (судові та не судові). Науковець здійснює аналіз лише двох елементів: 1) нормативної основи (сукупність правових заходів); 2) інституційного, організаційного елементів (структура та діяльність відповідних органів) [14, с. 27].

С. Шило визначає, що в структурі механізму забезпечення прав людини інтегруються: а) праворегуючі, правоохоронні механізми; б) механізми вирішення конфліктів; в) ідентифікаційні, інформаційні, організаційні, акційні елементи, що з'єднуються для процедурно-правової регламентації поведінки і правового виховання осіб задля задоволення законних прав та інтересів людей. Це виявляється в діях громадян, їхній участі в громадських об'єднаннях, правозахисних неурядових організаціях, виборах й інших різновидах впливів на органи державної влади і місцевого самоврядування [15, с. 271].

Таким чином, для більш широкого визначення механізму обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки, потребують вивчення такі його сукупності елементів, як організаційно-правова та нормативно-правова. Водночас нормативно-правова складова охоплює нормативно-правові акти міжнародного та національного рівня, які обмежують право особи на інформацію, а організаційно-правова – систему державних і недержавних органів, що мають повноваження встановлення обмеження права особи на інформацію й право

безпосередньо застосовувати відповідні правові форми, засоби та методи обмеження.

Також, ураховуючи, що інститут обмеження права є загалом міжгалузевим й охоплює норми конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, господарського, інших галузей права, а організаційно-правові засади обмеження прав людини і громадянина також закріплено нормами різних галузей права, то слід говорити в множині про існування механізмів обмеження відповідних прав людини і громадянина, зокрема механізмів обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки. Відповідно, доречним виглядає й припущення щодо відокремлення такої правової категорії, як «правові механізми обмеження права на інформацію», що регулюються нормами різних галузей права.

Убачається, що в інформаційно-правовій сфері такими механізмами є: адміністративно-правовий механізм обмеження права на інформацію; господарсько-правовий механізм обмеження права на інформацію; цивільно-правовий механізм обмеження права на інформацію; міжнародно-правовий механізм обмеження права на інформацію; інші публічно-правові механізми обмеження права на інформацію.

Після прийняття Закону України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року та низки указів Президента України щодо їх безпосереднього запровадження, зокрема Указу Президента № 203/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»», можна вести мову щодо практики окремого застосування кожного з перелічених механізмів, а також необхідності їх комплексного застосування в інтересах національної безпеки з метою досягнення мультиплікаційного ефекту впливу держави на інформаційну сферу в інтересах національної безпеки.

Висновки. Суб'єкти забезпечення національної безпеки як інструмент реалізації мети та завдань відповідної Стратегії застосовують механістичний підхід до обмеження прав і свобод людини і громадянина як на міжнародному, так і вітчизняному рівнях.

Механізми обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки охоплюють, одночасно з окремими суб'єктами обмеження (як елементами механізму), основну умову власного існування – передбачений законодавством режим тимчасового загального або конкретно-індивідуального призупинення чи звуження обсягу права людини і громадянина на інформацію, яке здійснюється вказаними спеціально уповноваженими на це суб'єктами (елементами), з метою захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз.

Подальші наукові дослідження доцільно здійснювати, удосконалюючи в практичній площині перелічені публічно-правові механізми обмеження, а також їх елементи, насамперед, у системах 1) конкретно-індивідуального обмеження права на інформацію; 2) загального обмеження права на інформацію та

введення заборони на певний вид інформаційної діяльності, контент певного змісту; 3) контролю обмеження права на інформацію.

Використані джерела:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: *Указ Президента України* від 28.12.2021 № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>. (дата звернення: 30.03.2024)

2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. (дата звернення: 30.03.2024)

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 30.03.2024)

4. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>. (дата звернення: 30.03.2024)

5. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і гол. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2002. 1442 с.

6. Інвестиційний клімат в Україні / за ред. П. І. Гайдуцького. Київ : Нора-друк, 2002. С. 77–78.

7. Тараконич Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права, особливості взаємодії. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 12-18. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34626/02-Tarakhonych.pdf?Sequence=1>.

8. Андрієвська О. В. Про конституційно-правовий механізм обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Альманах права. Право і прогрес: складові забезпечення в сучасних умовах*. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. Вип. 7. С. 83–86.

9. Скрипнюк О. В. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 5–11.

10. Selimanova, S. Inson huquqlarini cheklash asoslari va chegaralari: xalqaro standartlar va milliy tajriba. *Xalq so'zi, 2022 yil 21 iyul*. URL : <https://xs.uz/uz/post/osnovaniya-i-predely-ogranicheniya-prav-cheloveka-mezhdunarodnye-standarty-i-natsional-puj-oryt>.

11. Негодченко О. В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07 ; Нац. Ун-т внутр. справ. Харків, 2004. 39 с.

12. Волінка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи : питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / НАН України: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2000. 18 с.

13. Про національну безпеку України Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. (дата звернення: 30.03.2024)

14. Швець Ю. Ю. Основні елементи механізму реалізації конституційного права особи на охорону здоров'я. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2018. Том 29(68). № 1. С. 26–30.

15. Шило С. М. Механізм захисту прав і свобод людини і громадянина як гарантія забезпечення законності та дисципліни в діяльності органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2013. Вип. 22. Ч. I. Т. 2. С. 269-273. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspsui/bitstream/lib/16582/1/>.

References:

1. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku "Pro Stratehiuu informatsiinoi bezpeky": Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 28.12.2021 № 685/2021. (2021) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>. [in Ukrainian].
2. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10.12.1948. (1948) N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. (1996) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
4. Pro informatsiuu : Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 1992 roku № 2657-XII. (1992) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>. [in Ukrainian].
5. Velykyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy (2002) / uklad. i hol. V. T. Busel (Ed.). Kyiv; Irpin: Perun. [in Ukrainian].
6. Investytsiinyi klimat v Ukraini (2002) / za red. P. I. Haidutskyi (Ed.). Kyiv : Nora-druk, 77–78. [in Ukrainian].
7. Tarakhonych, T. I. (2010) Mekhanizm dii prava, mekhanizm pravovoho rehuliuвання, mekhanizm realizatsii prava, osoblyvosti vzaiemodii. *Derzhava i pravo - State and Law, issue 50, 12-18*. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34626/02-Tarakhonych.pdf?sequence=1>. [in Ukrainian].
8. Andrievska, O. V. (2016) Pro konstytutsiino-pravovy mekhanizm obmezhenia prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini. *Almanakh prava. Pravo i prohres : skladovi zabezpechennia v suchasnykh umovakh - Almanac of Law. Law and Progress: Components of Ensuring in Modern Conditions. issue 7, 83–86*. Kyiv : In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
9. Skrypniuk, O. V. (2011) Konstytutsiino-pravove rehuliuвання obmezhenia prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini. *Publichne pravo – Public law, 3, 5-11*. [in Ukrainian].
10. Selimanova, S. Inson huquqlarini cheklash asoslari va chegaralari: xalqaro standartlar va milliy tajriba. *Xalq so'zi. 2022 yil 21 iyul*. (2022) N. p. URL : <https://xs.uz/uz/post/osnovaniya-i-predely-ogranicheniya-prav-cheloveka-mezhdunarodnye-standarty-i-natsionalnyj-opyt>. [in Uzbek].
11. Nehodchenko, O. V. (2004) Zabezpechennia prav i svobod liudyny orhanamy vnutrishnikh sprav: orhanizatsiino-pravovi zasady. *Extended of candidate's thesis; Nats. Un-t vnutr. sprav. Kharkiv*. [in Ukrainian].
12. Volynka, K. H. (2000) Mekhanizm zabezpechennia prav i svobod osoby : pytannia teorii i praktyky. *Extended of candidate's thesis*. NAN Ukrainy: I-n-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv. [in Ukrainian].
13. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII. (2018) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. [in Ukrainian].
14. Shvets, Yu. Yu. (2018) Osnovni elementy mekhanizmu realizatsii konstytutsiinoho prava osoby na okhoronu zdorov'ia. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu*

imeni V. I. Vernadskoho. Seriya : Yurydychni nauky – Scientific notes of Tavrii National University named after V. I. Vernadskyi. Series: Legal sciences, vol. 29(68), 1, 26–30. [in Ukrainian].

15. Shylo, S. M. (2013) Mekhanizm zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna yak harantia zabezpechennia zakonnosti ta dystsyplyny v diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya PRAVO. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University.. Series PRAVO, issue 22, part I, vol. 2, pp. 269-273. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/16582/1/. [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редколегії 01.04.2024

Shinkar T., Doctor of Law, Associate Professor, Judge of the Eighth Appeal Administrative Court (Lviv, Ukraine)

PUBLIC-LEGAL MECHANISMS OF RIGHT LIMITATION FOR INFORMATION IN THE INTERESTS OF NATIONAL SECURITY: CONTENTS AND CLASSIFICATION

The article examines the problematic issues of implementing the National Security Strategy with regard to current threats in the information sphere, ensuring the achievement of the priorities for protecting the right to information and personal data protection, and decisions of the national security entities on additional restrictive measures (sanctions) for individuals and legal entities in case of violation of legislation in the information sphere.

The analysis confirmed the concept of the possibility of limiting the right to information by law in the interests of national security, territorial integrity or public order, to prevent riots or criminal offenses, to protect public health, to protect the reputation or rights of others, to prevent the disclosure of information received in confidence, or to maintain the authority and impartiality of justice. The author notes that insufficient attention is paid to the development of public law mechanisms for restricting the right to information in the interests of national security.

The author separately analyzes the mechanisms of "restriction of human and civil rights and freedoms", "restriction of the right to information in the interests of national security", and identifies "constitutional and legal", "administrative and legal", "economic and legal", "civil and legal", "international and legal" mechanisms of restriction of the right to information, and other public and legal mechanisms of restriction of the right to information. The author emphasizes the need to study them separately in the systems of: specific and individual restriction of the right to information; general restriction of the right to information and introduction of a ban on a certain type of information activity, content of a certain content; control of restriction of the right to information.

Keywords: national security, human and civil rights and freedoms, right to information, restriction of rights and freedoms, restriction of the right to information.

Розділ II. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI: 10.33766/2786-9156.106.1.63-71

УДК 342.9.03 (477)

Богданов Р. І., доктор філософії з менеджменту, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: <https://orcid.org/0009-0004-4790-7627>

ORCID iD: bogdanov.roman@univd.edu.ua

КОМПЕТЕНЦІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНЬ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

У статті аргументовано, що Державне бюро розслідувань України з метою забезпечення виконання покладених на відомство завдань має свою організаційну структуру, у якій особливе місце відводиться територіальним управлінням. Специфіка діяльності відповідних територіальних управлінь обумовлена територією, на яку поширюється компетенція останніх. Саме тому важливим є вивчення компетенції територіальних управлінь Державного бюро розслідувань, оскільки остання є ключовим елементом правового статусу, що розкриває зміст та спрямованість реалізації завдань, а також є інструментом їх втілення. Аргументовано, що в основі компетенції Державного бюро розслідувань лежить, по-перше, завдання та функціональні напрями діяльності, а по-друге, коло правовідносин, на які поширюється їх діяльність.

Наголошено, що зміст компетенції охоплює не лише повноваження та предмет відання, але й гарантії діяльності. Компетенція виступає комплексним поняттям, яке охоплює різні елементи, зокрема такі як повноваження, функції, завдання та мету діяльності. Встановлено, що наповнення змісту «компетенції» залежить від специфіки діяльності конкретного її носія.

Доведено, що особливості компетенції територіальних управлінь Державного бюро розслідувань полягають у тому, що: вона, по-перше, є нормативно-визначеною; по-друге, обумовлена такими факторами, як завдання, функції цього органу; по-третє, основним елементом її змісту є комплекс повноважень, окреслених законодавством для їх реалізації; по-четверте, вагоме значення в її складі має підслідність, тобто чітке визначення кола кримінальних правопорушень, віднесених до відання Державного бюро розслідувань, та розмежування їх з іншими правоохоронними органами; по-п'яте, її межі визначаються, у тому числі, територіальними чинниками, а саме місцем вчинення кримінальних правопорушень.

Ключові слова: компетенція, правовий статус, територіальні управління, Державне бюро розслідувань, завдання, повноваження.

Постановка проблеми. Державне бюро розслідувань України, з метою забезпечення виконання покладених на відомство завдань, має свою організаційну структуру, у якій особливе місце відводиться територіальним управлінням. Причому, слід зазначити, що специфіка діяльності відповідних територіальних

управління обумовлена територією, на яку поширюється компетенція останніх. Саме тому важливим є вивчення компетенції територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. Указане пояснюється тим, що компетенція є ключовим елементом правового статусу досліджуваних суб'єктів, що розкриває зміст та спрямованість реалізації завдань, а також є інструментом їх втілення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що окремі проблемні аспекти, пов'язані з правовим статусом територіальних управлінь Державного бюро розслідувань, у своїх наукових працях розглядали: Л. І. Аркуша, О. В. Бордун, В. В. Владишевська, Є. О. Дика, О. О. Драник, Ю. М. Крамаренко, М. С. Моїсєєв, І. В. Цюприк, В. В. Чумак та багато інших. Утім, незважаючи на значний теоретичний доробок, у науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання компетенції територіальних управлінь Державного бюро розслідувань.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в тому, щоб надати характеристику компетенції територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: 1) з'ясувати сутність та зміст поняття «компетенція»; 2) здійснити аналіз норм чинного законодавства, норми якого визначають компетенцію територіальних управлінь Державного бюро розслідувань.

Виклад основного матеріалу. Термін «компетенція» є порівняно новим; він був введений у 1965 році американським лінгвістом Ноамом Хомським (від лат. *competentio*, від *comperito* – взаємно прагну, відповідаю, підходжу). Автор виділив поняття «мовна компетенція», яке розглядав як «здатність особистості, яка необхідна їй для виконання будь-якої діяльності». Послідовник Н. Хомського Д. Хаймс розширив обсяги поняття, стверджуючи, що компетенція – це «не тільки володіння граматиною і складом мови, але й знання, вміння, ситуації, у яких відбувається мовленнєвий акт» [1]. Сьогодні зміст поняття «компетенція» є значно ширший. Так М. С. Головань розглядає її одночасно в трьох сенсах: 1) як коло питань, у яких особа повинна бути обізнана; коло повноважень, делегованих суб'єкту (посадовцю, органу управління, групі і т. ін.); 2) як досвід, інформаційний ресурс, знання в певній предметній галузі, якими володіє суб'єкт; 3) соціально задана вимога до підготовки особи в певній сфері [2].

Цікавою є думка А. О. Ткаченко, яка наголошує, що компетенція характеризується сукупністю закріплених прав і обов'язків повноважень органів влади (органів державної влади та органів місцевого самоврядування), їхніх посадових осіб з приводу вимоги певної поведінки від фізичних та юридичних осіб та предметів відання, закріплених Конституцією України, законами та підзаконними нормативно-правовими актами (компетенційними законодавчими актами) [3, с. 196].

Автори Великої української енциклопедії тлумачать компетенцію як сукупність встановлених в офіційній юридичній чи не юридичній формі прав і обов'язків, повноважень будь-якого органу чи посадової особи, які визначають його можливості приймати обов'язкові до виконання рішення, організувати та контролювати їх виконання, вживати в необхідних випадках заходи відповідальності тощо [4, с. 73]. У цьому визначенні компетенція розуміється як розк-

рита через права та обов'язки можливість виконувати певні функції, у тому числі контролю та притягнення до відповідальності, іншими словами, як ознака правового статусу владних суб'єктів. При тому, автори, які отожднюють компетенцію та повноваження, зазначають, що компетенція не вичерпує правовий статус суб'єкта: «зміст понять «компетенція» (повноваження, встановлені законом, для органу державної судової влади, які він може реалізовувати під час здійснення судочинства) та «правовий статус» (права та обов'язки суду як юридичної особи, які він може реалізовувати як учасник приватних правовідносин) не збігаються» [5, с. 29].

Слід наголосити на наявності тісного зв'язку між компетенцією та повноваженнями. Водночас у правовій літературі висловлюється позиція про нетотожність цих понять. Варто погодитися з думкою В. І. Феліка про те, що поняття «компетенція» та «повноваження» співвідносяться, як ціле та часткове. Зокрема, компетенція означає систему абсолютно всіх повноважень, наданих відповідному державному органу, що визначають його предмет відання, тобто межі його діяльності. Компетенція автором розглядається як система публічно-владних повноважень, визначених в актах адміністративного законодавства, які надані правоохоронному органу для реалізації завдань та функцій щодо попередження правопорушень, виявлення умов та причин, що сприяють їх вчиненню, вжиття заходів для їх усунення та здійснення інших дій, тоді як повноваження – закріплена в актах адміністративного законодавства система обов'язків цього органу в означеній сфері та система необхідних для належного виконання таких обов'язків правових можливостей, у тому числі примусового характеру [6, с. 17].

Я. М. Лісойван слушно зазначає, що в загальному юридичному трактуванні правова категорія «компетенція» відносно до будь-якого органу публічної влади, у тому числі й такого правоохоронного органу, як ДБР України, означає сукупність його конкретних функцій та повноважень, регламентованих нормативно, і в цьому розумінні є синонімічним до терміна «функції» та «повноваження» (у множині), на відміну від одного окремого повноваження або функції (в однині) [7, с. 581-582].

Більш широко компетенцію розглядає В. Я. Малиновський, як сукупність предметів відання та повноважень (прав і обов'язків), що надаються суб'єкту управління для виконання відповідних завдань і функцій, та визначають його місце в апараті державного управління. Компетенція державно-владним шляхом встановлює обсяг і зміст діяльності суб'єкта державного управління з одночасним розмежуванням його функцій з функціями інших суб'єктів як по вертикалі, так і по горизонталі управлінської системи. Законодаве та підзаконне нормативно-правове оформлення функцій у відповідних компетенційних актах визначає міру кожного органу в загальному розподілі праці. Компетенція через закріплення у відповідних правових актах завдань і необхідних для їх виконання повноважень дає можливість установити місце кожного органу в загальній структурі системи виконавчої влади, створити основи їх правової відповідальності [8, с. 548]. Дослідник акцентує увагу на зв'язку компетенції не лише з повноваженнями, але і з функціями.

Є. В. Кулакова зазначає, що функції, цілі, завдання на практиці, безумовно, пов'язані з реалізацією будь-яким суб'єктом належної йому компетенції, але компетенція, скоріше, є тим засобом, що допомагає досягти цих цілей, вирішити завдання, виконати функції. Отже, на думку авторки, найкраще розуміти компетенцію як сукупність предмета відання та повноважень, що є мірою можливої та належної поведінки щодо предмета відання [9, с. 20]. Тож компетенція в такому розумінні є засобом виконання поставлених завдань та мети, але вона не вибирає до себе ці елементи, до її складу входять повноваження та предмет відання.

Подібні погляди висловлює й О. А. Панасюк, який повноваження суду в кримінальному судочинстві визначає як закріплене нормами кримінального процесуального права та зумовлене предметом відання коло прав та обов'язків (правообов'язків) суду, встановлене для виконання конкретних процесуальних дій та прийняття відповідних процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Компетенція суду – це сукупність повноважень суду та гарантій їх здійснення, а також предметів відання, які зумовлюють і визначають ці повноваження; вони впливають із нормативно визначених цілей діяльності суду в кримінальному провадженні та визначають процесуальне положення суду в кримінальному процесі, а також статус суду в системі судових органів та інших органів державної влади, будучи критерієм розмежування повноважень цих органів [10, с. 287-288]. Таким чином, зміст компетенції, на погляд автора, охоплює не лише повноваження та предмет відання, але й гарантії діяльності.

В. Д. Швець компетенцію владних суб'єктів землекористування розуміє як закріплену нормативно-правовими актами систему дій, у яких реалізуються функції відповідних суб'єктів із забезпечення реалізації земельних інтересів територіальних громад чи, відповідно, держави щодо раціонального та ефективного землекористування. Повноваження ж – це відображені в нормах права складові правового статусу суб'єктів землекористування, що визначають міру суспільно допустимої діяльності із забезпечення раціонального та ефективного використання земель [11, с. 111]. Отже, компетенція визначається автором як засіб реалізації функцій, а повноваження – як сукупність прав у визначеній сфері діяльності.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що компетенція виступає комплексним поняттям, яке містить різні елементи, такі, як повноваження, функції, завдання та мету діяльності їх носія. Окремі вчені додають до цього предмет відання й гарантії. Таким чином, наповнення змісту «компетенції» залежить від специфіки діяльності конкретного її носія.

Р. М. Труба зазначає той факт, що термін «компетенція» вживається в науковій літературі для об'єднання таких понять, як «повноваження», «завдання» та «функції». За допомогою такого терміна окреслюються права та обов'язки того чи іншого суб'єкта у певній сфері, на яку такий суб'єкт має вплив. Компетенція Державного бюро розслідувань України, на його думку, це сукупність повноважень, закріплених в офіційній формі відповідно до покладених на нього

завдань і функцій, які визначають можливості приймати обов'язкові до виконання рішення, організувати та контролювати їх виконання [12]. При цьому визначений правовими нормами обсяг повноважень надається даному органу в чітко визначеній законодавчо правоохоронній сфері суспільних відносин із безпосередньою метою здійснення тієї чи іншої функції держави [7, с. 581-582]. Отже, враховуючи специфіку діяльності ДБР, її очільник акцентує увагу саме на повноваженнях, як основного складового елементу, який реалізується в межах компетенції, відповідно до встановлених завдань та функцій.

Розкриваючи особливості компетенції ДБР, Р. М. Труба зауважує, що вона охоплює питання, пов'язані з правами та обов'язками, які реалізуються в процесі запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів за участі ДБР, у державній політиці щодо протидії злочинності та міжнародного співробітництва, а також із повноваженнями, пов'язаними з роботою із персоналом даного органу. Компетенція Державного бюро розслідувань України поширюється на запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, які вчиняються вищими посадовими особами, службовими особами Національного антикорупційного бюро України чи Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або військовими [12, с. 239]. Таким чином, в основі компетенції ДБР лежить, по-перше, завдання та функціональні напрями діяльності, а по-друге, коло правовідносин, на які поширюється їх діяльність (слідчість). Важливість слідчості як елементу компетенції ДБР зумовлює необхідність розглянути погляди на її перетинання з іншими правоохоронними органами.

Зауважимо, що, відносно розмежування слідчості між ДБР та НАБУ, немає однозначної думки серед науковців. Так Б. В. Деревянко наголошує на тому факті, що перелік категорій потенційних підслідних у ДБР не надто великий, хіба що категорія військовослужбовців дозволяє ДБР виконувати свої функції та надавати кількісні показники своєї роботи. Компетенція ДБР здебільшого не конкурує з компетенцією цих органів: прокуратура, зокрема і військові прокуратури та Спеціалізована антикорупційна прокуратура, здійснює нагляд за дотриманням принципу законності органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, у тому числі й ДБР, але сама таку діяльність не проводить. З іншого боку, фахівці ДБР мають повноваження на документування вчинення злочинів прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Компетенція СБУ та окремих підрозділів Національної поліції може перетинатися й конкурувати з компетенцією ДБР. Однак групи злочинів, з якими має боротися СБУ, є більш складними та небезпечними, ніж аналогічні, з котрими має боротися ДБР. Зворотньопропорційним є висновок щодо груп злочинів, з якими борються ДБР та підрозділи Національної поліції. Автор вважає, що первинні оперативні та слідчі дії стосовно конкуруючої категорії державних службовців можуть розпочинатися та проводитися підрозділами Національної поліції, а пізніше переходити до компетенції ДБР. І так само ДБР може розпочинати, проводити або продовжувати роботу після підрозділів Національної поліції, а пізніше передавати її матеріали та результати за компетенцією підрозділам СБУ [13,

с. 82-83]. Причому, відносно переважної більшості категорій потенційних підлідчих (за можливим винятком військовослужбовців та службових осіб НАБУ), застосовується правило пріоритетності досудового розслідування цих злочинів детективами НАБУ. Тобто, компетенцію ДБР та НАБУ законодавцем розмежовано на користь пріоритетності дій детективів останнього. Однак справи за злочинами, учиненими самими співробітниками НАБУ, розслідуються в досудовому порядку фахівцями ДБР [14, с. 79-80].

Між іншим І. В. Цюприк наголошує на необхідності приділення уваги на законодавчому рівні питанню чіткого розмежування повноважень ДБР та Національного антикорупційного бюро щодо протидії корупції. Відповідно до ст. 216 КПК України, ДБР розслідує злочини посадовців, окрім віднесених до підслідності НАБУ. Водночас, якщо для детективів НАБУ запроваджено одночасно предметну (ч. 5 ст. 216) та персональну (пп. 1-3 ч. 5 ст. 216) підслідність, то щодо ДБР зазначається лише про персональну підслідність (ч. 4 ст. 216), що на практиці може спричинити непорозуміння між зазначеними органами досудового розслідування, зокрема під час визначення початкової кваліфікації на етапі внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, які надалі можуть негативно позначитися як на ефективності роботи зазначених органів досудового розслідування, так і на протидії злочинності загалом. У цій ситуації, урахувавши сфери відповідальності НАБУ та ДБР за викриття злочинів у сфері службової діяльності, вважаємо за доцільне повернутися до практики визначення предметної (постатейної) підслідності злочинів [14, с. 183]. Видається за доцільне підтримати позицію згаданого автора щодо вдосконалення правової регламентації компетенції ДБР на основі розмежування підслідності окремих злочинів, віднесених до його відання, шляхом їх постатейного переліку.

Висновки. У підсумку представленого наукового дослідження слід узагальнити, що особливості компетенції територіальних управлінь ДБР полягають у такому: по-перше, вона є нормативно-визначеною; по-друге, обумовлена такими факторами, як завдання, функції цього органу; по-третє, основним елементом її змісту є комплекс повноважень, окреслених законодавством для їх реалізації; по-четверте, вагоме значення в її складі є підслідність, тобто чітке визначення кола злочинів та кримінальних правопорушень, віднесених до відання ДБР, та розмежування їх з іншими правоохоронними органами; по-п'яте, її межі визначаються в тому числі територіальними чинниками, а саме місцем вчинення кримінальних правопорушень і злочинів.

До перспектив подальших досліджень можемо віднести комплексне, усебічне та міждисциплінарне осмислення компетенції окремих підрозділів територіальних управлінь ДБР, актуальних напрямів взаємодії підрозділів територіальних управлінь ДБР з іншими правоохоронними органами, подальший аналіз кадрового, фінансового, матеріально-технічного, інформаційного та наукового забезпечення діяльності територіальних управлінь ДБР у світлі перспектив впровадження передового зарубіжного досвіду та вдосконалення на його основі вітчизняного законодавства.

Використані джерела:

1. Фоменко Т. М. Аналіз понять «компетентність» та «компетенція». URL: <https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/2127/1/Фоменко%20Т.М.%20тези%20аналіз%20понять.pdf>.
2. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/324272272.pdf>.
3. Ткаченко А. О. Поняття компетентції державного органу. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 192-197.
4. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки»/ Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.
5. Незалежність і дисциплінарна відповідальність суддів: міжнародні стандарти й національна практика: монографія / Н. Антонюк, О. Верба-Сидор, Т. Пашук, С. Рабінович. Львів : БФ «Медицина і право», 2020. 249 с.
6. Фелик В.І. Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України : автореф. дис... док. юрид. наук: 12.00.07. Харків. 2017. 42 с.
7. Лісоїван Я. М. Зміст та особливості компетенції Державного бюро розслідувань України в сфері діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 12 (18). С. 576-587.
8. Малиновський В. Я. Державне управління: Навчальний посібник. 3-тє вид. переробл. та допов. Київ : Атіка, 2009. 608 с.
9. Кулакова Є. В. Поняття та елементи господарської компетенції обласних рад та обласних державних адміністрацій. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6-2. С. 19-23.
10. Панасюк О. А. До питання про співвідношення понять «повноваження» та «компетенція» суду в кримінальному провадженні. *Публічне право*. № 4 (12). 2013. С. 282-290.
11. Швець В. Д. Поняття компетенції і повноважень суб'єктів землекористування. *Європейські перспективи*. 2015. № 2. С. 107-113.
12. Труба Р. Компетенція Державного бюро розслідувань України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 234-239.
13. Деревянко Б. В. Державне бюро розслідувань як новий державний орган зі спеціальною компетенцією. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2. С. 78–84.
14. Цюприк І. В. Перспективи функціонування Державного бюро розслідувань як суб'єкта боротьби з організованою злочинністю. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 177-185.

References:

1. Fomenko, T. M. (2014) Analysis of the concepts of «competence» and «competency» URL: <https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/2127/1/Фоменко%20Т.М.%20тези%20аналіз%20понять.pdf>. [in Ukrainian].
2. Holovan, M. S. (2008) Competence and competency: theory experience, theory of experience. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/324272272.pdf>. [in Ukrainian].
3. Tkachenko, A. O. (2009) The concept of competence of the state body *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 4, 192-197. [in Ukrainian].

4. Babka, V. L., Shumylo, M. M. (2017) The Great Ukrainian Encyclopedia. Thematic register of slogans from the field of «Legal Sciences». Kyiv: State Scientific Institution «Encyclopedic Publishing House. [in Ukrainian].

5. Antonyuk N., Verba-Sydor, O., Pashuk, T., Rabinovych, S. (2020) Independence and disciplinary responsibility of judges: international standards and national practice: monograph. Lviv: Medicine and Law. [in Ukrainian].

6. Felyk, V.I. (2017) Administrative and legal provision of preventive activities of the National Police of Ukraine [Administratyvno-pravove zabezpechennia profilaktychnoi diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy]. *Doctor's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

7. Lisoivan, Ya.M. (2023) Content and features of the competence of the State Bureau of Investigation of Ukraine in the field of law enforcement agencies under martial law. *Aktualni pytannia u suchasni nauki - Current issues in modern science*, 12 (18), 576-587. [in Ukrainian].

8. Malynovskiy, V. Ya. (2009) Public administration: Study guide. Kyiv : Atika. [in Ukrainian].

9. Kulakova, Ye. V. (2013) Concepts and elements of economic competence of regional councils and regional state administrations. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University - Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 6-2, 19-23. [in Ukrainian].

10. Panasiuk, O. A. (2013) To the question of the relationship between the concepts of "authority" and "competence" of the court in criminal proceedings. *Public law - Publichne pravo*, 4 (12), 282-290. [in Ukrainian].

11. Shvets, V. D. (2015) The concept of competence and powers of land use subjects [Poniattia kompetentsii i povnovazhen subiektiv zemlekorystuvannia]. *European perspectives - Yevropejski perspektyvy*, 2, 107-113. [in Ukrainian].

12. Truba, R. (2019) Competence of the State Bureau of Investigation of Ukraine. *Entrepreneurship, economy and law - Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 11, 234-239. [in Ukrainian].

13. Derevianko, B. V. (2019) The State Bureau of Investigation as a new state body with special competence. *Legal journal of Donbass - Pravovyi chasopys Donbasu*, 2, 78-84. [in Ukrainian].

14. Tsiupryk, I. V. (2016) Perspectives of the functioning of the State Bureau of Investigation as a subject of the fight against organized crime. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs - Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 2 (99), 177-185. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 11.04.2024

Bohdanov R., Doctor of Philosophy in Management, Doctoral student of the Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

COMPETENCE OF TERRITORIAL DEPARTMENTS OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION

The article argues that the State Bureau of Investigation of Ukraine has its own organizational structure in order to ensure the fulfillment of the tasks assigned to the department, in which a special place is given to territorial administration. The specificity of the activity

of the relevant territorial administrations is determined by the territory over which the competence of the latter extends. That is why it is important to study the competence of the territorial departments of the State Bureau of Investigation, since the latter is a key element of the legal status that reveals the content and direction of the implementation of tasks, and is also a tool for their implementation. It is argued that the competence of the State Bureau of Investigation is based on: first, tasks and functional areas of activity; secondly, the circle of legal relations to which their activity extends.

It is emphasized that the content of the competence covers not only the powers and the subject of the assignment, but also guarantees of activity. Competence is a complex concept that includes various elements, in particular, such as powers, functions, tasks and the purpose of activity. It has been established that the content of "competence" depends on the specifics of the activities of its bearer.

It has been proven that the specifics of the competence of the territorial offices of the State Bureau of Investigation are that it: firstly, is normatively defined; secondly, due to such factors as the tasks and functions of this body; thirdly, the main element of its content is a set of powers outlined by legislation for their implementation; fourthly, in its composition, accountability is of great importance, that is, a clear definition of the range of criminal offenses assigned to the jurisdiction of the State Bureau of Investigation, and their distinction with other law enforcement agencies; fifthly, its boundaries are determined, among other things, by territorial factors, namely the place of commission of criminal offenses.

Keywords: competence, legal status, territorial administrations, State Bureau of Investigation, tasks, powers.

DOI: 10.33766/2786-9156.106.1.71-81

УДК: 351.87

Колесніков А. П., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету (м. Тернопіль, Україна)

e-mail: kole.ua@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3064-4133>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА ВЗАЄМОДІЇ МОДУЛІВ ЄДИНОЇ СУДОВОЇ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

У статті розглянуто особливості запровадження та взаємодії модулів Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСПТС) в Україні. Проаналізовано нормативно-правове регулювання функціонування окремих складових ЄСПТС, виокремлено проблемні аспекти та окреслено напрями їх вирішення. Охарактеризовано Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Охарактеризовано нові особливості підсистеми «Електронний кабінет» із позиції обов'язкової реєстрації в «Електронному кабінеті» для окремих категорій учасників судового процесу та звернено увагу на винятки з цього правила. Окреслено ключові проблеми недостатнього поширення використання підсистеми «Електронний

суд», зокрема технічна неготовність системи та працівників, браку кадрів, а також визначено необхідність проведення аудиту.

Проаналізовано особливості підсистеми електронного документообігу, яка є критично важливою для забезпечення ефективності правосуддя та обґрунтовано необхідність посилення відповідальності за некоректну експлуатацію і втручання в цю систему. Висвітлено питання адміністративно-правового регулювання процесів цифровізації та впровадження інноваційних технологій, зокрема підсистеми аналітики, статистики, планування і звітності. Окреслено перспективу інтегрування комерційних продуктів Legal Tech для забезпечення функціонування цієї підсистеми. Розглянуто питання забезпечення відкритості та прозорості судочинства (Єдиний державний реєстр судових рішень, вебпортал «Судова влада України»), захисту інформації з обмеженим доступом та оновлення інформаційно-комунікаційної інфраструктури судів. Визначено ключові перспективи розвитку ЄСПС, зокрема в площині регулювання функціонування модуля автоматизованої взаємодії з іншими автоматизованими системами установ системи правосуддя, органів правопорядку, Міністерства юстиції України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, а також у сфері інтегрування Legal Tech в систему судочинства.

Ключові слова: ЄСПС, суд, правосуддя, модулі, підсистеми, електронний суд, електронний кабінет, електронний документообіг.

Постановка проблеми. Інформаційне забезпечення здійснення правосуддя є невід'ємною складовою ефективного функціонування судової системи та реалізації принципу верховенства права. Воно охоплює комплекс організаційних, технічних, правових та інших заходів, спрямованих на створення належних умов для оперативного доступу учасників судового процесу до необхідної інформації, забезпечення прозорості та відкритості судочинства, а також захисту інформації з обмеженим доступом. Тенденції глобальної диджиталізації знайшли своє відображення також у системі забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Одним із ключових документів у цьому напрямі є прийняття рішенням Вищої ради правосуддя Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі Положення). Особливості функціонування модулів відбиті у двох основних напрямках: цифровізації інформації та цифровізації системи комунікацій, які формують сукупність інформаційних складових забезпечення здійснення правосуддя. Водночас недостатня дієвість реалізації цифрової складової, зокрема у сфері інформатизації комунікацій, визначає необхідність наукових розвідок у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих інформаційних складових забезпечення здійснення правосуддя присвячено ряд наукових доробків. В. Теремецький та Є. Дуліба детально дослідили правову генезу побудови та впровадження ЄСПС в Україні [3]. Базові аспекти ЄСПС розглядав О. Берзанюк [8]. Варті уваги публікації практиків у спеціалізованих виданнях щодо проблемних аспектів електронного правосуддя [5; 10]. Генезу та розвитку автоматизованої системи документообігу суду в Україні розглядав А. Шербіна [12]. Окремі проблемні аспекти становлення електронного правосуддя на його початковому етапі (2019-2021 рр.) [2] та новітні інструменти надання юридичних

послуг [7] нами були описані раніше, тому в цій статті будуть проаналізовані особливості функціонування та потенціал розвитку окремих складових ЄСПТС на основі застосування системного підходу.

Формулювання цілей. Метою статті є структурування інформаційних складових забезпечення здійснення правосуддя з використанням функціоналу ЄСПТС, виокремлення проблемних аспектів функціонування окремих з них та окреслення напрямів вирішення виявлених недоліків.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні більшість авторів зазначають про більші чи менші успіхи функціонування трьох модулів ЄСПТС, однак повноцінний запуск передбачає функціонування всіх модулів та підсистем. У «Концепції програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проєкту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСПТС) на 2022-2024 роки» (далі – Концепція) [6] визначено 17 модулів та підсистем, а саме:

1. Підсистеми:
 - Електронний кабінет;
 - Електронний суд;
 - Підсистема електронного документообігу;
 - Підсистема управління персоналом та фінансово-господарською діяльністю;
 - Підсистема автоматизованого розподілу справ;
 - Контакт-центр судової влади;
 - Електронний архів;
 - Судова практика;
 - Підсистема аналітики, статистики, планування, звітності;
 - Відкриті набори даних.
 2. Модулі:
 - Суддівське досьє;
 - Модуль автоматизованої взаємодії з іншими автоматизованими системами;
 - Модуль фіксування засідань технічними засобами, забезпечення відеотрансляцій та відеоконференцв'язку;
 - Управління інформаційною безпекою та доступом.
 3. Інші складові:
 - Вебпортал «Судова влада України»;
 - Єдиний державний реєстр судових рішень;
 - Єдиний державний реєстр виконавчих документів;
- Отже, розглянемо особливості функціонування та стан впровадження окремих із зазначених складових.

Електронний кабінет є вихідним інструментом для доступу користувачів до ЄСПТС та використання електронних сервісів. Через Електронний кабінет користувачі здійснюють реєстрацію та подальшу авторизацію користувачів, надаючи їм можливість доступу до всіх сервісів. Початково в Положенні від 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21 така реєстрація не регламентувалася із позиції обов'язковості. Надалі розуміння того, що всі суб'єкти здійснення правосуддя

повинні бути готові до реалізації можливого бажання громадян здійснювати захист своїх прав і свобод в електронній формі призвело до прийняття змін до Положення. У новому трактуванні пункту 10 Положення зазначено, що «адвокати, нотаріуси, державні та приватні виконавці, арбітражні керуючі, судові експерти, органи державної влади та інші державні органи, органи місцевого самоврядування, інші юридичні особи реєструють свої Електронні кабінети в ЄСПС в обов'язковому порядку» [4]. Процесуальне законодавство визначає, що якщо особа, яка повинна зареєструвати електронний кабінет, не зробила цього, то суд повертає письмову заяву (клопотання, заперечення) заявнику без розгляду. Процесуальні наслідки, передбачені кодексом у випадку звернення до суду з документом від особи, яка повинна зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його, застосовуються судом також тоді, коли інтереси такої особи у справі представляє адвокат. Винятком з даної норми є відмова від реєстрації електронного кабінету. Тоді, за умови попереднього повідомлення про релігійні переконання, процесуальні наслідки звернення до суду такою особою без реєстрації електронного кабінету у вигляді залишення її документа без руху, його повернення або залишення без розгляду не застосовуються [4].

Другою із формально функціонуючих є підсистема «Електронний суд». Окремі аспекти технічного та фінансового забезпечення підсистеми «Електронний суд» розглядалися нами раніше [2], тому тут ми звернемо увагу на організаційну та змістовну складову. Ефективність організаційної складової Електронного суду найкраще відображає масштабність його використання, а точніше, фактична відсутність таких масштабів. Причин цього наводиться багато: опір змінам, технічна неготовність, відсутність кадрового забезпечення тощо. Тому фахівці вказують на необхідність проведення аудиту Електронного суду та виправлення ряду проблем [5]. Змістова складова закладена в самому визначенні форми здійснення судочинства як електронного. Донедавна подача документів в електронній формі передбачала обов'язкове їх дублювання в паперовому вигляді, що фактично зводило нанівець таку форму судочинства. Розуміючи це, Вища рада правосуддя усунула цю норму поряд з іншими недоліками, виклавши пункт 17 Положення в такій редакції: «Особам, які зареєстрували Електронний кабінет в ЄСПС, суд вручає будь-які документи у справах, у яких такі особи беруть участь, виключно в електронній формі шляхом їх надсилання до Електронного кабінету таких осіб, що не позбавляє їх права отримати копію судового рішення в паперовій формі за окремою заявою» [4]. Однак кроком до цифровізації правосуддя це можна вважати лише частково, оскільки функція роздрукування просто перекладена на суди. Тобто, для громадян процедура спрощується, що є незаперечним досягненням, але фактично вона залишається. При тому виникає нова проблема кадрового забезпечення фахівців, які додатково будуть виконувати цю роботу. Підтримка функціонування Електронного суду передбачає постійної присутності фахівця у сфері ІТ. Водночас рівень зарплат на вказаній посаді в суді значно нижчий за середній рівень у сфері ІТ. Це суттєво ускладнює можливість забезпечення повноцінного функціонування системи Електронного суду. Про це зазначають ряд представників судів різних рівнів,

зокрема Київського апеляційного суду [5]. Вирішення даної проблеми очікується з повноцінним запуском підсистеми «Електронний архів», як відокремленої частини центральної бази даних, яка не підлягає редагуванню і містить інформацію про судові справи або документи, передані до архіву. Електронний архів повинен передбачати можливість цифровізації судових архівів, раніше створених лише в паперовій формі [6].

Адміністративно-правове забезпечення функціонування підсистеми електронного документообігу регламентується Положенням про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженим рішенням Ради суддів України від 02.04.2015 № 25 [11]. Відповідного до даного документу, така система є «сукупністю комп'ютерних програм і відповідних програмно-апаратних комплексів судів та Державної судової адміністрації України (далі – ДСА України), що забезпечує функціонування документообігу суду, обіг інформації між судами різних інстанцій та спеціалізацій, передачу інформації до центральних баз даних залежно від спеціалізації судів, захист від несанкціонованого доступу тощо» [11]. Дана система є основою формування якісно діючої системи зв'язку, яка відповідає вимогам надійності та іншим необхідним для її існування характеристикам. Пізніше в Кодексі адміністративного судочинства України було встановлено її мету, завдання та порядок функціонування, що визначило її важливу роль у системі інформаційного забезпечення здійснення правосуддя [13]. Оскільки система електронного документообігу є критично важливою для забезпечення дієвості правосуддя, логічним є встановлення відповідальності за її некоректну експлуатацію та навмисне втручання. Тому в статті 376-1 Кримінального кодексу України визначено, що «Умисне внесення неправдивих відомостей чи несвочасне внесення відомостей до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, іншої автоматизованої системи, що функціонує в суді, Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів, Державній судовій адміністрації України, їх органах, несанкціоновані дії з інформацією, що міститься в таких системах, чи інше втручання в роботу таких систем, вчинене службовою особою, яка має право доступу до цієї системи, або іншою особою шляхом несанкціонованого доступу до таких систем, – караються штрафом від шестисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років» [14]. Зважаючи на розмір неоподаткованого мінімуму (17 грн), вважаємо, що розмір штрафу, у порівнянні з потенційною шкодою, є занадто низьким.

Слід також згадати про адміністративно-правове регулювання процесів цифровізації та впровадження інноваційних технологій у судовій системі. Тут мова йде про функціонування підсистеми аналітики, статистики, планування, звітності, а також підсистеми удова практика. Зазначимо, що інструменти аналізу судової практики на сьогодні реалізовані в багатьох комерційних проєктах та додатках, створених, у тому числі, як стартапами. Вони виконують функцію аналізу судової практики, а окремі аспекти – прогнозування судових рішень.

Цей напрям отримав назву Legal Tech. Використання інструментів Legal Tech, зокрема і з використанням елементів штучного інтелекту, розглядалися нами раніше [7]. Додатково до цього зазначимо, що IT фахівцям із системи судочинства варто розглянути можливості та перспективи інтегрувати комерційні продукти для більш швидкого запуску та забезпечення якісної роботи даної підсистеми ЄСПС.

Важливим аспектом є також адміністративно-правове регулювання порядку обміну інформацією між судами та іншими державними органами, установами та організаціями. Це передбачає створення інтегрованих інформаційних систем, які забезпечують оперативний обмін даними в електронній формі, що значно підвищує ефективність та швидкість судочинства. Одним із таких аспектів є особливості комунікації між підсистемами ЄСПС та загалом у системі обміну інформацією. У Положенні зазначено, що якщо неможливо передати дані через систему електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта», електронна взаємодія модулів (підсистем) ЄСПС із зовнішніми електронними інформаційними ресурсами, держателем або адміністратором яких є державні органи або органи місцевого самоврядування, може здійснюватися за допомогою інших інформаційно-комунікаційних систем. При цьому необхідно використовувати відповідні комплексні системи захисту інформації, підтвержені за результатами державної експертизи, згідно зі встановленим законодавством порядком [1]. Вважаємо таке трактування занадто умовним, оскільки в ньому не зазначено ні кола суб'єктів розробки таких систем, ні особливості систем захисту. У ситуації, коли йдеться про адміністрування системи, повноваженнями якої є вирішення долі людини, вважаємо, такі аспекти повинні бути прописані максимально чітко й коректно.

Регулювання окремих аспектів обміну інформацією в середині ЄСПС було здійснено в Законі України № 3200-IX від 29 червня 2023.

Одним із важливих складових Концепції є забезпечення доступу до судових рішень та іншої публічної інформації, пов'язаної зі здійсненням правосуддя. Це реалізується шляхом створення та підтримки функціонування Єдиного державного реєстру судових рішень, а також офіційних вебпорталів судів та інших органів судової влади. Відкритість та прозорість судочинства сприяє підвищенню рівня довіри громадян до судової системи та забезпечує можливість громадського контролю за діяльністю судів. Про масштабність Єдиного державного реєстру судових рішень свідчить те, що на час підготовки даної статті в ньому містилося більше 117 млн. документів

Важливим сервісом, що слугує площадкою судових комунікацій, є вебпортал Судова влада України [15], який є офіційним ресурсом Державної судової адміністрації України. Він виступає як основне джерело інформації про діяльність судової системи України. На сайті міститься вичерпна інформація про структуру судової системи, контактні дані суддів, нормативно-правову базу, статистику судочинства тощо. Зважаючи на те, що сайт значною мірою зорієнтований на громадян, які не є частиною судової системи, важливим є зрозуміла стру-

ктура та функціональний пошук, що полегшує знаходження потрібної інформації. На сайті доступні інтерактивні сервіси, такі як «Електронний суд», «Електронний кабінет», «Єдиний державний реєстр судових рішень» тощо. Ще однією перевагою є те, що доступний великий обсяг інформації для завантаження у форматі відкритих даних.

Окремої уваги заслуговує питання забезпечення інформаційної безпеки в судовій системі. Адміністративно-правове регулювання в цій сфері спрямоване на захист інформації з обмеженим доступом (персональних даних, конфіденційної інформації тощо) від несанкціонованого доступу, втрати, пошкодження або незаконного використання. Це досягається шляхом встановлення вимог до технічного та криптографічного захисту інформації, регламентації порядку доступу до інформаційних ресурсів, а також визначення відповідальності за порушення режиму захисту інформації. Також це передбачає встановлення вимог до захисту інформаційних систем, розробку планів реагування на кіберінциденти та відновлення після них, адже втрата чи витік конфіденційної інформації може завдати непоправної шкоди правосуддю та підірвати довіру громадян до судової системи.

Крім того, адміністративно-правове регулювання передбачає встановлення чітких строків та процедур для модернізації та оновлення інформаційно-комунікаційної інфраструктури судів, забезпечення її відповідності сучасним вимогам та стандартам. Це включає періодичне оновлення програмного забезпечення, техніки, засобів захисту інформації тощо.

Погоджуємося з позицією О. О. Берназюка щодо того, що ЄСПС, як комплексна уніфікована програма з широкими функціональними можливостями, дозволила перенести більшість операцій у процесі судочинства та обслуговування діяльності правосуддя в електронну форму, а також автоматизувати деякі аналітичні, моніторингові, статистичні та інші операції [8, с. 329]. Водночас саме акцентування на деяких функціях показує перспективи подальшого розвитку ЄСПС.

Висновки. Загалом, інформаційного забезпечення здійснення правосуддя є складним і багатограним процесом, який охоплює різноманітні аспекти – від забезпечення відкритості та прозорості судочинства до захисту конфіденційної інформації та впровадження новітніх технологій. Воно створює необхідне правове підґрунтя для ефективної реалізації принципу верховенства права, підвищення ефективності та якості судочинства, а також забезпечення належного рівня інформаційної безпеки в судовій системі. Повноцінне функціонування всіх 17 складових ЄСПС забезпечить системне й дієве функціонування системи електронного правосуддя. Заразом це передбачає розроблення ряду нормативних документів та перш за все налагодження взаємодії між різними складовими. Зокрема, предметом подальших наукових розвідок можуть бути питання адміністративно-правового регулювання функціонування модуля автоматизованої взаємодії з іншими автоматизованими системами установ системи правосуддя, ор-

ганів правопорядку, Міністерства юстиції України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади. Це передбачає внесення змін до ряду нормативно-правових актів задля вироблення єдиної системи обміну інформацією.

Ще одним напрямом подальших розвідок є інтегрування досягнень у сфері Legal Tech для забезпечення ефективності підсистеми аналітики, статистики, планування, звітності.

Використані джерела:

1. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Рішення Вищої ради правосуддя 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>. (дата звернення: 15.05.2023).

2. Олійничук О., Олійничук Р., Колесніков А. Електронне правосуддя як елемент сучасної системи правосуддя. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3. С. 141-147.

3. Теремешкий В. І., Дуліба Є. В. Особливості впровадження та функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи як інструмента електронного правосуддя. *Форум права*. 2023. № 2. С. 130-143.

4. Зміни до Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Рішення Вищої ради правосуддя від 12 жовтня 2023 року № 977/0/15-23. URL : <https://hcj.gov.ua/doc/doc/41029>. (дата звернення: 13.05.2023).

5. Мамченко Н. Суди не сканують документи, eСуд доведеться переробити, а на 2024 рік планується аудит ЄСПС. *Судово-юридична газета*. 18 грудня 2023 р. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/288403-sudy-ne-skaniruyut-dokumenty-yesud-pri-detsya-pererabotat-a-na-2024-god-planiruyetsya-audit-esits-hto-rasskazal-kandidat-na-zampredsedatelya-gsa-aleksey-bilash>.

6. Концепція програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСПС) на 2022-2024 роки. Наказ Державної судової адміністрації України від 14.06.2022 № 178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0178750-22#Text>. (дата звернення: 14.05.2023).

7. Колесніков А., Чапельський Я. Legal Tech: новітні інструменти надання юридичних послуг в Україні. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*. VII Міжнародна науково-практична конференція (28 квітня 2023 року). С. 82-84. URL: <http://confuf.wnu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/1118>.

8. Берназюк О. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система: поняття та структура. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 326-330. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.61>.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремих підсистем (модулів), що забезпечує обмін документами. Закон України від 29 червня 2023 р. № 3200-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text>. (дата звернення: 15.05.2023).

10. Рябко Т. Обов'язкова реєстрація в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі (ЄСПС). *Вища школа адвокатури*. 28.02.2024. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/rabko-tetyana/articles/oboviazkova-rejestracija-v-jedinih-sudovii-informaciino-telekomunikaciiini-sistemi-jesits>.

11 Положення про автоматизовану систему документообігу суду. Рішення Ради суддів України від 02.04.2015 № 25. URL: <https://court.gov.ua/sudova-vlada/969076/polozhenniapasds>. (дата звернення: 13.05.2023).

12. Шербіна А. В. Генеза та передумови розвитку автоматизованої системи документообігу суду в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 2 (75). С. 124-131. URL: https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/14_shherbina.pdf

13. Кодекс адміністративного судочинства України. Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

14. Кримінальний кодекс України. Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 14.05.2023).

15. Судова влада України. *Офіційний вебсайт*. URL: <https://court.gov.ua/>. (дата звернення: 15.05.2023).

References:

1. Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem (moduliv) Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy. Rishennia Vyshchoi rady pravosuddia 17 serpnia 2021 roku № 1845/0/15-21. (2021) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>. [in Ukrainian].

2. Oliynchuk, O., Oliynchuk, R., Kolesnikov, A. (2021). Elektronne pravosuddia yak element suchasnoi systemy pravosuddia. *Aktualni problemy pravoznavstva - Actual problems of law*, 3, 141-147. [in Ukrainian].

3. Teremetskiy, V. I., Duliba, Ye. V. (2023). Osoblyvosti vprovadzhennia ta funktsionuvannia Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy yak instrumenta elektronnoho pravosuddia. *Forum prava - Law forum*, 2, 130-143. [in Ukrainian].

4. Zminy do Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem (moduliv) Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy. Rishennia Vyshchoi rady pravosuddia vid 12 zhovtnia 2023 roku № 977/0/15-23. (2023) N. p. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/41029> [in Ukrainian].

5. Mamchenko, N. (2023). Sudy ne skanuiut dokumenty, yeSud dovedetsia pererobyty, a na 2024 rik planuietsia audyt YeSITS. *Sudovo-yurydychna hazeta - Judicial and legal newspaper*. 18 hrudnia 2023 r. N. p. URL : <https://sud.ua/uk/news/publication/288403-sudy-ne-skaniruyut-dokumenty-yesud-pridetsya-pererobotat-a-na-2024-god-planiruyetsya-audit-esits-cho-rasskazal-kandidat-na-zampre-dsedatelya-gsa-aleksey-bilash>. [in Ukrainian].

6. Kontseptsia prohramy informatyzatsii mistsevykh ta apeliatsiinykh sudiv i proektu pobudovy Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy (YeSITS) na 2022-2024 roky. Nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 14.06.2022 № 178. (2022) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0178750-22#Text>. [in Ukrainian].

7. Kolesnikov, A., Chapelskiy, Ya. (2023). Legal Tech: novitni instrumenty nadannia yurydychnykh posluh v Ukraini. *Ukraina v umovakh reformuvannia pravovoi systemy: suchasni realii ta mizhnarodnyi dosvid. VII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia (28 koitnia 2023 roku) - Ukraine in the context of reforming the legal system: modern realities and international experience. VII International Scientific and Practical Conference (April 28, 2023), 82-84*. URL : <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/1118>. [in Ukrainian].

8. Bernaziuk, O. (2019). Yedyna sudova informatsiino-telekomunikatsiina sistema: poniattia ta struktura. *Pidpnyemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 6, 326-330. URL : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.61>. [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo oboviazkovoї reistratsii ta vykorystannia elektronnykh kabinetiv v Yedynii sudovii informatsiino-telekomunikatsiinii systemi abo yii okremii pidsystemi (moduli), shcho zabezpechuie obmin dokumentamy. Zakon Ukrainy vid 29 chervnia 2023 r. № 3200-IX. (2023) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text>. [in Ukrainian].

10. Riabko, T. (2024). Oboviazkova reistratsiia v Yedynii sudovii informatsiino-telekomunikatsiinii systemi (IeSITS). *Vyshcha shkola advokatury – Higher School of Advocacy*. 28.02.2024. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/rabko-tetyana/articles/oboviazkova-rejestraciia-v-jedynii-sudovii-informaciino-telekomu-nikaciinii-sistemi-jesits>. [in Ukrainian].

11. Polozhennia pro avtomatyzovanu systemu dokumentoobihu sudu. Rishennia Rady suddiv Ukrainy vid 02.04.2015 № 25. (2015) N. p. URL: <https://court.gov.ua/sudova-vlada/969076/polozhenniapasds>. [in Ukrainian].

12. Shcherbina, A. V. (2021). Heneza ta peredumovy rozvytku avtomatyzovanoi systemy dokumentoobihu sudu v Ukraini. *Pravovyi chasopys Donbasu – Legal journal of Donbass*, 2 (75), 124-131. URL : <https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/14.shherbina.pdf> [in Ukrainian].

13. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 06.07. 2005 № 2747-IV. (2005) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>. [in Ukrainian].

14. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. (2001) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].

15. Sudova vlada Ukrainy. (N. d.) *Ofitsiinyi veb-sait - Official website*. N. p. URL : <https://court.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2024

Kolesnikov A. *PhD in Economics, associate professor of the Department of Security and Law Enforcement of West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)*

IMPLEMENTATION AND INTERACTION FEATURES OF UJITS MODULES

The article discusses the implementation and interaction features of the Unified Judicial Information and Telecommunication System modules (UJITS) in Ukraine. The regulatory and legal regulation of the functioning of individual components of UJITS is analyzed, problematic aspects are highlighted, and directions for their solution are outlined. The norms of the Regulation on the Functioning Procedure of Separate Subsystems (Modules) of the Unified Judicial Information and Telecommunication System have been studied.

The new features of the "Electronic Cabinet" subsystem are characterized from the standpoint of mandatory registration in the "Electronic Cabinet" for certain categories of participants in the judicial process. The author draws attention to exceptions to this rule. The key problems of insufficient use of the "Electronic Court" subsystem are outlined, particularly the technical unpreparedness of the system and employees, a lack of staff, and the need for an audit.

The features of the electronic document management subsystem, which is critically important for ensuring the efficiency of justice, are analyzed. The need to strengthen responsibility for incorrect operation and interference with this system is substantiated.

The article considered the issues of ensuring openness and transparency of legal proceedings (Unified State Register of Court Decisions, web portal "Judiciary of Ukraine"), protection of information with limited access, and updating the information and communication infrastructure of courts.

The author outlined the key prospects for UJITS development. In particular, the prospects include regulating the module on the automated interaction with other automated systems of justice system institutions, law enforcement agencies, the Ministry of Justice of Ukraine, other central and local executive bodies, and integrating Legal Tech into the judicial system.

Keywords: UJITS, court, justice, modules, subsystems, electronic court, electronic cabinet, electronic document management.

DOI: 10.33766/2786-9156.106.1.81-91

УДК: 342.9(477)

Теремецький В. І., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права НДІ ППіП імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України (м. Київ, Україна)

e-mail: vladvokat333@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>

Величко В. О., кандидат юридичних наук, доцент кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна)

e-mail: v.ol.velychko@nlu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5540-5545>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАТВЕРДЖЕННЯ СТАРОСТИ В СИСТЕМІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Наукове дослідження присвячено особливостям правового регулювання затвердження старости в системі місцевого самоврядування. Авторами статті досліджено чинне законодавство, яке регулює процес обрання старости в Україні та окремих територіальних громадах. З'ясовано, що процедура затвердження старости населеного пункту встановлена в законах України та підзаконних актах окремих місцевих рад. Охарактеризовано етапи визначення кандидатури на посаду старости, яка остаточно затверджується місцевою радою.

Стверджено, що провідну роль у визначенні кандидата на посаду старости відіграє сільський або міський голова. Саме вказана посадова особа пропонує кандидатуру старости для громадського обговорення мешканцями населеного пункту. Проаналізовано окремі положення порядку проведення консультацій із громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України. Зроблено висновок, що норми цього підзаконного акта повинні бути застосовані під час проведення громадського обговорення кандидатури на посаду старости.

Вказано на наявність низки недоліків у правовому регулюванні затвердження старости населеного пункту, а саме: мешканці окремого села не можуть запропонувати власну кандидатуру на посаду старости; не передбачено, як має діяти сільський голова, у разі відхилення запропонованих ним кандидатур старости мешканцями населеного пункту протягом тривалого періоду часу; не встановлено особливих вимог до кандидатів на посаду старости, окрім загальних вимог до службовців органів місцевого самоврядування; підзаконні акти окремих місцевих рад не передбачають участі громадських спостерігачів під час опитування мешканців населеного пункту щодо кандидата на посаду старости тощо. Запропоновано внести зміни до виборчого законодавства для відновлення прямих безпосередніх виборів старости мешканцями населеного пункту.

Ключові слова: староста, старостинський округ, територіальна громада, правове регулювання, місцеве самоврядування, посадова особа, правовий статус, громадське обговорення, повноваження, вибори.

Постановка проблеми. Запровадження інституту старости в системі органів місцевого самоврядування потребує належного правового регулювання порядку обрання цієї посадової особи, адже з моменту започаткування у 2015 році адміністративної реформи, яка передбачала об'єднання територіальних громад, правила виборів старости в 2020 році були суттєво змінені. Тому важливо дослідити, наскільки закріплена чинним законодавством процедура затвердження старости враховує інтереси мешканців населених пунктів, що входять до старостинських округів. Необхідно з'ясувати, чи справді враховується думка громади під час затвердження старости міською або сільською радою. Наведені аргументи обґрунтовують актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правове регулювання діяльності старости досліджувалося в працях багатьох науковців. Так проблеми правового статусу старости знайшли своє відображення в дослідженнях Ю. О. Загуменної, О. О. Косиці, В. В. Лазарева, А. В. Маєвського В. К. Петрушевської, П. С. Покатаєва, М. В. Старинського. Особливості виборів старости висвітлено в працях А. В. Коруняка та І. В. Рейтеровича. Праці вказаних та інших вчених, а також чинна законодавча база дозволили дослідити проблему та досягти певних висновків у статті. Водночас у науковій літературі ґрунтовні дослідження порядку й особливостей затвердження старости жителями округу майже не здійснювалося.

Формулювання цілей. Метою дослідження є встановлення особливостей правового регулювання затвердження старости в системі місцевого самоврядування, визначення недоліків і прогалин у законодавстві про місцеве самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус старости закріплений у ст. 54-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі – Закон № 280/97-ВР). Водночас у Законі № 280/97-ВР відсутнє визначення поняття «староста». Науковці неодноразово намагалися з'ясувати місце, роль і правовий статус старости у структурі органів місцевого самоврядування в Україні. Так

В. К. Петрушевська визначає старосту як посадову особу місцевого самоврядування, яка представляє інтереси жителів округу у виконавчих органах місцевого самоврядування [1, с. 15]. О. О. Косиця наголошує, що правовий статус старости включає роль цієї посадової особи в системі органів місцевого самоврядування, порядок його призначення та звільнення, повноваження, функції, права й обов'язки, а також гарантії реалізації передбачених законодавством повноважень [2, с. 34]. П. В. Покатаєв та А. С. Маєвський стверджують, що саме староста представляє інтереси жителів старостинського округу на рівні керівництва громади. Створення інституту старости має наблизити владу до людей [3, с. 204]. В. В. Лазарев та Ю. О. Загуменна звертають увагу, що інститут старости був запроваджений в Україні в 2015 році в процесі об'єднання територіальних громад. Вибори старости проводяться в тому селі, яке не має статусу адміністративного центру об'єднаної територіальної громади [4, с. 115]. Отже, староста виступає в ролі представника міської або сільської ради в тому населеному пункті, який не має статусу адміністративного центру територіальної громади. Також він представляє мешканців певного населеного пункту перед місцевою радою та сільським головою.

Порядок затвердження старости в системі місцевого самоврядування встановлений у Законі № 280/97-ВР. Згідно зі ст. 54-1 Закону № 280/97-ВР староста затверджується сільською або міською радою на строк її повноважень. При цьому із пропозицією про затвердження кандидатури старости до депутатів місцевої ради повинен звернутися сільський або міський голова. Перед винесенням кандидатури старости на голосування в місцевій раді вона повинна бути схвалена під час громадського обговорення жителями старостинського округу [5]. Отже, староста не обирається населенням, яке проживає в певному селі. Процедура прямих безпосередніх виборів старости громадянами в законодавстві не передбачена.

Відповідно до положень ч. 2 ст. 54-1 Закону № 280/97-ВР, кандидатура старости пропонується сільським або міським головою для громадського обговорення жителями старостинського округу [5]. Громадське обговорення може проводитися у формі громадських слухань, зборів громадян, а також в інших формах консультацій із громадськістю. При цьому чітких правил проведення громадського обговорення законодавство про місцеве самоврядування не встановлює. А. В. Коруняк наголошує, що міський або сільський голова та відповідна місцева рада можуть затверджувати на посади старости саме тих осіб, які вигідні керівництву громади, а не мешканцям населеного пункту. Науковець вважає, що така ситуація не відповідає принципу децентралізації влади. Проблемою також є надмірна залежність старости від сільського або міського голови, який пропонує кандидатуру старости для обговорення мешканцями села [6, с. 301]. Дійсно, окреслені проблеми існують. Вони можуть бути вирішені лише шляхом внесення змін до законодавства, яке регулює процедуру виборів старости населенням відповідного округу.

Варто згадати, що постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» затверджено порядок проведення консультацій із громадськістю з питань формування та реалізації державної політики (далі – Порядок). Вважаємо, що норми цього підзаконного акта повинні бути застосовані під час проведення громадського обговорення кандидатури старости. Зокрема, норми Порядку передбачають, що:

1) орган влади під час організації громадського обговорення повинен вживати заходів для представництва різних соціальних груп населення, суб'єктів господарювання, а також представників інститутів громадянського суспільства;

2) інформація про громадський захід повинна бути своєчасно оприлюднена на сайті відповідного органу влади;

3) у повідомленні про проведення громадського заходу має бути вказано питання, які виносяться на обговорення, тобто погодження кандидатури старости, а також відомості про місце і час проведення публічного заходу [7].

Наведені вимоги варто врахувати під час організації громадського обговорення кандидатури на посаду старости. В абз. 3 ч. 1 ст. 54-1 Закону № 280/97-ВР встановлено, що результати громадського обговорення оформлюються відповідним протоколом. Зазначений документ повинен містити відомості про дату й місце проведення громадських слухань, кількість жителів старостинського округу та кількість осіб, які взяли участь в обговоренні, результати голосування за певну кандидатуру старости [5]. Отже, законодавство не встановлює порядок добору учасників громадських слухань із питань погодження кандидатури старости. Так у Порядку наголошується, що міський або сільський голова повинні вживати заходів для представництва різних груп населення під час обговорення. Але більш детально порядок погодження кандидатури старости населенням села повинен визначитися підзаконними актами місцевої ради. Зокрема, у ч. 1 ст. 54-1 Закону № 280/97-ВР згадуються такі нормативно-правові акти місцевої ради, як положення про старосту та порядок проведення громадського обговорення кандидатури старости. Згадані підзаконні акти повинні затверджуватися кожною місцевою радою, до складу якої входять окремі старостинські округи.

І. В. Рейтерович наголошує, що під час розробки положення про громадське обговорення кандидатури старости варто врахувати декілька складних ситуацій, які можуть виникати під час схвалення кандидатури. Зокрема, встановити особливості консультацій з громадськістю під час карантину або воєнного стану, визначити кількість можливих обговорень кандидатури у разі недостатності виборців, які прийшли для участі в заході. Варто запровадити інститут тимчасово виконуючого обов'язки старости в разі відсутності голосів на підтримку жодної із кандидатур, які запропоновані сільським головою [8, с. 186]. Таким чином, існує низка спірних питань та прогалин, які повинні бути врегульовані в підзаконних актах місцевої ради.

Місцеві ради в Україні приймають різні підзаконні акти щодо процедури громадського обговорення кандидатури старости. Зокрема, 07 грудня 2021 року Малинською сільською радою Рівненської області було затверджено Порядок

проведення громадського обговорення кандидатури на посаду старости. Підзаконний акт передбачає, що для громадського обговорення створюється комісія, яка здійснює опитування громадян за місцем проживання або в публічних місцях шляхом заповнення підписних листів. Також можуть бути проведені громадські слухання в публічному місці з виступом кандидата та можливістю виступів мешканців села [9]. Отже, у цьому разі місцева рада передбачила два способи погодження кандидатури старости із місцевою громадою.

Схожі норми про проведення опитування громадської думки та громадських слухань щодо кандидатури старости передбачені в Порядку проведення громадського обговорення кандидатури старости в старостинських округах Фастівської міської територіальної громади [10]. Зазначене опитування повинен проводити організаційний комітет, створений міською радою. Подібні норми щодо порядку погодження кандидатури старости закріплені в положенні, яке затверджене Оваднівською сільською радою Володимир-Волинського району Волинської області [11]. Отже, у низці місцевих рад затверджено правила громадського обговорення кандидатур на посаду старости із мешканцями відповідного населеного пункту.

Законодавство про місцеве самоврядування встановлює мінімальний відсоток підтримки старости мешканцями населеного пункту, який потрібний для погодження запропонованої кандидатури під час громадського обговорення. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 54-1 Закону № 280/97-ВР, у старостинському окрузі з населенням до 1 500 осіб кандидатуру старости повинні підтримати більше як 20 % мешканців, які мають право голосу. Для старостинських округів із різною кількістю населення встановлені різні нормативи підтримки певної кандидатури жителями округу. Зокрема, в окрузі з кількістю жителів від 1 500 до 10 тисяч запропоновану кандидатуру мають підтримати більше ніж 17 % голосів жителів округу. Якщо населення округу складає від 10 до 20 тисяч, то схвалити кандидатуру повинні більше як 14 % голосів. В окрузі з кількістю жителів від 20 до 30 тисяч кандидатуру старости мусять підтримати більше як 10 % голосів мешканців для її винесення на голосування в місцевій раді. В окрузі з кількістю жителів більше ніж 30 тисяч осіб підтримати кандидатуру старосту повинні більше як 7 % голосів жителів округу, які є громадянами України та мають право голосу на виборах [5]. Указані показники означають, що в зборах громадян населеного пункту повинна добровільно взяти участь значна частина мешканців старостинського округу.

Слід звернути увагу на те, що, залежно від кількості населення в окрузі, на збори повинні добровільно прийти не менше ніж 20, або 17, або 14, або 10 % населення округу. Це за умови, якщо кандидатура буде підтримана одностайно. Водночас під час зборів мешканців можуть бути висловлені різні думки щодо підтримки певної кандидатури старости. Більшість населення просто може відмовитися прийти на збори громадян, оскільки буде зайнята хатніми клопотами або працювати на робочому місці. У селі може не бути приміщення, що здатне вмістити декілька сотень людей. Під час проведення зборів просто неба можуть погіршитися погодні умови й збори доведеться припинити. Отже, технічно

може бути чимало перепон для проведення громадського обговорення кандидатури старости. Організувати голосування за кандидатуру старости в приміщенні виборчої дільниці, заснованої на території сільської ради, набагато зручніше. Досвід підрахунку бюлетенів під час виборів є у громадян, які періодично виконують обов'язки членів виборчих дільниць. Виникає питання про те, наскільки зручно рахувати голоси учасників громадських зборів без виборчих бюлетенів. Отже, існує чимало проблем, які виникають під час організації процесу громадського обговорення кандидатури старости.

Слід зазначити, що Закон № 280/97-ВР не встановлює жодних вимог до кандидатів на посаду старости. І. В. Рейтерович наголошує на тому, що законодавство не висуває до кандидатів на посаду старости вимог відносно наявності компетенцій у сфері місцевого самоврядування, зокрема спеціальної освіти та практичного досвіду роботи. Науковець звертає увагу, що вимоги відносно проживання кандидата в певній територіальній громаді протягом встановленого строку також відсутні в законодавстві [8, с. 183]. Дійсно, спеціальних вимог до старости Закон № 280/97-ВР не встановлює. Водночас, згідно з ч. 1 ст. 14 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування України», старости належать до п'ятої категорії посад службовців органів місцевого самоврядування [12]. Отже, на старосту поширюються всі вимоги, передбачені вказаним Законом України до службовців органів місцевого самоврядування.

Варто звернути увагу на історичний досвід прийняття на посаду старости населеного пункту в Україні. Під час запровадження посади старости в законодавстві України зазначена посадова особа обиралася населенням відповідного населеного пункту. Згідно із Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», у Законі № 280/97-ВР існувала ст. 14-1, яка встановлювала повноваження старости. Вказана посадова особа повинна була обиратися в порядку, встановленому законом [13]. Правила виборів сільського старости були встановлені в ст.ст. 192, 193, 194 Виборчого кодексу України. Зокрема, кандидатом у старости міг бути громадянин України, який досяг 18 років, та не мав судимості за вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, а також злочинів проти виборчих прав громадян. Вибори старости проводилися в єдиному одномандатному виборчому окрузі за мажоритарною системою відносної більшості [14]. Вказане формулювання означає, що територія певного села складала виборчий округ, у якому могли висуватися декілька претендентів на посаду старости. Вибори проводилися в один тур. Перемагав у виборах той кандидат, який набрав більше голосів у першому турі виборів.

Норми про правила виборів старости в селі були виключені з тексту Виборчого кодексу України, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» від 16 липня 2020 року [15]. Чинна редакція Виборчого кодексу України не містить норм, які б регулювали вибори старости населенням певного села. Норми цього законодавчого акта передбачали також виключення ст. 14-1 із Закону № 280/97-ВР та запровадження нової ст. 54-1, яка регулювала правовий статус

старости. Власне, чинний порядок пропонування, погодження та затвердження кандидатури старости запроваджений із середини 2020 року.

Таким чином, дотепер законодавство України не містить норм про порядок і особливості виборів старости жителями округу. Кандидатура старости пропонується сільським головою, обговорюється на громадських зборах жителів округу і остаточно затверджується сільською або міською радою. Варто зазначити, що зараз на розгляді у Верховній Раді України перебуває проєкт Закону України щодо вдосконалення правового регулювання інституту старости та його діяльності в умовах воєнного стану (далі – Законопроект № 9518). Він передбачає умови для одноосібного призначення старости міським або сільським головою на строк до шести місяців, а також проведення громадського обговорення кандидатури старости в режимі відеоконференції [16]. Зазначені зміни безумовно спрямовані на вдосконалення правового регулювання виборів старости. У квітні 2024 року законопроект № 9518 було прийнято за основу і наразі він готується до другого читання.

Висновки. Правила затвердження старости населеного пункту встановлені в Законі України «Про органи місцевого самоврядування в Україні» та підзаконних актах окремих місцевих рад. Існують такі етапи прийняття на посаду кандидата у старости:

- 1) висування сільським або міським головою кандидатури на посаду старости;
- 2) узгодження цієї кандидатури з місцевою громадою під час громадського обговорення;
- 3) затвердження сільською або міською радою схваленої громадою кандидатури на посаду старости.

Отже, центральну роль у визначенні кандидата на посаду старости відіграє міський або сільський голова. Підзаконні акти окремих місцевих рад передбачають порядок громадського обговорення кандидатури старости шляхом заповнення підписних листів кожним громадянином або проведення громадських слухань у публічному місці. Встановлені умови щодо схвалення кандидатури на посаду старости певною кількістю мешканців населеного пункту під час громадського обговорення.

Правове регулювання процедури затвердження старости в чинному законодавстві має низку недоліків:

- 1) мешканці окремого села не можуть запропонувати власну кандидатуру на посаду старости;
- 2) не передбачено, як має діяти сільський голова, у разі відхилення запропонованих ним кандидатур старости мешканцями населеного пункту протягом тривалого періоду часу;
- 3) можуть виникати організаційні проблеми із проведенням громадського зібрання декількох сотень людей в окремому приміщенні, своєчасним оповіщенням громадян про участь у громадському заході;
- 4) не встановлено особливих вимог до кандидатів на посаду старости, окрім загальних вимог до службовців органів місцевого самоврядування;

5) процедура підрахунку голосів на підтримку кандидатури старости повинна бути закріплена підзаконними актами відповідної ради;

6) підзаконні акти окремих місцевих рад не передбачають участі громадських спостерігачів під час опитування мешканців населеного пункту щодо кандидата на посаду старости.

Вважаємо, що для дотримання принципів демократизму та децентралізації, врахування інтересів мешканців населеного пункту необхідно відновити процедуру виборів старости, яка була встановлена в українському законодавстві у 2015–2020 роках. Вибори старости варто проводити в один день разом із виборами сільської або міської ради.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть бути пов'язані з розробкою пропозицій щодо вдосконалення процедури громадського обговорення кандидатури старости та можливого (запропонованого авторами цієї статті) відновлення виборів старости населенням старостинського округу.

Використані джерела:

1. Петрушевська В. К. Роль інституту старости у формуванні громадянського суспільства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 1 (48). С. 12–16. URL : <https://doi.org/10.32782/ryuv.v1.2023.3>.

2. Косиця О. О., Старинський М. В. Наукові підходи до визначення правового статусу старости як посадової особи місцевого самоврядування в Україні. *Академічні візії*. 2023. Вип. 16. С. 30–38. URL : <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10254876>.

3. Покатаєв П. С., Маєвський А. В. Забезпечення функціонування старостинських округів в Україні в умовах децентралізації. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. Вип. 33. С. 198–206. URL : <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.33.38>.

4. Лазарев В. В., Загуменна Ю. О. Становлення та розвиток органів місцевого самоврядування в Україні (1991–2019 роки). *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 106–117. URL : <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.15>.

5. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-80#Text>. (дата звернення: 30.05.2024)

6. Коруняк А. В. Актуальні проблеми зайняття посади старости в місцевому самоврядуванні в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія «Державне управління»*. 2023. № 1 (18). С. 298–308. URL : <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2023-1-31>.

7. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п#top>. (дата звернення: 30.05.2024)

8. Рейтерович І. В. Особливості виборів старост в Україні: практика довоєнного та воєнного часу. *Наукові перспективи*. 2023. № 9 (39). С. 179–190. URL : [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9\(39\)-179-190](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9(39)-179-190).

9. Про затвердження Порядку проведення громадського обговорення (громадських слухань) кандидатури на посаду старости : рішення Малинської сільської ради Рівненської області від 07.12.2021 № 245. *Офіційний сайт Малинської сільської територіальної громади*. URL : <https://malynska-gromada.gov.ua>. (дата звернення: 30.05.2024)

10. Про затвердження Порядку проведення громадського обговорення кандидатури старости в старостинських округах Фастівської міської територіальної громади : рішення Фастівської міської ради Київської області від 09.12.2021 № 34-XV-VIII. *Офіційний сайт Фастівської міської територіальної громади*. URL: <http://fastiv-rada.gov.ua>. (дата звернення: 30.05.2024)

11. Про затвердження Порядку проведення громадського обговорення кандидатури старости в старостинських округах Оваднівської сільської ради : рішення Оваднівської сільської ради Волинської області від 26.10.2021 № 10/9. *Офіційний сайт Оваднівської сільської територіальної громади*. URL : <https://ovadnivska-gromada.gov.ua/news/1638343368>. (дата звернення: 30.05.2024)

12. Про службу в органах місцевого самоврядування України : Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14/find?text>. (дата звернення: 30.05.2024)

13. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19/ed20150816#Text>. (дата звернення: 30.05.2024)

14. Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 № 396-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20/ed20191219/find?text>. (дата звернення: 30.05.2024)

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства : Закон України від 16.07.2020 № 805-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-20#Text>. (дата звернення: 30.05.2024)

16. Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо вдосконалення правового регулювання інституту старост та його діяльності в умовах воєнного стану: проект Закону України від 24.07.2023 № 9518. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42337>. (дата звернення: 30.05.2024)

References:

1. Petrushevska, V. K. (2023) Rol instytutu starosty u formuvanni hromadianskoho suspilstva. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk - Subcarpathian Law Herald*, vol. 48, issue 1, 12-16. URL : <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.3>. [in Ukrainian]

2. Kosytsya, O. O., Starynskyi, M. V. (2023) Naukovi pidkhody do vyznachennia pravovoho statusu starosty yak posadovoi osoby mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. *Akademichni vizii - Academic visions*, issue 16, 30–38. URL : <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10254876>. [in Ukrainian]

3. Pokataiev, P. S., Maievskyi, A. V. (2023) Zabezpechennia funktsionuvannia starostyns'kykh okruhiv v Ukraini v umovakh detsentralizatsii. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini - Public management and administration in Ukraine*, issue 33, 198–206. URL : <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.33.38>. [in Ukrainian]

4. Zahumenna, Y. O., & Lazarev, V. V. (2020) Stanovlennia ta rozvytok orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini (1991–2019 roky). *Pravo i bezpeka - Law and Safety*, vol. 77, 2, 106–117. URL : <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.15>. [in Ukrainian]

5. Pro mistseve samovriaduvannia: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 No. 280/97-BP. (1997) *Zakonodavstvo Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-80#Text>. [in Ukrainian]

6. Koruniak, A. (2023) Aktualni problemy zainiattia posady starosty v mistsevomu samovriiaduvanni v Ukraini. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seriya «Derzhavne upravlinnia» - Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series: Public Administration*, 18, 1, 298–308. URL : <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2023-1-31>. [in Ukrainian]

7. Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.11.2010 No 996. *Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-#top>. [in Ukrainian]

8. Reiterovych, I. V. (2023) Osoblyvosti vyboriv starost v Ukraini: praktyka dovoiennoho ta voiennoho chasu. *Naukovi perspektyvy - Scientific Perspectives*, 39, 9, 179-190. URL : [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9\(39\)-179-190](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9(39)-179-190). [in Ukrainian]

9. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia hromadskoho obhovorennia (hromadskykh slukhan) kandydatury na posadu starosty : rishennia Malynskoi silskoi rady Rivnenskoj oblasti vid 07.12.2021 No. 245. (2021) *Ofitsiyni sait Malynskoi silskoi terytorialnoi hromady - Official Website of the Malyn Village Territorial Community*. N. p. URL : <https://malynska-gromada.gov.ua>. [in Ukrainian]

10. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia hromadskoho obhovorennia kandydatury starosty v starostynskykh okruhakh Fastivskoi miskoi terytorialnoi hromady : rishennia Fastivskoi miskoi rady Kyivskoi oblasti vid 09.12.2021 No. 34-XV-VIII. (2021) *Ofitsiyni sait Fastivskoi miskoi terytorialnoi hromady - Official Website of the Fastiv City Territorial Community*. N. p. URL : <http://fastiv-rada.gov.ua>. [in Ukrainian]

11. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia hromadskoho obhovorennia kandydatury starosty v starostynskykh okruhakh Ovodnivskoi silskoi rady : rishennia Ovodnivskoi silskoi rady Volynskoi oblasti vid 26.10.2021 No. 10/9. (2021) *Ofitsiyni sait Ovodnivskoi silskoi terytorialnoi hromady - Official Website of the Ovodne Village Territorial Community*. N. p. URL : <https://ovodnivska-gromada.gov.ua/news/1638343368>. [in Ukrainian]

12. Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriiaduvannia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 07.06.2001 No 2493-III. (2001) *Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14/find?text>. [in Ukrainian]

13. Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad : Zakon Ukrainy vid 05.02. 2015 No. 157-VIII. (2015) *Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19/ed20150816#Text>. [in Ukrainian]

14. Vyborchyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 19.12.2019 No. 396-IX. (2019) *Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20/ed20191219/find?text>. [in Ukrainian]

15. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia vyborchoho zakonodavstva : Zakon Ukrainy vid 16.07.2020 No 805-IX. (2020) *Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-20#Text>. [in Ukrainian]

16. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro mistseve samovriiaduvannia v Ukraini» shchodo vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання instytutu starost ta yoho diialnosti v umovakh voiennoho stanu: proekt Zakon Ukrainy vid 24.07.2023 No 9518. (2023) *Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. N. p. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42337>. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 31.05.2024

Teremetskyi V., Doctor in Law, Professor, leading research scientist of the Department of International Private Law, Academician F.H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the NALS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Velychko V., PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of State Building Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine)

LEGAL REGULATION OF APPOINTING OVERSEERS WITHIN LOCAL SELF-GOVERNMENT SYSTEM

The scientific research is dedicated to the peculiarities of the legal regulation of the appointment of an overseer in the system of local self-government. The authors of the article have studied the current legislation regulating the process of electing an overseer in Ukraine and in certain territorial communities. It has been established that the procedure for appointing an overseer of a settlement is set out in the laws of Ukraine and by-laws of individual local councils. The stages of determining the candidacy for the position of overseer, which is finally approved by the local council, are characterized.

It is asserted that the leading role in determining the candidate for the position of overseer is played by the village or city head. This official proposes the overseer candidate for public discussion by the residents of the settlement. Certain provisions of the procedure for public consultations on the formation and implementation of state policy, approved by a resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, have been analyzed. It is concluded that the norms of this by-law should be applied during the public discussion of the candidate for the position of overseer.

A number of shortcomings in the legal regulation of the appointment of an overseer of a settlement are indicated, namely: residents of a specific village cannot propose their own candidate for the position of overseer; it is not provided how the village head should act if the candidates for overseer proposed by him are rejected by the residents of the settlement for a long period of time; there are no special requirements for candidates for the position of overseer, except for the general requirements for employees of local self-government bodies; by-laws of individual local councils do not provide for the participation of public observers during the polling of residents of the settlement regarding the candidate for the position of overseer, etc. It is proposed to amend the electoral legislation to restore direct elections of the overseer by the residents of the settlement.

Keywords: overseer, overseer's area, territorial community, legal regulation, local self-government, official, legal status, public discussion, powers, elections.

DOI: 10.33766/2786-9156.106.1.92-101

УДК: 342.9

Червінчук А. В., кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблемних питань правоохоронної діяльності Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кривий Ріг, Україна)

e-mail: chervin_a@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7893-6632>

Атаманенко Ю. Ю., кандидат технічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблемних питань правоохоронної діяльності Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кривий Ріг, Україна)

e-mail: julia.atamanenko@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7423-9880>

УЧАСНИКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Статтю присвячено дослідженню питань визначення суб'єктів адміністративних проступків для правильної кваліфікації порушень правил дорожнього руху його учасниками. З'ясовано причини скоєння дорожньо-транспортних пригод на території України в 2023 році, що призвели до загибелі та травмування людей.

Проведено аналіз регуляторних актів щодо визначення учасників дорожнього руху та їх співвідношення із суб'єктами адміністративних правопорушень правил дорожнього руху. Констатовано, що для правильної кваліфікації адміністративних проступків потрібне узгодження деяких положень правових норм. Аргументовано необхідність надання тлумачення терміна «погонич тварин» та визначення правового статусу особи, яка керує гужовим транспортом, як учасника дорожнього руху.

Визначено, що тлумачення терміна «пішохід» у Правилах дорожнього руху не відповідає дефініції, закріпленій у Законі України «Про дорожній рух» та підлягає узгодження з нею.

Наголошено на дуалізмі правового статусу особи, яка рухається в кріслі колісному, залежно від місця її розташування на дорозі під час руху, що породжує обов'язок виконання правил для пішоходів або велосипедистів. Акцентовано увагу на особливості кваліфікації діянь цієї категорії учасників дорожнього руху залежно від зазначених факторів.

Доведено необхідність визначення правового статусу особи, яка керує легким персональним електричним транспортним засобом, та запровадження адміністративної відповідальності за проступки, вчинені цими особами.

Аргументовано, що визначення суб'єктів адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху є невід'ємним елементом характеристики складу адміністративного проступку, а тому законодавство про адміністративну відповідальність потребує якнайшвидшого осучаснення та уніфікації з нормами спеціальних законів, що дають визначення учасників дорожнього руху та їхнього правового статусу.

Ключові слова: учасники дорожнього руху, кваліфікація адміністративних правопорушень, суб'єкти адміністративних правопорушень, адміністративна відповідальність.

Постановка проблеми. Ключовим фактором, що стає причиною виникнення дорожньо-транспортної пригоди, є протиправна поведінка учасників дорожнього руху, тобто порушення встановлених правил під час пересування вулицями та автомобільними шляхами. Основними порушеннями правил дорожнього руху, що призводять до загибелі та травмування людей, за підсумками 2023 року, стали:

- перевищення безпечної швидкості – 39,0 %;
- порушення правил маневрування – 22,0 %;
- порушення правил проїзду перехресть – 8,5 %;
- порушення правил проїзду пішохідних переходів – 7,0 %;
- недотримання дистанції – 4,9 %;
- керування транспортним засобом у стані с'яніння – 4,0 %;
- перехід пішоходів у невстановленому місці – 3,3 % [1].

Отже, упередити вчинення дорожньо-транспортних пригод можливо шляхом запобігання скоєння порушень правил дорожнього руху його учасниками [2, с. 15]. Одним із дієвих правових методів запобігання вчиненню правопорушень є притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності. Накладення адміністративних стягнень за вчинені проступки неможливо без правильної кваліфікації діянь, тобто визначення конкретних складів адміністративних деліктів.

Невід'ємною ознакою юридичного складу адміністративного проступку є його суб'єкт – особа, яка вчинила адміністративне правопорушення. Проте поширене тлумачення «суб'єкт проступку» охоплює лише загальні ознаки і без визначення специфіки, характерних особливостей правового стану суб'єктів адміністративних проступків у сфері дорожнього руху не сприяє розв'язанню проблем, що виникають у практичній діяльності під час здійснення заходів, спрямованих на забезпечення безпеки дорожнього руху. Суб'єктом адміністративного проступку є особа, яка його скоїла і на яку може бути накладено адміністративне стягнення. Для набуття загального статусу суб'єкта адміністративного проступку особа має досягти 16-річного віку та бути осудною, а для спеціального статусу – володіти додатковими ознаками тощо [3].

Чинне адміністративно-деліктне законодавство має певні невідповідності регулятивним нормам у сфері безпеки дорожнього руху щодо співвідношення «суб'єкт правопорушення – учасник дорожнього руху», тому для правильної кваліфікації адміністративних проступків потрібне узгодження деяких положень правових норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративно-правової кваліфікації порушень правил дорожнього руху неодноразово ставали предметом досліджень провідних вітчизняних учених-адміністративістів: С. М. Алфорова, О. М. Бандурки, В. М. Бевзенка, Ю. П. Битяка, М. Ю. Веселова, В. В. Гар-

куші, Т. О. Гуржія, В. В. Доненка, Ю. С. Коллера, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, А. В. Нефедової, І. Д. Пастуха, Є. О. Пилипенко, О. Ю. Салманової, А. О. Собакаря та інших. Однак, чинне законодавство України містить певні невідповідності суб'єктів адміністративних проступків визначенням та характеристикам учасників дорожнього руху, а класифікація суб'єктів адміністративних проступків як учасників дорожнього руху науковцями ґрунтовно не проводилася.

Формулювання цілей. Метою наукової статті є з'ясування проблемних питань визначення суб'єктів адміністративних правопорушень із числа учасників дорожнього руху на основі аналізу чинного законодавства та позицій провідних учених і напрацювання пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на великий спектр та значну поширеність адміністративних деліктів у сфері безпеки дорожнього руху, особи, які вчиняють протиправні діяння, можуть мати різні ознаки. Відповідно, залежно від наявності тих чи інших характеристик, суб'єкт таких правопорушень може бути як загальний, так і спеціальний. Так В. Ю. Горкава суб'єктом адміністративного правопорушення у сфері дорожнього руху пропонує розглядати будь-яку особу, що підлягає відповідальності за передбачені законодавством у сфері дорожнього руху діяння (дії або бездіяльність), пов'язані з порушенням правил, які входять у її обов'язки у сфері дорожнього руху, встановлені законом або іншим нормативним правовим актом. Вона стверджує, що суб'єктом адміністративної відповідальності у сфері дорожнього руху може бути тільки та особа, на яку покладено обов'язок щодо виконання тих чи інших правил, що охоплюються сферою правового регулювання дорожнього руху. Як правило, такими суб'єктами виступають водії транспортних засобів (особи, котрі керують транспортним засобом), а в окремих випадках – пішоходи, пасажирів транспортного засобу [4].

А. В. Нефедова виділяє такі категорії спеціальних суб'єктів адміністративних проступків на автомобільному транспорті: 1) водії автотранспортного засобу; 2) власник (належний користувач) транспортного засобу; 3) особа, яка ввезла транспортний засіб на територію України; 4) посадова особа, відповідальна за технічний стан, обладнання та експлуатацію транспортних засобів; 5) посадова особа, відповідальна за утримання автомобільних доріг, вулиць та інших об'єктів дорожньої інфраструктури; 6) інші посадові особи; 7) землекористувачі ділянок, прилеглих до автомобільних шляхів; 8) консультанти (уповноважені) з питань безпеки перевезення небезпечних вантажів; 9) інспектори з паркування; 10) керівник суб'єкта господарювання; 11) фізичні особи-підприємці (громадяни-суб'єкти господарської (підприємницької) діяльності) [5].

Проводячи класифікацію суб'єктів адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованих в автоматичному режимі, О. В. Битяк виділяє таких осіб: 1) відповідальна особа – фізична особа або керівник юридичної особи, за якою зареєстровано транспортний засіб; 2) належний користувач транспортного засобу (у разі якщо до Єдиного державного реєстру транспортних засобів внесено відомості про належного користувача відповідного транспортного засобу); 3) особа, яка виконує повноваження керівника

юридичної особи (якщо в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців і громадських формувань відсутні на момент запити відомості про керівника юридичної особи, за якою зареєстрований транспортний засіб); 4) особа, яка ввезла такий транспортний засіб на територію України (якщо транспортний засіб зареєстровано за межами території України й такий транспортний засіб, відповідно до законодавства, не підлягає державній реєстрації в Україні) [6].

Основною ознакою, що характеризує якісне становище суб'єкта адміністративних правопорушень Правил дорожнього руху, є належність особи до учасників дорожнього руху [7, с. 118], що обумовлює необхідність більш глибокого визначення деліктоздатності осіб, які вчиняють протиправну поведінку в процесі дорожнього руху та відповідного правового механізму застосування норм адміністративної відповідальності.

Закон України «Про дорожній рух» визначає, що учасниками дорожнього руху є особи, які використовують автомобільні дороги, вулиці, залізничні переїзди або інші місця, призначені для пересування людей та перевезення вантажів за допомогою транспортних засобів [8].

До учасників дорожнього руху належать водії та пасажирів транспортних засобів, пішоходи, особи, які рухаються в кріслах колісних, велосипедисти, погоничі тварин. Згідно з Правилами дорожнього руху, учасником дорожнього руху є особа, яка бере безпосередню участь у процесі руху на дорозі як пішохід, водій, пасажир, погонич тварин, велосипедист, а також особа, яка рухається в кріслі колісному [9]. Обидва формулювання дають вичерпний перелік категорій осіб, яких можна вважати учасниками дорожнього руху. Проте не кожен учасник дорожнього руху має чітко визначену дефініцію, сформульовану в законі або підзаконному акті. Так водієм вважається особа, яка керує транспортним засобом і має посвідчення водія (посвідчення тракториста-машиніста, тимчасовий дозвіл на право керування транспортним засобом, тимчасовий талон на право керування транспортним засобом) відповідної категорії. Також водієм є особа, яка навчає керуванню транспортним засобом, перебуваючи безпосередньо в транспортному засобі. Проте Віденська Конвенція про дорожній рух від 08 листопада 1968 року під терміном «водій» («погонич») визначає будь-яку особу, яка управляє транспортним засобом, автомобілем тощо (включаючи велосипеди) або веде дорогами худобу, стада, упряжних, в'ючних чи верхових тварин [10]. Наявність посвідчення водія чи іншого документа, що уповноважує особою на керування транспортним засобом, з погляду міжнародного права, не є обов'язковою умовою для визнання особи водієм.

До пасажирів відносять осіб, які користуються транспортними засобами і перебувають у них, але не причетні до керування ними [8]. Пішоходом вважається особа, яка бере участь у дорожньому русі поза транспортними засобами і не виконує на дорозі будь-яку роботу [8]. Казуїстичним виглядає той факт, що Законом України «Про дорожній рух» до пішоходів також віднесено осіб, які рухаються в кріслах колісних із швидкістю пішохода, ведуть велосипед, мопед чи

мотоцикл, везуть санки, візок, дитячу коляску або крісло колісне, а Правила дорожнього руху, як підзаконний нормативно-правовий акт, не відносить, а прирівнює до пішоходів осіб, які рухаються в кріслах колісних без двигуна, ведуть велосипед, мопед, мотоцикл, везуть санки, візок, дитячу коляску чи крісло колісне [9].

Велосипедистом є особа, яка керує велосипедом, тобто транспортним засобом, крім крісел колісних, що приводиться в рух мускульною силою людини, яка знаходиться на ньому [9].

Особа, яка рухається в кріслі колісному – це особа з інвалідністю або особа, яка відноситься до інших маломобільних груп населення й самостійно рухається на дорозі в кріслі колісному [9]. Дуалізм правового статусу цієї категорії учасників дорожнього руху обумовлена регламентацією умов руху таких осіб, адже під час руху по тротуарах, пішохідних або велосипедних доріжках із швидкістю пішохода, вони повинні виконувати вимоги правил, що стосуються обов'язків пішоходів, а в разі руху по краю проїзної частини дороги, вулиці чи по узбіччю, мають виконувати вимоги правил, що стосуються обов'язків велосипедистів. Таким чином, при вчиненні порушень вимог відповідних правил, особа, яка рухається в кріслі колісному, несе адміністративну відповідальність як пішохід або велосипедист відповідно.

Погонич тварин, хоч і віднесений до учасників дорожнього руху, проте законодавець не спромігся надати пряме визначення цій особі, що не лише ускладнює усвідомлення його правового статусу, а й створює певні проблеми для адміністративно-правової кваліфікації порушень правил дорожнього руху [11, с. 91-92].

Деякі особи, які пересуваються вулицями і дорогами, українським законодавством взагалі не віднесено до будь-якої із зазначених категорій. Зокрема, керманічі гужовим транспортом не включені до переліку учасників дорожнього руху, хоча їх права та обов'язки передбачені розділом 7 Правил дорожнього руху [9; 11, с. 91-92].

Крім того, Законом України «Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрозарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів» від 24 лютого 2023 року було вперше запроваджено поняття «легкий персональний електричний транспортний засіб» – колісний транспортний засіб, який оснащений та приводиться в рух виключно електричними тяговими двигунами (одним чи декількома) із потужністю в діапазоні до 1000 Вт, системою акумулювання електричної енергії (акумуляторною батареєю), яка здатна заряджатися шляхом підключення до зовнішнього джерела електричної енергії, з одним, двома, трьома або чотирма колесами, який має максимальну конструктивну швидкість у діапазоні до 25 кілометрів на годину [12]. Хоча вулиці українських міст вже давно наповнені такими новітніми засобами мобільності, правовий статус, права та обов'язки користувачів таких транспортних засобів залишаються невизначеними. Отже, і до учасників дорожнього руху вони не належать.

Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено, що за порушення правил дорожнього руху до відповідальності можуть бути притягнуті:

- будь-які фізичні особи, які досягли 16-літнього віку (загальний суб'єкт) – за проступки, передбачені статтею 81, частинами 5, 9, 10 статті 121, статтями 121-3, 122-5, 124-1, 125;

- водій – за проступки, передбачені частинами 1-4 та 6-7 статті 121, статтями 121-1, 121-2, 122-2 та частиною 1 статті 126;

- особа, яка керувала транспортним засобом – за проступки, передбачені статтями 122, 123 та 130;

- особа, яка не має права керування, – за проступки, передбачені частиною 2 статті 126;

- особа, стосовно якої встановлено тимчасове обмеження в праві керування, – за проступки, передбачені частиною 3 статті 126;

- особа, позбавлена права керування транспортними засобами, – за проступки, передбачені частиною 3 статті 126;

- особа, яка керує велосипедом, – за невиконання вимог до велосипедистів, визначених розділом 6 Правил дорожнього руху, відповідно до частини 2 статті 127;

- особа, яка керує гужовим транспортом, – за порушення правил дорожнього руху під час керування гужовим возом або саньми, відповідно до частини 2 статті 127;

- погонич тварин – за порушення правил перегону тварин по дорогах, відповідно до частини 2 статті 127;

- пішохід – за проступки, передбачені частиною 1 статті 127;

- учасники дорожнього руху – за проступки, передбачені статтями 122-4 та 124.

Крім того, Кодексом України про адміністративні правопорушення визначено, що суб'єктом адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованих в автоматичному режимі (за допомогою технічних засобів – приладів контролю за дотриманням правил дорожнього руху з функціями фото-, відеофіксації, які функціонують, згідно із законодавством про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах), або за порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксованих у режимі фотозйомки (відеозапису) (за допомогою технічних засобів з функціями запису, зберігання, відтворення і передачі фото-, відеоінформації), є відповідальна особа [13].

Висновки. Із проведеного аналізу вбачається, що класифікація суб'єктів адміністративних проступків у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху має розбіжності з переліком учасників дорожнього руху, визначених нормами Закону України «Про дорожній рух» та Правилами дорожнього руху України. Так для запобігання уникнення відповідальності осіб, які перебувають за кермом транспортних засобів без законних підстав, тобто не мають посвідчення водія відповідної категорії, законодавцем було запроваджено такого суб'єкта як

особа, яка керувала транспортним засобом. Водночас, визначення суб'єктом адміністративного проступку водія за деякими складами правопорушень залишає можливість уникнення відповідальності та створення індульгенції від накладення стягнень осіб, які вчинили протиправні діяння, але не є водіями, тобто, хоч і керували транспортними засобами, але вони не мають посвідчення водія.

Залишаються поза увагою законодавця й керманічі легких персональних електричних транспортних засобів. Наразі ці особи не визнаються суб'єктом адміністративних проступків і не несуть відповідальності за вчинені порушення правил дорожнього руху. Отже, визначення суб'єктів адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху є невід'ємним елементом характеристики складу адміністративного проступку, а тому законодавство про адміністративну відповідальність потребує якнайшвидшого осучаснення та уніфікації з нормами спеціальних законів, що дають визначення учасників дорожнього руху та їхнього правового статусу.

Використані джерела:

1. Статистика аварійності за 6 місяців 2023 року. *Офіційний сайт Департаменту патрульної поліції Національної поліції України*. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>. (дата звернення: 27.04.2024).

2. Стан дорожньо-транспортного травматизму в Україні у 2022 році (науково-аналітичний огляд) / Вітвицький С. С., Червінчук А. В., Атаманенко Ю. Ю., Пилипенко Є. О. Київ: ВД Дакор, 2023. 204 с.

3. Цибульник Н. Ю. Деякі питання визначення юридичного складу адміністративного правопорушення безпекового законодавства. *Правова позиція*. Дніпро, 2023. № 3 (40). С. 184–188. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-3.36>.

4. Горкава В. Адміністративна відповідальність у сфері дорожнього руху: теоретико-правові аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки: збірник наукових праць*. Львів, 2017. № 869. С. 190–197. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13259/31.pdf>. (дата звернення: 30.04.2024).

5. Нефедова А. В. Спеціальні ознаки суб'єкта адміністративних проступків на автомобільному транспорті. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* Одеса. 2019. № 82. С. 134–143. URL : <https://hdl.handle.net/11300/12301> (дата звернення: 30.04.2024).

6. Битяк О. В. Суб'єкти адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованих в автоматичному режимі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпро. 2021. № 4. С. 59–64. DOI : <https://doi.org/10.15421/392181>.

7. Коллер Ю. С., Собакарь А. О. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху : монографія. Київ : «МП Леся», 2015. 204 с.

8. Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 р. № 3353-ХІІ. Дата оновлення: 01.01.2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>. (дата звернення: 30.04.2024).

9. Про Правила дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306. Дата оновлення: 01.04.2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#n16>. (дата звернення: 30.04.2024).

10. Конвенція про дорожній рух : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 08.11.1968 р. Дата оновлення: 26.03.2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_041#Text. (дата звернення: 30.04.2024).

11. Пилишенко Є. О. Проблемні питання притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які керують гужовим транспортом, за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. *Правовий часопис Донбасу*. Маріуполь. 2021. № 1(74). С. 89–94. DOI : <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-89-94>.

12. Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електророзрядної інфраструктури та електричних транспортних засобів : Закон України від 24.02.2023 р. № 2956-IX. Дата оновлення: 27.07.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2956-20#Text>. (дата звернення: 30.04.2024).

13. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. Дата оновлення: 14.10.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#n104>. (дата звернення: 30.04.2024).

References:

1. Statystyka avariinosci za 6 misiatsiv 2023 roku. (N. d.) Ofitsiyni sait *Departamentu patrolnoi politsii Natsionalnoi politsii Ukrainy - Patrol Police Department of the National Police of Ukraine*. N. p. URL : <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>. [in Ukrainian].

2. Stan dorozhno-transportnoho travmatyzmu v Ukraini u 2022 rotsi (naukovo-analitychnyi ohliad) (2023) / Vitvitskyi S. S., Chervinchuk A. V., Atamanenko Yu. Yu., Pylypenko Ye. (Eds.) O. Kyiv : VD Dakor. [in Ukrainian].

3. Tsybulnyk, N. Yu. (2023) Deiaki pytannia vyznachennia yurydychnoho skladu administratyvnoho pravoporushennia bezpekovoho zakonodavstva. *Pravova pozytsiia - Legal position*, 3 (40), 184–188. Dnipro. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-3.36>. [in Ukrainian].

4. Horkava, V. (2017) Administratyvna vidpovidalnist u sferi dorozhnoho rukhu: teoretyko-pravovi aspekty *Visnyk Natsionalnoho universytetu. «Lvivska politekhnika». Serii: Yurydychni nauky: zbirnyk naukovykh prats - Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal sciences: collection of scientific paper*, s869, 190–197. Lviv. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13259/31.pdf>. [in Ukrainian].

5. Nefedova, A. V. (2019) Spetsialni oznaky subiekta administratyvnykh prostupkiv na avtomobilnomu transporti. *Aktualni problemy derzhavy i prava : zb. nauk. pr. - Actual problems of the state and law: coll. of science Ave.*, 82, 134–143. Odesa. URL: <https://hdl.handle.net/11300/12301>. [in Ukrainian].

6. Bytiak, O. V. (2021) Subiekty administratyvnykh pravoporushen u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu, zafiksovanykh v avtomatychnomu rezhymi. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii - Actual problems of native jurisprudence*, 4, 59–64. Dnipro. DOI : <https://doi.org/10.15421/392181>. [in Ukrainian].

7. Koller, Yu. S., Sobakar, A. O. (2015) Administratyvna vidpovidalnist za pravoporushennia u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu : monohrafiia. Kyiv : «MP Lesia». [in Ukrainian].

8. Pro dorozhnii rukh: Zakon Ukrainy vid 30.06.1993 r. № 3353-XII. Data onovlennia: 01.01.2024. (1993; 2024) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>. [in Ukrainian].

9. Pro Pravyla dorozhnogo rukhu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.10.2001 r. № 1306. Data onovlennia: 01.04.2024. (2001; 2024) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#n16>. [in Ukrainian].

10. Konventsiiia pro dorozhnii rukh : Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii vid 08.11.1968 r. Data onovlennia: 26.03.2006. (1968; 2006) N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_041#Text. [in Ukrainian].

11. Pylypenko, Ye. O. (2021) Problezni pytannia prytiahnennia do administratyvnoi vidpovidnosti osib, yaki keruiut huzhovym transportom, za pravoporushennia u sferi bezpeky dorozhnogo rukhu. *Pravovyi chasopys Donbasu - Legal journal of Donbass*, 1(74), 89–94. Mariupol. DOI : <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-89-94>. [in Ukrainian].

12. Pro deiaki pytannia vykorystannia transportnykh zasobiv, osnashchenykh elektrychnymy dvyhunamy, ta vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo podolannia palyvnoi zalezhnosti i rozvytku elektrozariadnoi infrastruktury ta elektrychnykh transportnykh zasobiv : Zakon Ukrainy vid 24.02.2023 r. № 2956-IX. Data onovlennia: 27.07.2023. (2023) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2956-20#Text>. [in Ukrainian].

13. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-X. Data onovlennia: 14.10.2023. (1984; 2023) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#n104>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.05.2024

Cherovinchuk A., Candidate of Law, Senior Researcher, Head of the Research Laboratory on Problematic Issues of Law Enforcement Activities of the Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs (Kryvyi Rih, Ukraine)

Atamanenko Y., Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher, Senior Research of the Research Laboratory on Problematic Issues of Law Enforcement Activities of the Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute, The Donetsk State University of Internal Affairs (Kryvyi Rih, Ukraine)

TRAFFIC PARTICIPANTS AS SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE OFFENSES

The article is devoted to the study of issues of determining the subjects of administrative offenses for the correct qualification of violations of traffic rules by its participants. The causes of traffic accidents on the territory of Ukraine in 2023, which led to the death and injury of people, have been clarified.

The analysis of regulatory acts on the definition of road traffic participants and their correlation with the subjects of administrative offenses of traffic rules was carried out. It was established that for the correct qualification of administrative offenses, it is necessary to agree on some provisions of legal norms. The necessity of providing an interpretation of the term "animal driver" and determining the legal status of a person driving a heavy vehicle as a road traffic participant is argued.

It was determined that the interpretation of the term "pedestrian" in the Traffic Rules does not correspond to the definition established in the Law of Ukraine "On Road Traffic" and is subject to agreement with it.

The duality of the legal status of a person who moves in a wheelchair, depending on his location on the road during movement, is emphasized, which gives rise to the obligation

to follow the rules for pedestrians or cyclists. Attention is focused on the peculiarities of the qualifications of actions of this category of road users, depending on the specified factors.

The need to determine the legal status of a person who drives a light personal electric vehicle and to introduce administrative responsibility for misdemeanors committed by these persons has been proved.

It is argued that the definition of the subjects of administrative offenses in the field of road safety is an integral element of the characteristics of the composition of an administrative offense, and therefore the legislation on administrative responsibility needs to be modernized as soon as possible and unified with the norms of special laws that define road users and their legal status.

Keywords: road users, qualification of administrative offenses, subjects of administrative offenses, administrative responsibility.

Розділ III. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI: 10.33766/2786-9156.106.1.102-114

УДК: 347.91/95

Долинська М. С., докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри господарсько-правових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна)

e-mail: dolynska_ms@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0352-5470>

СТРАХУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРИВАТНОГО НОТАРІУСА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ДОСТУПУ ДО ПРОВАДЖЕННЯ ПРИВАТНОЇ НОТАРІАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ

Наукову розвідку присвячено актуальним проблемам провадження нотаріальної діяльності в суверенній Україні. Обов'язкове страхування приватної нотаріальної діяльності виступає гарантією для відшкодування фізичним та юридичним особами заподіяної приватними нотаріусами шкоди внаслідок своєї діяльності.

Розглянуто зародження та становлення правового регулювання інституту страхування приватної нотаріальної діяльності на українських землях як обов'язкової умови щодо зайняття та провадження приватної нотаріальної діяльності.

У ході наукового дослідження з'ясовано, що певні засади страхування приватної нотаріальної практики на теренах Заходу України спостерігаються вже в другій половині XIX століття. Запровадження в незалежній Україні основних засад латинського типу нотаріату привело до появи нового суб'єкта нотаріальної діяльності приватного нотаріуса та відповідно – до становлення інституту страхування відповідальності приватного нотаріуса, як специфічного способу професійної відповідальності. Зазначено, що лише приватний нотаріус підлягає обов'язковому страхуванню професійної приватної нотаріальної діяльності.

Стверджено, що протягом 1994-2023 років в державі відбувся процес розвитку правового регулювання гарантування надання нотаріальних послуг приватними нотаріусами: від інституту службового страхування приватних нотаріусів - до інституту страхування відповідальності приватного нотаріуса. Обґрунтовано, що підвищення розміру страхової суми по договору страхування приватної нотаріальної діяльності відбулося у зв'язку із розширенням повноважень приватних нотаріусів у державі.

Резюмовано, що страхування відповідальності приватного нотаріуса є необхідною умовою як започаткування, так і провадження таким нотаріусом приватної нотаріальної практики.

Ключові слова: відповідальність, законодавче регулювання, страхування відповідальності приватного нотаріуса, приватний нотаріус.

© Долинська М. С., 2024

Постановка проблеми. У багатьох країнах світу страхування нотаріальної діяльності є необхідною умовою доступу до професії нотаріуса, хоча використовують при цьому різні види (способи) страхування.

Більшість науковців виокремлює три основні види страхування нотаріальної діяльності: індивідуальне, самострахування, а також колективне страхування.

Страхування відповідальності приватного нотаріуса в Україні є досить новим інститутом, яке виникло лише у 1994 році, разом із запровадженням в державі незалежного приватного нотаріату.

Наукова розвідка присвячена інституту страхування в Україні як необхідного чинника провадження приватної нотаріальної практики в історичній ретроспективі. Зміни в правовому полі держави, щодо страхування приватної нотаріальної діяльності в державі протягом 1994-2023 років спонукали до проведення цього дослідження. Вивчення розвитку правового регулювання страхування приватної нотаріальної діяльності, як необхідної умови провадження приватної нотаріальної практики, сприятиме подальшому розвитку законодавства у вказаній сфері правових послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання страхування відповідальності приватних нотаріусів розглядалися українськими вченими, в основному, при написанні посібників та підручників з навчальних дисциплін «Нотаріат» чи «Нотаріальний процес». Вважаємо за необхідне виокремити праці В. Комарова та В. Баранкової, М. Дякович, С. Фурси та Є. Фурси.

У більшості випадків страхування приватної нотаріальної діяльності розглядалося як один із видів забезпечення юридичної відповідальності нотаріуса загалом, та адміністративно-правової відповідальності зокрема, виокремлюючи порівняльно-правовий аналіз вітчизняного та закордонного регулювання вказаних правовідносин. Прикладом можуть слугувати праці М. Веселова та Л. Ладіної [1; 2].

Певні розвідки щодо правового регулювання страхування відповідальності нотаріуса проведені українськими науковцями, серед яких слід виокремити працю О. Файер, присвячену аналізу, в основному, закордонного досвіду страхування приватної нотаріальної діяльності, та не приділено уваги останнім змінам законодавства в цій сфері [3].

У дисертаційному дослідженні Л. Ладіної «Юридична відповідальність приватного нотаріуса за адміністративним законодавством України» зазначено, що цивільно-правова (майнова) відповідальність нотаріуса тісно пов'язана з інститутом страхування відповідальності нотаріуса та є одним із видів відповідальності, до якої він може притягатися в процесі здійснення своєї професійної діяльності [4, с. 34].

С. Мирза також розглядає загальні засади відповідальності нотаріуса, надає визначення професійної відповідальності нотаріуса, не акцентуючи уваги на страхування відповідальності приватного нотаріуса [5, с. 34].

Також джерелам страхування відповідальності нотаріуса присвятила дослідження О. Миць, акцентуючи увагу на закордонних джерелах страхування відповідальності нотаріуса [6].

Однак у працях науковців протягом 2020-2024 років недостатньо приділено уваги змінам, які відбулися у правовому регулюванні страхування приватної нотаріальної діяльності в Україні зокрема, не виокремлюючи питання страхування як необхідної умови провадження приватної нотаріальної практики.

При проведенні наукової розвідки використано як спеціальні, так і загальнонаукові методи, зокрема застосовано історико-правовий, діалектичний, системний, компаративістський та аналітичний методи.

Формулювання цілей. Метою статті є комплексний аналіз розвитку правового та законодавчого регулювання страхування відповідальності приватного нотаріуса на українських землях в історичній ретроспективі (протягом останньої чверті XIX – першої чверті XX століття), як обов'язкової умови щодо доступу до нотаріальної діяльності, так і провадження приватної нотаріальної діяльності. Зокрема, виокремивши еволюцію законодавчого регулювання страхування приватної нотаріальної діяльності в незалежній Україні, відповідно до наданих приватним нотаріусам повноважень.

Виклад основного матеріалу. Інститут страхування приватної нотаріальної діяльності є досить розповсюдженим у державах латинського типу нотаріату. Дійсно, страхування приватної нотаріальної діяльності є закономірним процесом. Страхування приватних нотаріусів має давню історію, у тому числі на Заході України. Так ще за часів Австро-Угорської імперії на підставі Закону від 25 липня 1871 року «Законь зь дня 25 Липця 1871, дотьчно заведенія нового нотаріатского порядка» передбачено обов'язок новопризначеного нотаріуса внести відповідну заставу. У параграфі 25 акту встановлено, що застава є запорукою для усиліяких претензій щодо винагороди та виплат, які можуть бути в нотаріуса при виконанні повноважень, згідно з посадою.

Заставу нотаріус мав право внести готівкою, цінними паперами або іпотечними документами. У розділі III вищевказаного закону врегульовано порядок внесення та поповнення застави, виокремлюючи питання повернення іпотечних документів чи грошей-облігацій.

Контроль за наповненням страхової суми здійснювали Нотаріальна палата та державний прокурор. Нотаріальній палаті, у випадку зменшення суми застави та її не внесення протягом тривалого періоду, належало право звернутися з поданням до Вищого крайового суду, про прийняття рішення про припинення повноважень такого нотаріуса [7, с. 88-89]. Варто зауважити, що, керуючись нормами § 1 статті 22 вищевказаного закону, нотаріус повинен був також на потреби нотаріальної палати сплачувати щорічні внески та, згідно з ухвалою палат, інші внески до фондів взаємодопомоги на обов'язкове страхування [8, с. 98].

Указані положення щодо страхування приватної діяльності діяли на територіях Заходу України до 1 січня 1934 року.

За часів радянської України, на її території діяли державні нотаріальні контори, у яких нотаріальні дії вчиняли лише державні нотаріуси. Як зауважує

О. Нелін, у Закон України «Про державний нотаріат» 1974 року приділено «ще менше уваги» питанню відповідальності нотаріуса [9, с. 233].

Незалежність України призвела до радикальних змін як у суспільному, так і правовому полі держави, та не оминула реформування нотаріальної сфери.

Так, впровадивши принципи латинського нотаріату в українську нотаріальну дійсність, відповідно до Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року [10], на теренах незалежної держави відбулося запровадження нових нотаріальних інститутів, зокрема, приватного нотаріату та державного нотаріального архіву. Відмінність між державними та приватними нотаріусами полягає у фінансуванні державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, у яких працюють державні нотаріуси, та нотаріусів, які займаються приватною нотаріальною діяльністю; у відповідальності цих нотаріусів; порядку прийому та звільнення з посади державних нотаріусів; порядку реєстрації приватної нотаріальної діяльності та її припинення і т. ін. [11, с. 140].

Із запровадженням у сучасній Україні приватного нотаріату також відбулося зародження правових засад інституту службового страхування приватних нотаріусів, що втілює при провадженні ними нотаріальної практики принцип законності надання ним нотаріальних послуг. Правовою гарантією реалізації вищевказаного принципу законності є можливість, відповідно до статті 50 Закону України «Про нотаріат» право фізичної чи юридичної особи, як клієнта нотаріуса, на оскарження нотаріальної дії або відмови у її вчиненні, нотаріального акту, якщо вони вважають, що були не дотримані їхні права та інтереси в судовому порядку [12, с. 102].

Відповідальність державного нотаріуса регулюється нормами статті 21 Закону України «Про нотаріат» [10]. У ній наголошено на тому, що шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних або недбалих дій державного нотаріуса, відшкодовується в порядку, який передбачений законодавством України. У випадку нанесення шкоди приватним нотаріусом, то, керуючись нормами статті 27 першої редакції Закону України «Про нотаріат» 1993 року, зазначено, що шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних дій або недбалості приватного нотаріуса, відшкодовується в повному розмірі [10].

О. Коротюк, провівши аналіз норм статей 21 та 27 Закону України «Про нотаріат», зауважує, що у вказаних нормах відображено лише один вид юридичної відповідальності – цивільно-правову, що настає за фактом завдання шкоди нотаріусом [13, с. 174]. Де факто одним із головних критеріїв, що відрізняє діяльність приватного нотаріуса від діяльності державного, є його особиста відповідальність за заподіяну шкоду [14, с. 151]. М. Веселов та Л. Ладіна стверджують, що неналежне виконання професійних обов'язків нотаріусами тягне за собою відповідальність, але її вид буде різнитися від статусу нотаріуса – державний чи приватний [1, с. 36].

Дійсно, державний нотаріус підконтрольний територіальному управлінню юстиції (державному органу) і не несе самостійної відповідальності за результати здійснюваної ним нотаріальної діяльності [14, с. 112]. Відповідно до статті 21 Закону України «Про нотаріат», шкода, що була заподіяна державним

нотаріусом внаслідок його недбалості або незаконних дій», відшкодовується в порядку, передбаченому законодавством держави [10]. Законодавець наголошує в статті 28 «Службове страхування приватних нотаріусів» вищевказаного акту, що наявність страхової суми не залежить від конкретних доходів чи витрат приватного нотаріуса в певний проміжок часу та передбачала існування такої грошової суми (своєрідного фонду), яка має цільовий напрям для її використання або ж можливість отримання такої суми від інших органів, зокрема від страхової організації. Тобто, з 1 січня 1994 року, особа, яка приступала до виконання обов'язків приватного нотаріуса, мала право двома способами підтвердити здатність відшкодувати шкоду своїм клієнтам:

1) укласти договір службового страхування з органом страхування. У договорі вказується страхова сума – це сума, на яку приватний нотаріус укладає угоду зі страховою організацією і яка в разі настання страхового випадку має бути сплачена клієнтові;

2) внести страхову заставу в сумі 100-кратної мінімальної заробітної плати на спеціальний рахунок до банківської установи. Страховою заставою є сума коштів, що міститься на спеціальному рахунку в банківській установі та може бути використана лише для погашення збитків, завданих особі приватним нотаріусом унаслідок незаконних дій або недбалості.

Нотаріальним законом також встановлено строк в один рік, у випадку витрачання коштів (страхових) на відшкодування заподіяної шкоди, протягом якого приватний нотаріус повинен був поповнити страхову заставу до 100 мінімальних зарплат.

Контроль за своєчасним внесенням застави або укладенням договору страхування, відповідно до статті 30 вищевказаного Закону, здійснювали управління юстиції Ради Міністрів Республіки Крим, обласні, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. У випадку, якщо приватний нотаріус не укладав договору службового страхування чи не вносив страхову заставу для забезпечення покриття шкоди (протягом 1 року з дня її витрачання), то його приватна нотаріальна діяльність припинялася відповідним управлінням юстиції, а також останній орган повинен був анулювати реєстраційне посвідчення, видане на ім'я такого нотаріуса.

Прийнятий 1 жовтня 2008 року Закон України № 614-VI «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» [15], на думку Л. Єфіменка, слід вважати проведенням, так званої «малої нотаріальної реформи» [16, с. 11].

Відносно теми дослідження серед новел законодавства, слід виокремити такі. Законодавцем запроваджено істотні зміни до статті 28 Закону України «Про нотаріат» шляхом викладення її у новій редакції, у тому числі змінивши назву на «Страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса», а також передбачено збільшення мінімального розміру страхової суми з 100 до 150 мінімальних розмірів заробітних плат. Підставою для внесення змін щодо розміру страхової суми виступало розширення повноважень приватних нотаріусів, які стали рівноцінними з повноваженнями державних нотаріусів.

Відповідно до пункту 2 частини першої нововведеної статті 29-1 Закону України «Про нотаріат», підставою для тимчасового зупинення приватного нотаріуса на термін до 30 днів є не укладення ним договору про страхування цивільно-правової відповідальності або розмір страхової суми не відповідає вимогам зазначеного Закону. Із аналізу змін вбачається, що забезпечення відшкодування шкоди приватним нотаріусом виступає лише договір страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса. Тобто, приватний нотаріус не вправі вносити в банківську установу страхову заставу та повинен був надати управлінню юстиції копію укладеного договору страхування.

Приватні нотаріуси укладали договори страхування на добровільних засадах, відповідно до чинного законодавства, у тому числі Законом України «Про страхування» від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР.

Важливими є положеннями статті, які зауважують, що розмір відшкодування заподіяної шкоди приватним нотаріусом, визначається за домовленістю сторін або в судовому порядку. Має рацію М. Дякович, що цивільно-правову відповідальність доцільно поширити на нотаріуса. Оскільки нотаріус не є стороною зобов'язань, між ним і клієнтом не виникають договірні відносини, тому можна говорити лише про недоговірну, або деліктну відповідальність нотаріуса [17, с. 71].

Водночас, О. Нелін вважає, що, керуючись європейськими зразками приватної нотаріальної відповідальності, доцільно встановити майнову відповідальність нотаріуса за: укладання недійсного акту за формою або змістом; неадекватні консультації, що не дають змоги сторонам захистити власний інтерес; недосягнення бажаного ефекту від дії нотаріуса. Дійсно, цей підхід надає можливість значно вдосконалити механізм цивільно-правової відповідальності нотаріусів, зробивши його на ділі більш ефективним, що забезпечить реальний захист майнових прав і законних інтересів громадян та організацій [18, с. 94].

Законом України від 04 липня 2012 року № 5037-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно» [19] відбулося не лише розширення повноважень нотаріусів, як державних, так і приватних, але й значно (кратно) збільшено розмір мінімальної страхової суми до тисячі мінімальних розмірів заробітної плати, і на таку суму повинен укласти договір страхування приватний нотаріус

Встановлено, що з 1 січня 2013 року забезпечення заставою відшкодування приватними нотаріусами шкоди відбуватиметься не тільки спричиненої, внаслідок вчинення ним нотаріальної дії, але при здійсненні функцій державного реєстратора прав на нерухоме майно. Актом у частині страхування приватної нотаріальної практики запроваджено не лише зміни до статті 28 Закону України «Про нотаріат», але й статтю 7 Закону України «Про страхування»: доповнено перелік видів обов'язкового страхування – «страхуванням цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса». Таким чином, не лише нотаріальне законодавство, але й страхове законодавство держави встановлює необхідність страхування цивільно-правової відповідальності нотаріуса.

Справа в тому, що приватний нотаріус не несе відповідальності щодо обов'язань держави, а держава не несе відповідальності за шкоду, заподіяну неправомірними діями приватного нотаріуса під час здійснення ним нотаріальної діяльності функцій державного реєстратора прав на нерухоме майно. Розмір відшкодування заподіяної шкоди визначається за згодою сторін або в судовому порядку.

Дійсно, ефективна діяльність сучасних державних та приватних нотаріусів України може провадитися лише із застосування сучасних цифрових технологій, що надає їм можливість здійснювати нотаріальну діяльність якісно та продуктивно [20], причому створює більші ризики відповідальності, зокрема за укладення правочинів щодо нерухомого майна.

Має рацію В. Никифорак, що, з огляду на буквально розуміння змісту статті 28 Закону України «Про нотаріат», можна стверджувати, що вчинення нотаріусом дій, які суперечать законодавству, внаслідок грубої необережності не звільняє страховика від обов'язку виплатити страхове відшкодування [21, с. 78].

Логічним вбачається прийняття в серпні 2015 року постанови Кабінету Міністрів України № 624 «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса» [22], якою затверджено Типовий договір обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса.

Частина перша статті 28 Закону України «Про нотаріат» зазнала чергових змін на підставі Закону України від 26 листопада 2015 року № 835-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [23].

Оскільки вищевказаним актом знову було знову розширено повноваження нотаріусів держави в частині надання повноважень реєстраторів, тому вбачається логічним встановлення правила, що договір страхування цивільно-правової відповідальності нотаріуса укладається для забезпечення відшкодування шкоди, «заподіяної внаслідок вчинення нотаріальної дії та/або іншої дії, що покладена на нотаріуса відповідно до закону». Як наслідок, було прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 року № 293 «Про внесення змін до Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса» [24], якою запроваджено зміни до постанови Кабінету Міністрів України № 624 від 19 серпня 2015 року.

Закон України від 16 листопада 2021 року «Про медіацію», вчергове розширив функції нотаріальних органів держави. Так з 15 грудня 2021 року нотаріуси вправі, крім вчинення нотаріальних дій, які спрямовані на юридичне закріплення безспірних цивільних прав і фактів, здійснювати медіацію, як позасудову процедуру врегулювання конфліктів (спорів), за умови проходження базової підготовки медіатора [25, с. 77]. Однак вважаємо за правильне, що розширення

повноважень нотаріусів не спонукало законодавця до збільшення суми страхування відповідальності приватних нотаріусів, оскільки це не стосується нотаріального процесу щодо вчинення нотаріальних дій.

Прийняття у листопаді 2021 року Закону України «Про страхування» [26] привело до внесення змін до правил страхування приватної нотаріальної практики, зокрема, редагувань зазнали назва та частина перша статті 28, а також пункт другий частини першої статті 29-1 Закону України «Про нотаріат».

З часу набрання чинності вищевказаним законом – 19 грудня 2021 року – стаття 28 Закону України «Про нотаріат» називається «Страхування відповідальності приватного нотаріуса». Частина перша вищевказаної статті встановлює правило, згідно з яким, «для забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок вчиненої нотаріальної дії та/або іншої дії, покладеної на нотаріуса, відповідно до закону, приватний нотаріус зобов'язаний до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю укласти договір страхування відповідальності приватного нотаріуса» [10]. Тобто, законодавцем встановлено, що лише у випадку укладення договору страхування, приватний нотаріус вправі приступити до виконання своїх повноважень, які пов'язані з вчиненням нотаріальних дій, так і вчиненням інших, передбачених законодавством.

Має рацію О. Файер, що встановлення підвищеної відповідальності для нотаріусів переслідує мету захисту інтереси їх клієнтів, а також третіх осіб, які, ймовірно можуть зазнати шкоди від неналежного виконання або невиконання нотаріусами своїх професійних обов'язків [5, с. 66].

До вищевказаного слід додати, що законодавець у статті 28 Закону України «Про нотаріат» передбачив підвищену відповідальності лише приватного нотаріуса, та норми не мають стосунку до відповідальності за причинену шкоду, яку нанесли державні нотаріуси як при вчиненні нотаріальних дій, так і інших дій (наданих їм законодавством).

Заслуговує на увагу думка М. М. Дякович про те, що в статті 2-1 Закону України «Про нотаріат» передбачені гарантії принципу законності [27, с. 32], у тому числі щодо державного регулювання нотаріальної діяльності, яке полягає у встановленні порядку допуску громадян до здійснення нотаріальної діяльності, порядку зупинення і припинення приватної нотаріальної діяльності.

Нагадаємо, що однією з підстав зупинення приватної нотаріальної діяльності є не укладення договору страхування приватним нотаріусом. Контроль за своєчасністю укладення договорів страхування приватними нотаріусами та суми, на яку укладені такі договори, здійснюють територіальні органи Міністерства юстиції України шляхом витребування від них копій укладених договорів, а також квитанцій про оплату – для перевірки наявності таких договорів, а також відповідності розміру страхової суми.

Відсутність вищевказаних документів у справі приватного нотаріуса є однією з підстав для тимчасового зупинення таким нотаріусом виконання своїх повноважень до 30 днів із дня виявлення такої обставини. У випадку не укладення приватним нотаріусом договору страхування або укладення на меншу

суму без поважних причин, це може стати, відповідно до пункту 7 частини першої статті 30 вищевказаного Закону, підставою для припинення нотаріальної діяльності приватного нотаріуса.

Висновки. У незалежній Україні інститут страхування приватної нотаріальної діяльності пройшов шлях від застави та службового страхування приватних нотаріусів до страхування відповідальності приватного нотаріуса. Проведене дослідження підтвердило, що законодавцем встановлено пряму залежність між укладенням договору страхування приватної нотаріальної діяльності та доступом до вчинення приватним нотаріусом передбачених законодавством повноважень. Фізичні та юридичні особи, які звертаються за послугами до приватного нотаріуса, повинні бути впевненими, що у випадку порушення нотаріусом вимог чинного законодавства, у результаті чого їм будуть завдані збитки, останні будуть компенсовані самим нотаріусом у спрощеному порядку за допомогою страхових виплат.

Підвищення розміру страхової суми по договору страхування приватної нотаріальної діяльності відбулося у зв'язку з розширенням повноважень нотаріусів в Україні. Правове регулювання страхування приватної нотаріальної діяльності здійснюється двома основними законодавчими актами: «Про нотаріат» та «Про страхування». Пропонуємо територіальним органам Міністерства юстиції України при здійсненні контролю за своєчасним укладенням приватними нотаріусами договорів страхування застосовувати диджиталізаційні прийоми шляхом формування відповідних відомостей в електронному форматі.

Подальші розвідки полягатимуть у дослідженні випадків зупинення приватної нотаріальної діяльності внаслідок несвоєчасного укладення приватними нотаріусами договорів страхування, а також судової практики щодо відшкодування приватними нотаріусами шкоди, заподіяної як внаслідок вчинення нотаріальних дій або вчинених ними інших дій, відповідно до закону.

Використані джерела:

1. Веселов М. Ю., Ладіна Л. С. Юридична відповідальність нотаріусів за правом України в контексті його приналежності до нотаріальної системи латинського типу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. Вип. 3 (99). С. 26-40. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/161>.

2. Ладіна Л. С. Адміністративно-правова відповідальність приватного нотаріуса за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2023. Вип. 77(2). С. 75-79. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_77\(2\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_77(2)_14). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.12>.

3. Ладіна, Л. С. Юридична відповідальність приватного нотаріуса за адміністративним законодавством України : дис ... д-ра філос.: 081 / Людмила Степанівна Ладіна; МВС України, Одеськ. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2023. 248 с.

4. Мирза С. С. Юридична відповідальність нотаріуса за правом України: теоретико-правовий аспект. *Держава і регіони*. Серія Право. 2023. № 2(80). С. 331-336. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.2.58>.

5. Файер О. А. Правове регулювання страхування професійної відповідальності нотаріусів в Україні та за кордоном. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2013. № 1042. С. 64-68.

6. Миць О. Є. Джерела страхування професійної відповідальності нотаріуса. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Юридичні науки. 2023. № 6. С. 100-106. DOI : <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8976>.

7. Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2014. № 3. С. 85-99.

8. Долинська М. С. Генеза та еволюція нотаріальної діяльності на теренах Львівщини. Львів: Растр-7, 2018. 196 с.

9. Нелін О. І. Історико-правовий аналіз юридичної відповідальності нотаріуса. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 228-235.

10. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХП. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>. (дата звернення: 09.04.2024)

11. Долинська М. С. Нотаріат: підручник. Львів: Ліга-Прес. 2018. 398 с.

12. Долинська М. С. Основні принципи українського нотаріального права. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. Львів. 2012. Вип. 1. С. 99-108.

13. Коротюк О. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про нотаріат». Харків : Право, 2012. 648 с.

14. Долинська М. С. Деякі аспекти правового статусу державного нотаріуса. *Форум права*. 2014. № 2. С. 108-104.

15. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»: Закон України від 1.10.2008 р. № 614-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-17#Text>. (дата звернення: 09.04.2024)

16. Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. 20 с.

17. Дякович М. М. Цивільно-правові аспекти відповідальності нотаріуса. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1 (29). С. 71-75.

18. Нелін О. І. Юридична відповідальність нотаріуса: теоретичний аспект і практичні виміри. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2015. № 2. С. 89-96.

19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно: Закон України від 04.07.2012 р. № 5037-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5037-17#n9>. (дата звернення: 08.04.2024)

20. Dolynska M. Evolution of legal regulation of digitalization of notarial activity in independent Ukraine. *Social and Legal Studios*. 2023. No. 4. Pp. 58-68. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals4.2023.58>.

21. Никифорак В. М. Страхування цивільно-правової відповідальності приватних нотаріусів в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2013. Вип. 644. С. 76-81.

22. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса: постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р. № 624. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/624-2015-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 09.04.2024)

23. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» Закон України від 26.11.2015 р. № 835-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 2. Ст. 17. (дата звернення: 08.04.2024)

24. Про внесення змін до Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса: постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2017 р. № 293. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/293-2017-%D0%BF#n17>. (дата звернення: 07.04.2024)

25. Долинська М. Медіація як одна із функцій українського нотаріального процесу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 74-78. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.13>.

26. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 р. № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#n2466>. (дата звернення: 10.04.2024)

27. Дякович М. М. Нотаріальне право України: навч. посіб. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ. 2009. 683 с.

References:

1. Veselov, M. Yu., Ladina, L. S. (2022) Yurydychna vidpovidalnist notariusiv za pravom Ukrainy v konteksti yoho prynalezhnosti do notarialnoi systemy latynskoho typu. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, issue 3 (99)*, 26-40. [in Ukrainian].

2. Ladina, L. S. (2023) Administratyvno-pravova vidpovidalnist pryvatnoho notariusia za koruptsiini abo pov'iazani z koruptsiieiu pravoporushennia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya PRAVO - Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series PRAVO*, 77(2), 75-79. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_77\(2\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_77(2)_14). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.12>. [in Ukrainian].

3. Faiier, O. A. (2013) Pravove rehuliuвання strakhuvannya profesiinoi vidpovidalnosti notariusiv v Ukraini ta za kordonom. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina - Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin*, 1042, 64-68. [in Ukrainian].

4. Ladina, L. S. (2023) Yurydychna vidpovidalnist pryvatnoho notariusia za administratyvnym zakonodavstvom Ukrainy. *Doctor's thesis. Liudmyla Stepanivna Ladina; MVS Ukrainy, Odesk. derzh. un-t vnutr. sprav. Odesa*. [in Ukrainian].

5. Myrza, S. S. (2023) Yurydychna vidpovidalnist notariusia za pravom Ukrainy: teoretyno-pravovyi aspekt. *Derzhava i rehiony. Seriya Pravo - State and regions. Law series*, 2(80), 331-336. DOI : <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.2.58>. [in Ukrainian].

6. Myts, O. Ye. (2023) Dzherela strakhuvannya profesiinoi vidpovidalnosti notariusia. *Izhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriya: Yurydychni nauky - International scientific journal "Internauka". Series: Legal Sciences*, 6, 100-106. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8976>. [in Ukrainian].

7. Dolynska, M. S. (2014) Notariat ta notarialne zakonodavstvo na zakhidnoukrainskykh zemliakh za chasu Avstro-Uhorshchyny (na prykladi Avstriiskoho Notarialnoho

poriadku vid 25 lypnia 1971 roku). *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seria yurydychna - Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal series*, 3, 85-99. [in Ukrainian].

8. Dolynska, M. S. (2018) Geneza ta evoliutsiia notarialnoi diialnosti na terenakh Lvivshchyny. Lviv: Rastr-7. [in Ukrainian].

9. Nelin, O. I. (2015) Istoryko-pravovyi analiz yurydychnoi vidpovidalnosti notariusa. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3, 228-235. [in Ukrainian].

10. Pro notariat: Zakon Ukrainy vid 02.09.1993 r. № 3425-KhP. (1993) N. p. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>. [in Ukrainian].

11. Dolynska, M. S. (2018) Notariat: pidruchnyk. Lviv. Liha-Pres. [in Ukrainian].

12. Dolynska, M. S. (2012) Osnovni pryntsyipy ukrainskoho notarialnoho prava. *Naukovyi Visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seria yurydychna. Lviv - Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal series. Lviv, issue 1*, 99-108. [in Ukrainian].

13. Korotkiuk, O. V. (2012) Naukovo-praktychnyi komentar Zakonu Ukrainy «Pro notariat». Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

14. Dolynska, M. S. (2014) Deiaki aspekty pravovoho statusu derzhavnogo notariusa. *Forum prava - Law Forum*, 2, 108-104. [in Ukrainian].

15. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro notariat»: Zakon Ukrainy vid 01.10.2008 r. № 614-VI. (2008) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/nshow/614-17#Text>. [in Ukrainian].

16. Yefimenko, L. V. (2013) Pravova okhorona tsyvilnykh prav ta interesiv u notarialnii diialnosti. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyivskiy nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv. [in Ukrainian].

17. Diakovych, M. M. (2009) Tsyvilno-pravovi aspekty vidpovidalnosti notariusa. *Universytetski naukovyi zapysky - University scientific note*, 1 (29), 71-75. [in Ukrainian].

18. Nelin, O. I. (2015) Yurydychna vidpovidalnist notariusa: teoretychnyi aspekt i praktychni vymiry. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine*, 2, 94. [in Ukrainian].

19. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia ta sproshchennia protsedury derzhavnoi reiestratsii zemelnykh dilianok ta rechovykh prav na nerukhome maino: Zakon Ukrainy vid 04.07.2012 r. № 5037-VI. (2012) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5037-17#n9>. [in Ukrainian].

20. Dolynska, M. (2023). Evolution of legal regulation of digitalization of notarial activity in independent Ukraine. *Social and Legal Studios*. No. 4. Pp. 58-68. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals4.2023.58>. [in Ukrainian].

21. Nykyforak, V. M. (2013) Strakhuvannia tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti pryvatnykh notariusiv v Ukraini. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Pravoznavstvo - Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Science of law, issue 644*, 76-81. [in Ukrainian].

22. Pro zatverdzhennia Poriadku i pravyl provedennia обов'язкового strakhuvannia tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti pryvatnoho notariusa: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.08.2015 r. № 624. (2015) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/624-2015-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

23. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib ta fizychnykh osib-pidpriumtsiv» ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo detsentralizatsii povnovazhen z derzhavnoi reiestratsii yurydychnykh

osib, fizychnykh osib - pidprijemstv ta hromadskykh formuvan» Zakon Ukrainy vid 26.11.2015 r. № 835-VIII. (2016) *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) - Information of the Verkhovna Rada (VVR)*, 2, art. 17. [in Ukrainian].

24. Pro vnesennia zmin do Poriadku i pravyl provedennia obov'язkovoho strakhuvannia tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti pryvatnoho notariusa: postanova Kabine tu Ministriv Ukrainy vid 26.04.2017 r. № 293. (2017) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/293-2017-%D0%BF#n17>. [in Ukrainian].

25. Dolynska, M. (2022) Mediatsiia yak odna iz funktsii ukrainskoho notarialnoho protsesu. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo - Analytical and comparative jurisprudence* 2, 74-78. DOI : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.13>

26. Pro strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 18.11.2021 r. № 1909-IX. (2021) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#n2466>. [in Ukrainian].

27. Diakovych, M. M. (2009) Notarialne pravo Ukrainy: Navch. posib. Kyiv: Alerta; KNT; TsUL. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.04.2024

Dolynska M., Doctor of legal sciences, Professor, Head of the Department of economic and legal disciplines Institute of Law of Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)

LIABILITY INSURANCE OF A PRIVATE NOTARY AS A NECESSARY CONDITION FOR ACCESS TO PRIVATE NOTARY PRACTICE IN UKRAINE

Scientific research is devoted to the actual problems of conducting notarial activities in sovereign Ukraine. Mandatory insurance of private notary activity serves as a guarantee for compensation to individuals and legal entities for damage caused by private notaries as a result of their activities.

The article examines the emergence and formation of the legal regulation of the institute of insurance of private notarial activity on Ukrainian lands as a mandatory condition for employment and conduct of private notarial activity. In the course of scientific research, the author found out that certain principles of insurance of private notary practice in the territories of Western Ukraine were already observed in the second half of the 19th century. The introduction of the basic principles of the Latin type of notary in independent Ukraine led to the emergence of a new subject of notarial activity of a private notary and, accordingly, to the establishment of the institution of private notary liability insurance as a specific method of professional liability. It is noted that only a private notary is subject to mandatory insurance for professional private notary activity.

The author claims that during the years 1994-2023, the state underwent a process of development of legal regulation of guaranteeing the provision of notary services by private notaries: from the institute of service insurance of private notaries to the institute of liability insurance of private notaries. It is substantiated that the increase in the insurance amount under the insurance contract for private notary activity occurred in connection with the expansion of the powers of private notaries in the state.

The author summarizes that the liability insurance of a private notary is a necessary condition for both the initiation and conduct of a private notary practice by such a notary.

Keywords: liability, legal regulation, liability insurance of a private notary, private notary.

DOI: 10.33766/2786-9156.106.1.115-129

УДК: 34(3/9)+347.7+340.5:791

Сайбеков М. Г., доктор філософії 011 - Освітні, педагогічні науки, завідувач кафедри аудіовізуального мистецтва Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Полтава, Україна)

e-mail: maksimsaybekow@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5454-7181>

Підпалій Р. Ю., викладач кафедри аудіовізуального мистецтва

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Полтава, Україна)

e-mail: rostislav.pidpaliy@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8738-5748>

ЗАХИСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ І МАЙНОВИХ АВТОРСЬКИХ ПРАВ НА ТВІР В АУДІОВІЗУАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ ТА ВИРОБНИЦТВІ В РЕТРОСПЕКТИВІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено дослідженню захисту особистих немайнових і майнових авторських прав у сфері аудіовізуального мистецтва та виробництва, охоплюючи його історичний та правовий аспекти. Детально розглянуто еволюцію законодавства, починаючи з ранніх етапів розвитку людської творчості й закінчуючи сучасними тенденціями правового регулювання в медіасфері. Досліджено питання формування юридичних механізмів у сфері медіа, включаючи прийняття міжнародних конвенцій та угод, а також національних законів. Розглянуто ключові етапи розвитку законодавства – від зародження явища захисту прав інтелектуальної власності до сучасних механізмів захисту авторських прав. Проаналізовано еволюцію правових норм, що регулюють виробництво та використання аудіовізуальних творів у медіасфері. Визначено актуальні виклики, з якими стикаються законодавці та творці у медіасфері, а також шляхи розв'язання цих проблем. Описано як історичні, так і сучасні правові механізми захисту авторського права на аудіовізуальний твір у міжнародній та вітчизняній законотворчості. Розглянуто національні та міжнародні судові практики щодо захисту особистих майнових та немайнових авторських прав у сфері аудіовізуального мистецтва у ретроспективі та в сучасності.

Досліджено проблеми, які виникають у зв'язку із цими технологічними зрушеннями, такі як піратство, порушення авторських прав та несанкціоноване використання творів. Також розглянуто механізми врегулювання спірних питань щодо авторських прав, зокрема судові процеси.

Завдяки комплексному підходу, у статті створено підґрунтя для подальших досліджень проблеми захисту авторських прав у сфері аудіовізуального мистецтва та виробництва. Загалом це дослідження сприяє розумінню історичного контексту та сучасних викликів у сфері правового захисту авторського права на аудіовізуальний твір.

Ключові слова: аудіовізуальний твір, аудіовізуальне мистецтво та виробництво, авторське право, інтелектуальна власність, медіасфера.

Постановка проблеми. Дослідження захисту авторського права на твір в аудіовізуальному мистецтві та виробництві з історико-правового аспекту виявляється актуальним у сучасному світі, оскільки з розвитком технологій та зростанням доступності контенту через інтернет виникають нові виклики та загрози для інтелектуальної власності, тому необхідно простежити як на кожному історичному етапі суспільств напрацьовувало необхідні механізми щодо захисту як інтелектуальної власності, так і авторського права.

Однією з основних проблем є порушення авторських прав у сфері аудіовізуального мистецтва. Це може включати незаконне копіювання, розповсюдження або використання творів без дозволу власника авторських прав. Такі дії, які порушують законодавство про авторське право, можуть значно зашкодити творчим особам, позбавивши їх відповідної винагороди та впливу на використання їхніх творів.

Також проблемою є недостатня захищеність інтелектуальної власності в онлайн-середовищі. Завдяки широкому поширенню цифрових технологій та інтернету, контент може легко копіюватися, змінюватися та поширюватися без належного контролю власника авторських прав. Це створює серйозні виклики для забезпечення захисту творчих осіб та їхніх прав на свої твори.

Актуальним є і зростання випадків плагіату та несанкціонованого використання чужих творів у виробництві аудіовізуального контенту. Це може відбуватися через недостатню увагу до джерел при створенні нових робіт, недоліки в системах перевірки на плагіат або недостатні норми та процедури контролю у виробничих компаніях.

Загалом проблема захисту авторських прав на твори в аудіовізуальному мистецтві та виробництві вимагає розробки ефективних механізмів захисту прав інтелектуальної власності, підвищення свідомості про важливість дотримання авторських прав та розвитку етичних стандартів у медіасфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті В. Семененко «Особливості правової охорони музичних творів, спеціально створених для аудіовізуального твору: національна та іноземна практика» розглянуто особливості правової охорони музичних творів, які були спеціально створені для аудіовізуального твору. Зокрема, порівняно національну та іноземну практику, визначено недоліки правового регулювання та запропоновано напрями його вдосконалення [1, с. 105-112]. І. В. Солончук та В. В. Мельник у статті «Проблеми захисту авторського права в інтернеті» проаналізували механізми захисту об'єктів авторського права в мережі [2]. Н. Б. Шуст, Т. Н. Дробович, П. М. Мельник вивчали особливості правового статусу суб'єктів авторського права в контексті аудіовізуальних творів, визначали ключові аспекти їх правового статусу, а також розробляли пропозиції щодо розв'язання виявлених проблем [3]. Олена Лубчук досліджувала правовий статус суб'єктів прав інтелектуальної власності на аудіовізуальний твір, основні підходи до визначення суб'єктів авторських прав на аудіовізуальний твір [4]. Також О. Лубчук у статті «Поняття та ознаки аудіовізуального твору як об'єкта права інтелектуальної власності» розкрила правову природу

аудіовізуального твору як самостійного об'єкта авторського права, проаналізувала чинне законодавство, міжнародні договори та іноземний досвід у сфері охорони аудіовізуального твору [5]. Імотер Кпенгва, Чарльз Антон, Герберт Говенкамп, Марк Лемлі ґрунтовно досліджували історію розвитку прав інтелектуальної власності, розглядали судові випадки захисту авторських прав [6; 7; 8; 9; 10, 11]. Майкл Вітті розкрив проблему появи інтелектуальної власності в розрізі дослідження творчої спадщини Афінея [9]. Отже, залишаються малодослідженими такі важливі аспекти, як: еволюція правових механізмів захисту авторських прав аудіовізуальних творів у ретроспективі, сучасний стан захисту авторських прав на твір у медіасфері. В умовах постійних змін у законодавстві та в галузі мистецтва важливим є представлення актуального стану захисту авторського права аудіовізуальних творів.

Формулювання цілей. Метою статті є історико-правовий аналіз генези та еволюції механізмів захисту авторських прав на твір в аудіовізуальному мистецтві. Для її досягнення необхідно вирішити наступні завдання: проаналізувати основні етапи розвитку законодавства у сфері захисту прав на твір в аудіовізуальному мистецтві в ретроспективі; проаналізувати зміни у правовій базі та підходах до захисту авторських прав на аудіовізуальні твори в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розглянути питання захисту особистих немайнових та майнових авторських прав на твір, необхідно простежити еволюцію захисту прав інтелектуальної власності в ретроспективі та в міжнародних правових системах. Інтелектуальна власність, як система прав, розвивалась під впливом науково-технічного прогресу, розвитком культури і мистецтва. Скільки існує людство, воно завжди володіло інтелектуальною власністю. Система захисту прав інтелектуальної власності існувала не завжди, бо в його початковому стані вся інтелектуальна власність, що створена людиною, була спрямована на виживання (знаряддя праці, зброя, примітивні засоби захисту чи мистецтва). Із самоорганізацією суспільства, створення його інститутів, що розробило складні системи для задоволення своїх зростаючих потреб, виникла потреба в захисті як приватної власності, так й інтелектуальної власності зокрема.

Одну з найдавніших згадок щодо захисту прав інтелектуальної власності датовано 500 роком до нашої ери у полісі держави Сибаріс, що знаходився на півдні Італії, де всім, окрім рабів, хто відкривав якийсь новий витвір у сфері розкоші, надавалася величезна підтримка, прибуток від якої закріплювався за винахідником патентом на рік [7, с. 1273].

Грамастик Афіней, близько 200 року нашої ери, у дванадцятій книзі своєї великої збірки «Дейгнософісти» (ті, що розмірковують під час обіду) наводить фрагменти з творів різних авторів більш ранньої літератури про розкіш і розгул. Він представляє серію цінних нотаток історика Філарха, який жив наприкінці III ст. до н.е. Наступна замітка взята з однієї з таких екскурсій: «...Коли один із кухарів винаходив свою власну чудову страву, нікому іншому не повинно бути дозволено використовувати цей винахід до кінця року, тільки самому винахіднику; протягом цього часу він отримуватиме прибуток, щоб інші могли конкурувати і перевершувати один одного в таких винаходах» [10, с. 137-143].

У своїй праці «Походження американського патентного та авторського права» Брюс Багбі згадує щонайменше три кейси щодо захисту прав інтелектуальної власності в давнину. В одному з таких випадків Вітрувій (257–180 рр. до н. е.), який був суддею на літературному конкурсі в Александрії, викрив деяких поетів-конкурентів у запозиченні слів і фраз інших. Тоді фальшивих поетів судили та ганьбили за крадіжку інтелектуальної власності [6].

Також варто відмітити, що в епоху пізньої античності та «темних віків» своєрідним механізмом захисту авторського права на твір були маргіналії – позначки, зроблені на полях книги чи іншого документа; це могли бути каракулі, коментарі, анотації, критика, жарти; також такі позначки на полях рукописів могли використовуватись як посилення (цитати) на авторів джерел.

Римські юристи обговорювали права приватної власності на твори та кодифіковані твори, хоча відомого античного закону про захист прав інтелектуальної власності не було. Є один приклад літературного піратства римським епіграматиком Марціалом. Поет Фідентин був упійманий, коли він декламував твори Марціала, не посилаючись на джерело [11].

Багбі вважає, що системи інтелектуальної власності та франшизи обмежують доступ до інтелектуальних творів, які вже є суспільним надбанням. 19 червня 1421 року Статут Флорентійської Республіки був одним із перших законів, які захищали права авторів. Цей статут не лише визнав права авторів і винахідників на результати їхньої інтелектуальної діяльності, але і створив механізм стимулювання, що послужило підвалинами для англо-американської системи захисту прав інтелектуальної власності. Цей закон був прийнятий 150 років раніше за англійський Статут про монополії. У ньому визнано права винахідників, введено стимули, плату (компенсацію) за порушення та встановлено терміни обмеження прав [6].

Американська система, заснована на Статутах монополій (1624) й Анни (1710), послужила основою для американських інститутів захисту прав інтелектуальної власності. Практика надання прав на «неоригінальні нові» ідеї чи роботи, які вже є суспільним надбанням, була припинена Статутом про монополії. На відміну від патентних установ у Європі, літературні твори залишалися здебільшого беззахисними аж до появи друкарського верстата Йоганна Гутенберга в XV столітті [8, с. 266-267].

Статут Анни 1710 року іноді називають Законом про авторське право 1710 року. Це був акт парламенту Великої Британії, який вважається першим законом, що регулював авторське право як у державі, так і в судах. Стаття починається словами: «Оскільки друкарі, книготорговці та інші особи останнім часом часто брали на себе сміливість друкувати, передруковувати та публікувати або змушувати друкувати, передруковувати та публікувати книги та інші твори без згоди авторів або власників таких книг і писання, на їхню дуже велику шкоду, а надто часто на знищення їх і їхніх сімей: для запобігання таким практикам у майбутньому та для заохочення вчених людей складати та писати корисні книги; Нехай це буде до вподоби Вашій Величності, щоб він був прийнятий...» [12].

У відомій справі «Міллер проти Тейлора» англійський суд вирішив, що невід'ємне право авторів контролювати те, що вони створюють, є незмінним і не залежить від закону. Хоча рішення в останній справі Дональдсон проти Беккета скасовано англійським судом, було очевидно, що права авторів визнаються законом [13, с. 66-68].

Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 року була першим трактатом про інтелектуальну власність, спрямованим на захист прав інтелектуальної власності. Потреба в міжнародному захисті прав інтелектуальної власності стала очевидною, коли винахідники відмовилися відвідувати Міжнародну виставку винаходів у Відні, Австрія в 1873 році, оскільки вони боялися, що їхні ідеї будуть вкрадені та використані в комерційних цілях в інших країнах. Союз був створений для захисту прав різноманітної інтелектуальної власності, включаючи патенти, товарні знаки, корисні моделі, торгові найменування тощо. Метою конвенції також було «придушення недобросовісної конкуренції». Договір було підписано від імені Бразилії, Франції, Гватемали, Нідерландів, Португалії, Сербії, Іспанії та Швейцарії, Бельгії, Італії та Сальвадора [9].

Відносно авторського права, захист авторських прав на твори і прав право-власників було врегульовано Бернською конвенцією про охорону літературних і художніх творів 1886 року. Цей документ надавав правову можливість творцям, включаючи письменників, поетів, художників, музикантів та інших творців, способи контролювати, як і ким використовуються їхні твори, а також умови використання. Міжнародне бюро було створено для нагляду за Бернською конвенцією, а пізніше стало частиною Міжнародного бюро з питань захисту прав інтелектуальної власності (BIRPI), а пізніше – Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ). У 1893 р. два секретаріати, створені для адміністрування Паризької та Бернської конвенцій, об'єднуються, щоб сформувати безпосереднього попередника ВОІВ, Об'єднані міжнародні бюро з охорони інтелектуальної власності – найвідоміші за французькою абревіатурою BIRPI. Всесвітня організація інтелектуальної власності була створена Конвенцією про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, яка набула чинності 26 квітня 1970 року. Ця дата щорічно тепер відзначається як Всесвітній день інтелектуальної власності [9].

Згідно зі ст. 3 цієї Конвенції, ВОІВ прагне «сприяти захисту прав інтелектуальної власності в усьому світі», а також сприяє передачі технологій та економічному розвитку держав-членів. У 1974 році ВОІВ стала спеціалізованою установою ООН. Відповідно, держави-члени ООН також є членами ВОІВ. Держави, що входять до ВОІВ, прийняли свої закони про інтелектуальну власність, адаптовані до прецеденту, створеного організацією.

Україна, як держава-засновник Організації Об'єднаних Націй (ООН), стала членом Всесвітньої Організації Інтелектуальної Власності (ВОІВ) у 1970 році. З того часу, як уряд України підтвердив продовження низки важливих міжнародних угод у сфері інтелектуальної власності в 1992 році, співпраця з ВОІВ розвивається та розширюється. Україна є активним учасником засідань керівних органів ВОІВ, так само в роботі її профільних Комітетів.

У сучасному правовому полі США сферою захисту авторського права є оригінальні авторські твори, що зафіксовані на будь-якому матеріальному носії. Твори, які можуть бути захищені авторським правом, включають літературні, музичні, художні, фотографічні, архітектурні та кінематографічні твори; карти; та комп'ютерне програмне забезпечення. По-перше, щоб щось було захищено, воно має бути зафіксоване на постійному або матеріальному носії. Наприклад, запис можна вибити на камені, надрукувати в книзі або зберегти на жорсткому диску. По-друге, твір має бути «оригінальним», тобто власним виробництвом автора; воно не може бути результатом копіювання. По-третє, авторське право не поширюється на короткі фрази, назви чи імена, оскільки вони не містять мінімального обсягу авторства, якого вимагає авторське право. Четверта вимога, яка обмежує область того, що може бути захищено авторським правом, полягає в тому, що витвір має бути «неутилітарним» або «нефункціональним» за своєю природою. Утилітарні продукти або продукти, корисні для роботи, потрапляють до сфери патентів. Нарешті, права поширюються лише на фактично конкретний твір та похідні від нього, а не на самі абстрактні ідеї. Наприклад, теорія відносності Ейнштейна, викладена в різних статтях і публікаціях, не захищена законом про авторське право. Хтось інший може прочитати ці публікації та висловити теорію своїми словами й навіть отримати авторське право на своє висловлювання. У деякого це може викликати занепокоєння, але такі права виходять за межі закону про авторське право. Особа, яка копіює абстрактні теорії чи ідеї та висловлює їх своїми словами, може бути винною в плагиаті, але її не можна притягнути до відповідальності за порушення авторських прав [14, с. 47-49].

Існує п'ять виключних прав, якими користуються власники авторських прав, і три основні обмеження на пакет. П'ять прав це, зокрема: право на відтворення твору, право на його адаптацію або отримання інших творів із нього, право на розповсюдження примірників твору, право на публічний показ твору та право на його публічне виконання. Відповідно до законодавства США про авторське право, кожне з цих прав може бути окремо проаналізовано та продано власником авторських прав. Усі п'ять прав втрачають чинність після закінчення життя автора плюс 70 років: або, у випадку творів напрокат (термін встановлюється на 95 років з моменту публікації), або 120 років з моменту створення, залежно від того, що настане раніше. Крім обмеженої тривалості, правила добросовісного використання й першого продажу також обмежують права власників авторських прав. Хоча поняття «добросовісне використання», як відомо, важко описати, це загальновизнаний принцип англо-американського законодавства про авторське право, який дозволяє будь-кому обмежено використовувати захищений авторським правом твір іншого для таких цілей, як критика, коментарі, новини, навчання, стипендії та дослідження. Наприклад, добросовісне використання поширюватиметься на використання студентом коротких цитат захищеного авторським правом матеріалу в академічних цілях. Правило «першого продажу» унеможливило власнику авторських прав, який продав копії захищеного твору, втручання в подальший продаж цих копій. Наприклад, власник авторського права не міг поставити як умову продажу те, що твір, про

який йде мова, не може передатися до бібліотеки чи комісійного магазину. Отже, власники копій можуть робити зі своїм майном що завгодно, не порушуючи авторських прав, згаданих вище [14, с. 50].

Крім того, авторське право не виключає незалежного створення, на відміну від патентів. Наприклад, Джон створює короткий вірш, а Майкл самостійно – такий самий твір, тому обидва могли би отримати авторські права на свої оригінальні вирази.

Авторське право гарантує авторам, композиторам, художникам, кінематографістам та іншим оплату та захист прав їхньої роботи. Цифрові технології кардинально змінили спосіб створення, розповсюдження та доступу до творчого контенту. Законодавство ЄС про авторське право складається з 13 директив і 2 регламентів, які гармонізують основні права авторів, виконавців, продюсерів і мовників.

У Директиві 2001/29/ЄС від 22 травня 2001 року щодо гармонізації деяких аспектів авторського права та суміжних прав в інформаційному суспільстві адаптовано законодавство про авторське право та суміжні права відповідно до технологічного [15].

У Директиві ЄС про авторське право 2019/790 від 17 квітня 2019 року передбачено додаткові умови щодо надання авторського права для видавців преси та справедливому винагороду за вміст, що захищений авторським правом. Поки що онлайн-платформи не несуть юридичної відповідальності за використання та завантаження захищеного авторським правом вмісту на своїх сайтах. Нові вимоги не вплинуть на некомерційне завантаження творів, захищених авторським правом, до онлайн-енциклопедій, таких як Вікіпедія. Директива ЄС 2019/789 була прийнята в той же день і спрямована на збільшення кількості телевізійних і радіопрограм, доступних онлайн для споживачів ЄС. Директива запроваджує принцип країни походження, щоб полегшити ліцензування прав на певні програми, які мовники пропонують на своїх онлайн-платформах (наприклад, послуги одночасної трансляції). Мовники повинні отримати дозвіл на авторські права у своїй країні ЄС, тобто країні походження, щоб зробити радіопроеграми, телевізійні новини та програми поточних подій, а також повністю профінансовану власну продукцію, доступною онлайн у всіх країнах ЄС [16; 17].

Директивою ЄС 2017/1564 від 13.09.2017 року визначені певні дозволені види використання творів та деяких інших об'єктів, що захищені авторськими й суміжними правами для осіб з вадами зору чи іншими порушеннями здатності друкувати та полегшує доступ до книг та інших друканих матеріалів у відповідних форматах та їх обіг на єдиному ринку [18].

Регламент ЄС 2017/1128 від 14 червня 2017 року про транспортування послуг онлайн-контенту на внутрішньому ринку гарантує, що споживачі, які купують або підписуються на фільми, спортивні трансляції, музику, електронні книги та ігри, можуть отримати до них доступ, коли вони подорожують до інших країн-членів ЄС [19].

Ці права захищені протягом 70 років після смерті автора/творця. Директива 2011/77/ЄС про внесення змін до Директиви 2006/116/ЄС про термін охорони авторського права та деяких суміжних прав подовжила термін охорони авторського права для виконавців звукозаписів з 50 до 70 років після запису, а для авторів музики, таких як композитори та лірики, – до 70 років після смерті автора. Термін 70 років став міжнародним стандартом охорони звукозаписів. Наразі 64 країни світу охороняють звукозаписи протягом 70 років або довше [20].

В Україні захист авторського права гарантується законодавством, а саме: Бернською конвенцією про охорону літературних і художніх творів, Договором Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, Всесвітньою конвенцією про авторське право, Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України та Законами України: «Про авторське право і суміжні права», «Про телебачення і радіомовлення», «Про кінематографію»; Постановою Кабінету Міністрів України від 18.01.2003 № 72 «Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав» і Рекомендаціями для учасників процесу створення та використання аудіовізуальних творів [1, с. 105-112].

У Законі України (далі – ЗУ) «Про авторське право і суміжні права» наведено таке визначення терміна «аудіовізуальний твір», а саме: «аудіовізуальний твір – твір у вигляді послідовності епізодів або кадрів зі звуком або без нього, поєднаних між собою цілісним творчим задумом, доступний для сприйняття за допомогою відповідних технічних засобів на певному виді екрана (кіно-, телекрана тощо), на якому така послідовність кадрів утворює рухоме зображення» [21]. Авторами аудіовізуального твору є режисер-постановник, автор (автори) сценарію та/або текстів діалогів, автор спеціально створеного для аудіовізуального твору музичного твору з текстом або без нього, художник-постановник, оператор-постановник. Одна фізична особа може здійснювати декілька видів відповідної творчої діяльності автора аудіовізуального твору [21].

У «Рекомендаціях для учасників процесу створення та використання аудіовізуальних творів і виконань» видами аудіовізуального твору можуть бути кінофільми, телефільми, відеофільми, діафільми, слайдофільми, які можуть бути ігровими, анімаційними (мультиплікаційними), неігровими тощо. Також різновидами аудіовізуального твору є рекламні та музичні відеоролики (відеокліпи) [22].

Відповідно до ЗУ «Про авторське право і суміжні права», аудіовізуальний твір є об'єктом авторського права, а одним із видів захисту авторських прав є *цивільно-правовий захист*; особа чи особи мають право звертатися до суду за захистом авторського права та суміжних прав у будь-яких випадках, включаючи визнання авторського права або суміжних прав; відновлення стану, який був до порушення; припинення чи заборону будь-яких дій, які порушують авторське право та суміжні права чи створюють загрозу їх порушення; стягнення винагороди, що передбачена законодавством про авторське право та суміжні права; відшкодування моральної шкоди; відшкодування збитків, що завдані порушен-

ням авторського права або суміжних прав, включаючи втрату вигоди або стягнення доходу, що отримано порушником внаслідок порушення ним авторського права або суміжних прав, або стягнення компенсації; припинення підготовчих заходів для уникнення порушення авторського права та/або суміжних прав, включаючи припинення митних процедур, якщо є підстави вважати, що на територію України або з неї можуть бути ввезені або вивезені піратські копії творів, фонограм, відеограм, засоби обходу технічного захисту об'єктів авторського права та/або суміжних прав тощо; розміщення інформації про вчинені порушення авторського права та/або суміжних прав за рахунок порушника у засобах масової інформації, а також судові рішення з цього питання; вжиття інших заходів, передбачених законодавством, що спрямовані на захист авторського права та/або суміжних прав [21].

Слід зазначити, що аудіовізуальні твори, які отримані в результаті озвучення (включаючи дублювання) або субтитрування іншими мовами інших аудіовізуальних творів, не вважаються похідними творами [21].

Відповідальність за порушення авторського права й суміжних прав у відношенні аудіовізуальних творів регулюється відповідними кодексами України. Згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення (статті 51-2, 164-6, 164-7, 164-9) та Кримінальним кодексом України (статті 176, 203-1, 216), можуть застосовуватися відповідні санкції.

Також, згідно з цивільним законодавством України, може бути відшкодована моральна (немайнова) шкода, визначений розмір відшкодування, відшкодування завданих збитків, стягнення доходу внаслідок порушення, до того ж передбачена сплата компенсації в розмірі від 10 до 50 000 мінімальних заробітних плат, яка встановлюється судом, замість відшкодування збитків або стягнення доходу [22].

Без дозволу суб'єктів авторського права й безоплатно, але з обов'язковим задуванням чи зазначенням імені автора чи джерела, аудіовізуальні твори можна використовувати як ілюстрації у виданнях, програмах організацій мовлення, звукозаписах чи відеозаписах з метою забезпечення та реалізації освітнього процесу або для наукових досліджень, за умови, що такі дії не мають самостійного економічного значення [21].

Стаття 50 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» передбачає різноманітні порушення авторського права та/або суміжних прав, які можуть бути підставою для судового захисту. Ці порушення включають такі дії, як піратство, плагіат, ввезення об'єктів без дозволу на митну територію України, а також будь-які інші незаконні дії, що порушують особисті немайнові права суб'єктів авторських/суміжних прав. Такі дії можуть створювати загрозу порушення авторського права та/або суміжних прав, включаючи свідомий обхід технічних засобів захисту, підроблення, зміну або вилучення інформації про управління правами без дозволу відповідних суб'єктів. Також до цих порушень відносяться розповсюдження та ввезення об'єктів із метою їх поширення, а також публічне сповіщення про об'єкти авторського права та/або суміжних прав, якщо без доз-

волу відповідних суб'єктів була вилучена або змінена інформація про управління правами, включаючи електронні форми. Також до цих дій відноситься камкординг, що означає запис фільмів у кінотеатрах без дозволу [21].

Далі розглянемо судову практику Верховного суду України з питання захисту авторських та суміжних прав. ТОВ «Юніверс медіа корпорейшн» подало позов на ТОВ «Авіділон», ТОВ «Телерадіокомпанія «Україна»», ТОВ «Юніверс медіа копірайт ЧМ» з вимогою стягнення 64 000 грн компенсації за порушення виключних майнових авторських прав на музичний твір через його неправомірне використання. Місцевий господарський суд вирішив частково задовольнити позовні вимоги і стягнути з відповідачів ТОВ «Авіділон» та ТОВ «Юніверс медіа копірайт ЧМ» по 41 730 грн компенсації за порушення майнових авторських прав, а решту позову відхилено. Постановою апеляційного господарського суду це рішення було скасовано щодо відхилення позову і прийнято нове рішення, згідно з яким з відповідача ТОВ «Телерадіокомпанія «Україна»» було стягнуто 19 210 грн компенсації за порушення майнових авторських прав, а решту позовних вимог відхилено. Цікаво, що в цьому спорі обговорювалося використання спірного твору ТОВ «Телерадіокомпанією «Україна»» на її веб-сайті в мережі Інтернет шляхом відтворення в складі аудіовізуального твору – шоу, а не через публічне сповіщення (наприклад, у телевізійному ефірі). Те, що не було належних доказів, які б підтвердили легальність використання спірного твору, призвело до того, що рішення суду першої інстанції було частково скасовано, а позов щодо стягнення компенсації з ТОВ «Телерадіокомпанія «Україна»» за порушення майнових авторських прав позивача було задоволено [23]. У такому випадку суд використав як санкцію за порушене право у вигляді штрафу, проте стаття 176 Кримінального кодексу України передбачає також і виправні роботи, і позбавлення волі [24].

Законодавство США стосовно захисту авторського й суміжного прав, видається, у порівнянні з вітчизняним, менш толерантним до випадків порушення вищеозначених прав. Так за порушення авторських та суміжних прав у США, що є теж юрисдикцією кримінального суду, передбачені такі санкції: за незаконне відтворення або розповсюдження не менше ніж десяти примірників твору впродовж 180-денного періоду, роздрібна ціна яких перевищує 2,5 тис. доларів, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років або штрафу в межах до 250 тис. доларів (для юридичних осіб – до 500 тис. Доларів), при повторному порушенні санкція залишається незмінною, однак строку позбавлення волі збільшується до 10 років. У разі умисного порушення авторського права, котре не має на меті отримання прибутку, передбачена така санкція: кількість примірників більше як 10 (при роздрібній ціні понад 2,5 тис. доларів) – покарання у виді позбавлення волі строком до трьох років або штраф до 250 тис. доларів (відповідно, для юридичних осіб – до 500 тис. доларів), при повторному порушенні змінюється лише строк, який збільшується до 6 років. Якщо відтворення або розповсюдження одного або кількох примірників твору має роздрібну вартість понад 1 тис. доларів, це може призвести до покарання у

вигляді позбавлення волі строком до 1 року або штрафу до 100 тис. доларів, відповідно, для юридичних осіб – до 200 тис. доларів [25].

Висновки. У статті простежено еволюцію правових механізмів захисту авторських прав у сфері аудіовізуального мистецтва.

Встановлено, що історичний контекст має значний вплив на формування правових норм у сфері аудіовізуального мистецтва та виробництва. Від принципів, закладених у перших законах про авторські права, та адаптації до нових вимог цифрової епохи законодавство постійно змінюється та вдосконалюється. Важливим аспектом є вплив технологічних інновацій на захист авторських прав на твори. Інтернет та цифрові медіа відкривають нові можливості для поширення та використання контенту, але водночас створюють інші виклики для правової системи. У зв'язку зі змінюваними умовами і викликами сучасного медіаландшафту, необхідне постійне оновлення законодавства та розробка нових стратегій захисту авторських прав.

Щодо подальших розвідок, то необхідно розглянути детальніше питання правового захисту авторських і суміжних прав складових аудіовізуального твору, таких як: звукове оформлення (діалоги, музика, спецефекти), сценарій, відеозапис, твори авторів, які увійшли як складова частина до аудіовізуального твору в ретроспективі і сучасності, а також дослідити всі аспекти судових прецедентів захисту авторських і суміжних прав аудіовізуальних творів у міжнародній і вітчизняній практиці та розглянути конкретні приклади захисту аудіовізуальних творів в Україні. У перспективі – напрацювати дієві механізми захисту особистих немайнових та майнових авторських прав на аудіовізуальний твір у медіасфері України, оскільки зміни відбуваються постійно як у законотворчості, так і в медіа.

Використані джерела:

1. Семененко В. Особливості правової охорони музичних творів, спеціально створених для аудіовізуального твору: національна та іноземна практика. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2. С. 105-112. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2020.02.105>.
2. Солончук І. В., Мельник В. В. Проблеми захисту авторського права в Інтернеті. *Правова позиція*. 2022. Вип. 3 (36). DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-3.9>.
3. Шуст Н. Б., Дробович Т. Н., Мельник П. М. Особливості правового статусу суб'єктів авторського права на аудіовізуальний твір. *Юридичний вісник*. 2016. Вип. 3 (40). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnauc_2016_3_21
4. Лубчук О. Суб'єкти прав інтелектуальної власності на аудіовізуальний твір. *Цивільне право і процес*. 2019. Вип. 5. С. 35-41. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.06>
5. Лубчук О. Поняття та ознаки аудіовізуального твору як об'єкта права інтелектуальної власності. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*, 2019. Вип. 68. С. 222-230. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2019.68.222>.
6. Kpengwa I. A brief history of intellectual property rights. 2022. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/brief-history-intellectual-property-rights-imoter-kpengwa/>.
7. Anthon Ch. A classical dictionary, containing an account of the principal proper names mentioned in ancient authors and intended to elucidate all the important points con-

nected with geography, history, biography, mythology, and fine arts of the Greeks and Romans. Together with an account of coins, weights, and measures, with tabular values of the same: Classical dictionaries. New York : Harper & Bros, 1851. 1451 p. URL : <https://archive.org/details/classicaldiction00anth/mode/2up>

8. Hovenkamp, Herbert J. The Emergence of Classical American Patent Law. All Faculty Scholarship. 2016. URL : https://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarship/1799.

9. Lemley M. A., Property, Intellectual Property, and Free Riding. *Texas Law Review*. 2005. Vol. 83. 1031 p. URL : <https://ssrn.com/abstract=582602>.

10. Witty M. Athenaeus describes the most ancient intellectual property. *Prometheus*, 2018. P.137-143. DOI: <https://doi.org/10.1080/08109028.2018.1443619>.

11. Domingo R. The Law of Property in Ancient Roman Law. *SSRN Electronic Journal*. Universidad de Navarra, 2017. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2984869>.

12. The Statute of Anne. Avalon Project. URL : https://avalon.law.yale.edu/18th_century/anne_1710.asp

13. Rose M. The Author as Proprietor: Donaldson v. Becket and the Genealogy of Modern Authorship. *University of California Press*. 2011. No. 23 (Summer, 1988). Pp. 51-85 (35 pages). DOI : <https://doi.org/10.2307/2928566>. URL : <http://oldemc.english.ucsb.edu/emc-courses/novel-mediation-s2011/novel-mediation/Articles/MarkRose.Representations.AuthorsasProprietors.1988.pdf>.

14. Digital Millennium Copyright Act. Washington: 105th Congress Public Law 304 From the U.S. Government Printing Office, 1998. URL : <https://www.congress.gov/105/plaws/publ304/PLAW-105publ304.pdf>.

15. On the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society: Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001. URL : <http://data.europa.eu/eli/dir/2001/29/oj>.

16. Laying down rules on the exercise of copyright and related rights applicable to certain online transmissions of broadcasting organisations and retransmissions of television and radio programmes, and amending Council Directive 93/83/EEC: Directive (EU) 2019/ 789 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019. URL : <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/789/oj>.

17. On copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC: Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019. URL : <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj>.

18. On certain permitted uses of certain works and other subject matter protected by copyright and related rights for the benefit of persons who are blind, visually impaired or otherwise print-disabled and amending Directive 2001/29/EC on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society Directive (EU) 2017/1564 of the European Parliament and of the Council. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2017/1564/oj>.

19. On cross-border portability of online content services in the internal market: Regulation (EU) 2017/1128 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017. URL : <http://data.europa.eu/eli/reg/2017/1128/oj>

20. Amending Directive 2006/116/EC on the term of protection of copyright and certain related rights: Directive 2011/77/EU of the European Parliament and of the Council of 27 September 2011. URL : <http://data.europa.eu/eli/dir/2011/77/oj>.

21. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 2023, № 57. Дата оновлення: 15.04.2023. Київ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>. (дата звернення: 15.04.2024).

22. Рекомендації для учасників процесу створення та використання аудіовізуальних творів і виконань. Міністерство економіки України. URL : [RekomendatsiiDliaUchasnikivProtsesuStvorenniaTaVikoristannia](https://rekomendatsii.dlia.uchasnikiv.protsesustvorennia.tavikoristannia) (дата звернення: 08.04.2024).

23. Огляд практики Верховного Суду у спрах щодо захисту прав інтелектуальної власності (окремі питання). Рішення, внесені до ЄДРСР за січень 2019 року – березень 2021 року / упоряд. правове управління (П) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2020. 54 с. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/intel_vlasnist_27_05_2021.pdf. (дата звернення: 17.05.2024).

24. Кримінальний кодекс України: Закон України від 2001, 2341-III. Київ: *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.05.2024)

25. Copyrights: United States Code. Government Publishing Office. URL : <https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2011-title17/html/USCODE-2011-title17.htm> (дата звернення: 12.05.2024)

References:

1. Semenenko, V. (2020) Osoblyvosti pravovoi okhorony muzychnykh tvoriv, spetsialno stvorenykh dlia audiovizualnogo tvoriv: natsionalna ta inozemna praktyka. *Aktualni problemy pravoznastva – Actual problems of jurisprudence*, 105-112. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2020.02.105>. [in Ukrainian].

2. Solonchuk, I. V., Melnyk, V. V. (2022) Problemy zakhystu avtorskoho prava v Interneti. *Pravova pozytsiia – Legal position*, issue 3 (36). DOI : <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-3.9>. [in Ukrainian].

3. Shust, N. B., Drobovych, T. N., Melnyk, P. M. (2016) Osoblyvosti pravovoho statusu sub'iektiv avtorskoho prava na audiovizualnyi tvor. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, issue 3 (40). N. p. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2016_3_21. [in Ukrainian].

4. Lubchuk, O. (2019) Sub'iekty prav intelektualnoi vlasnosti na audiovizualnyi tvor. *Tsivilne pravo i protses – Civil law and process*, issue 5. DOI : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.06>. [in Ukrainian].

5. Lubchuk, O. (2019) Poniattia ta oznaky audiovizualnogo tvoriv yak ob'ekta prava intelektualnoi vlasnosti. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna - Bulletin of Lviv University. Legal series*, issue 68, 222-230. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2019.68.222>. [in Ukrainian].

6. Kpengwa, I. (2022) A brief history of intellectual property rights. N. p. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/brief-history-intellectual-property-rights-imoter-kpengwa/>. [in English].

7. Anthon, Ch. (1851) A classical dictionary, containing an account of the principal proper names mentioned in ancient authors and intended to elucidate all the important points connected with geography, history, biography, mythology, and fine arts of the Greeks and Romans. Together with an account of coins, weights, and measures, with tabular values of the same: Classical dictionaries. New York : Harper & Bros. URL : <https://archive.org/details/classicaldiction00anth/mode/2up>. [in English].

8. Hovenkamp, Herbert J. (2016) The Emergence of Classical American Patent Law. *All Faculty Scholarship*. URL : https://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarship/1799. [in English].

9. Lemley, M. A. (2005) Property, Intellectual Property, and Free Riding. *Texas Law Review*. Vol. 83. 1031 p. URL : <https://ssrn.com/abstract=582602>. [in English].

10. Witty, M. (2018) Athenaeus describes the most ancient intellectual property. *Prometheus*. P. 137-143. DOI : <https://doi.org/110.1080/08109028.2018.1443619>. [in English].

11. Domingo, R. (2017) The Law of Property in Ancient Roman Law. *SSRN Electronic Journal. Universidad de Navarra*. N. p. DOI : <https://doi.org/10.2139/ssrn.2984869>. [in English].

12. The Statute of Anne. Avalon Project. N. d. N. p. URL : https://avalon.law.yale.edu/18th_century/anne_1710.asp. [in English].

13. Rose, M. (2011) The Author as Proprietor: Donaldson v. Becket and the Genealogy of Modern Authorship. *University of California Press*. No. 23 (Summer, 1988). P. 51-85 (35 pages). DOI : <https://doi.org/10.2307/2928566>. URL : http://oldemc.english.ucsb.edu/emc-courses/novel-mediation-s2011/novel-mediation/Articles/MarkRose.Representations_AuthorsasProprietors.1988.pdf. [in English].

14. Digital Millennium Copyright Act. (1998) Washington: 105th Congress Public Law 304 From the U.S. Government Printing Office. N. p. URL : <https://www.congress.gov/105/plaws/publ304/PLAW-105publ304.pdf>. [in English].

15. On the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society: Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001. URL : <http://data.europa.eu/eli/dir/2001/29/oj>. (2001) N. p. [in English].

16. Laying down rules on the exercise of copyright and related rights applicable to certain online transmissions of broadcasting organisations and retransmissions of television and radio programmes, and amending Council Directive 93/83/EEC: Directive (EU) 2019/789 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019. (2019) N. p. URL : <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/789/oj>. [in English].

17. On copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC: Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019. (2019) N. p. URL : <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj>. [in English].

18. On certain permitted uses of certain works and other subject matter protected by copyright and related rights for the benefit of persons who are blind, visually impaired or otherwise print-disabled and amending Directive 2001/29/EC on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society Directive (EU) 2017/1564 of the European Parliament and of the Council. N. d. N. URL : <http://data.europa.eu/eli/dir/2017/1564/oj>. [in English].

19. On cross-border portability of online content services in the internal market: Regulation (EU) 2017/1128 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017. (2017) N. p. URL : <http://data.europa.eu/eli/reg/2017/1128/oj>. [in English].

20. Amending Directive 2006/116/EC on the term of protection of copyright and certain related rights: Directive 2011/77/EU of the European Parliament and of the Council of 27 September 2011. (2011) N. p. URL : <http://data.europa.eu/eli/dir/2011/77/oj>. [in English].

21. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 2023 № 57. (2023) Kyiv. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>. [in Ukrainian].

22. Rekomendatsii dlia uchasnykiv protsesu stvorennia ta vykorystannia audiovizualnykh tvoriv i vykonan. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. N. d. N. p. URL : <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=8339bc5d-edba-4a26-b7ad-a4970614628e&title=RekomendatsiiDliaUchasnykivProtsesuStvorenniaTaVikoristannia>. [in Ukrainian].

23. Ohliad praktyky Verkhovnoho Sudu u sporakh shchodo zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti (okremi pytannia). (2020) Rishennia, vneseni do YeDRSR za sichen 2019 roku – bezhen 2021 roku / uporiad. pravove upravlinnia (II) departamentu anality chnoi ta pravovoi roboty aparatu Verkhovnoho Sudu. Kyiv. N. p. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folderfor_uploads/supreme/intel_vlasnist_27_05_2021.pdf. [in Ukrainian].

24. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 2001 No 2341-III. (2001) Kyiv. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].

25. Copyrights: United States Code. Government Publishing Office. N. d. N. p. URL : <https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2011-title17/html/USCODE-2011-title17.htm> [in English].

Стаття надійшла до редакції 18.05.2024

Saibekov M., Doctor of philosophy, Head of audiovisual techniques Department, Luhansk Taras Shevchenko National University (Poltava, Ukraine)

Pidpalyi R., Lecturer of audiovisual techniques department, Luhansk Taras Shevchenko National University (Poltava, Ukraine)

PROTECTION OF PERSONAL IMMORTAL AND PROPERTY COPYRIGHTS ON WORKS IN THE AUDIOVISUAL ARTS AND PRODUCTION IN RETROSPECT: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

This article explores the protection of works in the field of audiovisual art and production, including its historical and legal aspects. The evolution of legislation is examined in detail, starting from the early stages of the development of human creativity, and ending with modern trends in legal regulation in the media sphere. The issues of formation of legal mechanisms in the field of media, including the adoption of international conventions and agreements, as well as national laws and regulations, have been studied. So, this article examines the problem of protecting works in audiovisual art and production from a historical and legal aspect. The key stages in the development of legislation are considered, from the origins of the phenomenon of intellectual property protection to modern mechanisms for copyright protection. The current challenges faced by legislators and creators in the media sphere, as well as ways to solve these problems, are identified. Both historical and modern legal mechanisms for protecting copyright in audiovisual works in international and domestic lawmaking are described. National and international judicial practices in the protection of audiovisual works in retrospect and in modern times are considered.

Thanks to an integrated approach, the article creates the basis for further research in the field of copyright protection in the field of audiovisual arts and production. Overall, this study contributes to the understanding of the historical context and contemporary challenges in the legal protection of audiovisual works.

Keywords: audiovisual work, audiovisual art and production, copyright, intellectual property, media sphere.

DOI: 10.33766/2786-9156.106.1.130-143

УДК: 346.91(477)

Тюленев С. А., кандидат економічних наук, директор Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (м. Харків, Україна)

e-mail: serhii.tiulieniev@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9685-1536>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ФОРМИ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті за результатами текстуального аналізу національних і міжнародно-правових актів визначено правові засади захисту прав суб'єктів господарювання, а також охарактеризовано типові судові та позасудові (неюрисдикційні) форми захисту їхніх прав. Визначено, що фундаментальними є конституційні положення, котрі гарантують кожному суб'єкту господарювання право на здійснення законної господарської діяльності, із дотриманням принципів законності, рівності, забезпечення соціальних інтересів, економічної конкуренції та доступу до правосуддя. Обґрунтовано, що в реалізації судових форм захисту вагоме значення відіграють норми міжнародно-правових актів. Установлено, що система правових гарантій захисту прав суб'єктів господарювання представлена положеннями законодавчих актів, що врегульовують суспільні відносини у сфері господарської діяльності, податкового законодавства, у сфері захисту економічної конкуренції та інших нормативно-правових актів. З'ясовано, що більшість із них гарантують можливість судового захисту прав суб'єктів господарювання, однак деякі передбачають звернення до альтернативних форм захисту.

Установлено, що типовим є виокремлення судових і позасудових (неюрисдикційних) форм захисту суб'єктів господарювання, кожна з яких наділена власне притаманними їй ознаками, що й зумовлюють необхідність реалізації конкретної форми. До найбільш апробованих сучасних неюрисдикційних форм захисту прав суб'єктів господарювання віднесено арбітраж, медіацію, переговори, онлайн-арбітраж, платформи посередництва, подання скарг до Офісу протидії рейдерству. Аргументовано, що на обрання альтернативних форм захисту впливають типи спорів, сфера діяльності певного суб'єкта господарювання, мета, яку переслідують суб'єкти господарювання. Окреслено перспективи подальших наукових досліджень.

Ключові слова: правова засада, норма права, суб'єкт господарювання, господарські відносини, конституційні гарантії, форма захисту, судовий захист, неюрисдикційна форма.

Постановка проблеми. Загальною декларацією прав людини визначено, що кожному гарантовано право на розгляд її справи справедливим і компетентним судом, а також із дотриманням засад повноти й ефективності [1]. На виконання означених правових стандартів у сфері правосуддя в системі національного права розроблено ряд положень, котрі гарантують особі доступ до системи судочинства та захист її основоположних прав і свобод. При цьому кожен учасник суспільних відносин, залежно від особливостей свого правового статусу,

наділений різними межами правосуб'єктності, що зумовлює і відмінності у правових механізмах захисту прав фізичних та юридичних осіб. Нашу увагу привертають питання правових засад і форм захисту прав суб'єктів господарювання, адже саме за умови їх доступності та ефективності можна стверджувати про впровадження міжнародних стандартів у сфері правосуддя в практику судових органів України.

Згідно зі статтями 55, 56 Господарського кодексу (далі – ГК) України, до суб'єктів господарювання належать учасники господарських відносин, котрі здійснюють господарську діяльність, реалізуючи при цьому господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно та несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Вони утворюються за рішенням власника (власників) майна чи уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством, – за рішенням інших органів, організацій і фізичних осіб шляхом заснування нової господарської організації, злиття, приєднання, виділу, поділу, перетворення діючої господарської організації з дотриманням вимог чинного законодавства [2]. До суб'єктів господарювання належать як юридичні, так і фізичні особи, котрі мають на меті провадження господарської діяльності та підприємництва відповідно. З огляду на множинність організаційно-правових форм, у яких можуть функціонувати суб'єкти господарювання, численність видів суспільних відносин, учасниками яких вони можуть бути, вважаємо, що окремого дослідження потребують питання правових засад захисту останніх, а також безпосередні форми захисту цих прав. Проведення означених досліджень є важливим, зважаючи на обраний Україною курс євроінтеграції [3], зміни господарського та господарського процесуального законодавства, зокрема з їх адаптацією до законодавства Європейського Союзу, модернізацію законодавства тощо [4].

Окреслена проблематика потребує свого ґрунтовного наукового осмислення та розроблення ще й з огляду на те, що сучасний стан правового забезпечення захисту прав суб'єктів господарювання, як слушно зауважують у юридичній літературі, характеризується цілим рядом проблем, серед яких: 1) недостатність урахування тенденцій розвитку та досягнень економічної науки в правовому забезпеченні економіки України; 2) недостатня ефективність сучасних методів і засобів господарсько-правового впливу на економіку в умовах зовнішніх загроз, зумовлених різноманітними чинниками (біологічними, воєнними тощо); 3) невпорядкованість підходів щодо визначення організаційно-правових форм господарювання, різновидів суб'єктів економічної діяльності, наявність протиріч і прогалин у визначенні їх правового статусу; 4) недостатній рівень правового забезпечення порядку використання майна при організації та здійсненні господарської діяльності; 5) неврегульованість нормами чинного законодавства окремих аспектів здійснення господарської (економічної) діяльності, господарського процесу, зумовлена процесами стрімкої цифровізації, запровадженням до використання новітніх електронних та інших технологій під час

здійснення цієї діяльності, обігом криптовалют, поширенням електронної комерції, упровадженням смарт-контрактів тощо; 6) часткова невідповідність потребам сьогодення переліку підстав відповідальності суб'єктів господарювання та санкцій за вчинення правопорушень у сфері господарювання тощо [4, с. 31-32].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у визначення правових засад захисту, їх форм і способів зробили В. В. Петруня [5; 6], С. Л. Рабенко [7], Т. В. Ліснеча [8] та ін. Означені автори спрямовували свої зусилля на дослідження понять «спосіб захисту» та «форма захисту», розробку їх класифікації за такими критеріями, як «мета досягнення застосування того чи іншого способу», визначення підстав для застосування способів захисту тощо [8, с. 1-6]. Однак наукові пошуки, проведені на початку 2000-х, не охоплюють тих законодавчих положень, котрі актуальні наразі, це й зумовлювало потребу здійснення подальших наукових розробок у межах окресленого предмету дослідження. Грунтуючись на положеннях комплексних розробок, спроби узагальнити нормативні положення, що становлять частину правових підстав захисту прав суб'єктів господарювання, здійснили О. Олійник і К. Птушкіна [9]. Такі наукові пошуки надали змогу авторкам зробити висновок, що захист прав та інтересів суб'єктів господарювання регулюється низкою матеріальних і процесуальних норм, які є суперечливими та мають суттєві недоліки без логічного, повного та законодавчого забезпечення [9, с. 75]. Також науковці почали частіше звертатися до вивчення й аналізу позасудових, неюрисдикційних форм захисту. Серед останніх досліджень у цьому напрямі вирізняються напрацювання Н. В. Іванюти [10], Т. С. Кравченко [11] та ін. Щодо комплексних напрацювань, то такий підхід щодо вирішення неюрисдикційних форм захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання здійснив колектив авторів Львівського державного університету внутрішніх справ, який підготував колективну монографію під загальною редакцією М. С. Долинської. У ній вчені розглянули такі позасудові форми захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарської діяльності, як нотаріальна та переговорна форми, медіація, визначили проблеми та перспективи захисту господарських інтересів у третейських судах, арбітражах та інших неюрисдикційних органах [12].

Суттєвий внесок у розробку проблематики захисту прав суб'єктів господарювання здійснили Б. В. Дерев'яно та О. А. Туркот. Авторами розкрито поняття, значення та види правового регулювання захисту прав суб'єктів господарювання, визначено положення захисту різними державними органами й самими суб'єктами господарювання в різних галузях і сферах, розкрито поняття комплексного явища рейдерства, визначено шляхи протидії йому й окремі аспекти здійснення профілактики [13].

Наведене дає підстави узагальнити, що деякі аспекти проблематики правових засад і форм захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання вже ставали предметом дослідження українських учених. Однак застосовані вченими підходи є чисельними і неоднозначними. Зокрема, досі не вирішено питання щодо специфіки застосування понять «спосіб захисту» та «форма захисту». Спроби систематизувати нормативні положення, котрі становлять систему

правових засад захисту прав суб'єктів господарювання, як правило, зводяться до простого перерахування нормативно-правових актів. Тобто, досі залишаються невіршеними низка питань відносно правових засад і форм захисту прав суб'єктів господарювання. Актуалізовані згадані проблеми ще й з огляду на триваючу модернізацію правової системи України, котра відбувається в умовах євроінтеграційного курсу та триваючого правового режиму воєнного стану. Тому це дослідження спрямоване на узагальнення вже проведених наукових пошуків, текстуальний аналіз положень чинного законодавства, з метою визначення тих правових положень, котрі є фундаментальними в аспекті захисту прав суб'єктів господарювання, проблем реалізації та механізмів їх практичного застосування в контексті провадження конкретних форм захисту.

Формулювання цілей. Метою статті є з'ясування правових засад захисту прав суб'єктів господарювання та визначення форм такого захисту.

Виклад основного матеріалу. Історично інститут захисту прав людини і громадянина, як слушно вказують у юридичній літературі, виник разом із правом на захист і змінювався одночасно з реформуванням правової системи, підходами до розуміння господарювання та цілями господарського права: від виникнення та розвитку нових господарських організаційно-правових форм до міжнародної взаємодії суб'єктів господарської діяльності [14].

Визначаючи систему правових положень, що є фундаментальними в аспекті захисту прав суб'єктів господарювання, ми вважаємо за потрібне звернутися до системи конституційних гарантій. Так ст. 13 Основного Закону України передбачено, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, а також соціальну спрямованість економіки. Також ст. 42 Конституції України визначено, що держава гарантує захист конкуренції у підприємницькій діяльності [3]. Отже, конституційні гарантії визначають, що кожен має право на здійснення господарської діяльності, права всіх суб'єктів господарювання захищаються законом, а відносини у сфері господарської діяльності здійснюються на засадах рівності, забезпечення соціальних інтересів, конкуренції та наданням усім учасникам господарських відносин доступу до правосуддя.

Ряд означених конституційних гарантій гармонійно кореспондуються з нормами Господарського кодексу України. Як визначено законодавцем, конституційні основи правового господарського порядку в Україні закріплено в положеннях, що гарантують:

- право власності Українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні й інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, що здійснюється від імені Українського народу органами державної влади й органами місцевого самоврядування в межах, визначених Основним Законом України;

- право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону;

- забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, соціальної спрямованості економіки, недопущення використання власності на шкоду людині та суспільству;

- право кожного володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності;

- визнання всіх суб'єктів права власності рівними перед законом, непорушності права приватної власності, недопущення протиправного позбавлення власності;

- економічну багатоманітність, право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва;

- забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання виключно законом;

- забезпечення державою екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України;

- забезпечення державою належних, безпечних і здорових умов праці, захист прав споживачів;

- взаємовигідне співробітництво з іншими країнами;

- визнання і дію в Україні принципу верховенства права;

- право кожної особи на захист своїх прав і законних інтересів [2].

Кожному суб'єкту господарювання та споживачеві гарантовано право захищати свої права і законні інтереси шляхом: 1) визнання наявності чи відсутності прав; 2) визнання повністю чи частково недійсними актів органів державної влади й органів місцевого самоврядування, а також актів інших суб'єктів, котрі суперечать законодавству, обмежують права й законні інтереси суб'єкта господарювання чи споживачів; визнання недійсними господарських угод із підстав, що передбачені законом; 3) відновлення становища, що існувало до порушення прав і законних інтересів суб'єктів господарювання; 4) припинення дій, які порушують право чи створюють загрозу його порушення; 5) присудження до виконання обов'язку в натурі; 6) відшкодування збитків; 7) застосування штрафних санкцій; 8) застосування оперативно-господарських санкцій; 9) застосування адміністративно-господарських санкцій; 10) установлення, зміни й припинення господарських правовідносин тощо [2]. Означені гарантії захисту можуть бути реалізовані як у судових формах, так і в неюрисдикційних формах захисту прав суб'єктів господарювання. Саме ці норми є тими фундаментальними положеннями, котрі гарантовані кожному суб'єкту господарювання, а їх порушення є підставою для виникнення спору.

Щодо міжнародних гарантій прав суб'єктів господарювання, то ними врегульовано саме підстави для реалізації судових форм захисту. Зокрема, їх закріплено у ст. 8 Загальної декларації прав людини, проголошеної Генеральною

Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятій у Римі 04.11.1950 р., статтею 13 якої визначено, що «кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні» [15]. Тобто ними закріплена так звана фундаментальна формула «кожен має право на судовий захист» [16, с. 32-34].

Також у Протоколі до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованому Законом України від 17 липня 1997 р., визначено, що «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як в інтересах суспільства й на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів» [17].

Засаду дотримання та гарантування права власності фізичних та юридичних осіб і його не порушення також проголошено в рішеннях ЄСПЛ, зокрема у справах «Спорронг і Льюнрот проти Швеції» [18], «Varoul Partner-Av. проти Молдови» [19], «Максименко та Герасименко проти України» [20] та ін. На підставі ґрунтовного аналізу правових позицій ЄСПЛ, О. М. Кониченко слушно констатує, що втручання у право фізичної та юридичної особи мирно володіти своїм майном допустиме лише за умови обов'язкової наявності таких трьох умов, як: 1) законність втручання; 2) наявність відповідного суспільного інтересу; 3) забезпечення справедливої рівноваги між суспільним інтересом і захистом основних прав, зокрема права власності [21, с. 51-55].

Усі протиправні посягання на права суб'єктів господарювання, що містять ознаки адміністративних правопорушень або які віднесено до категорії суспільно небезпечних діянь, на підставі об'єктивного дослідження фактичних обставин справи спеціально уповноваженими суб'єктами, у подальшому підлягатимуть судовій оцінці, з урахуванням спеціалізації суду та правил територіальної підслідності. Отже, з урахуванням характеру протиправної діяльності, що пов'язана з посяганням на права суб'єктів господарювання, визначається вид відповідальності, до якого може бути притягнуто учасника кримінально-протиправної діяльності.

З огляду на множинність тих суспільних відносин, у які вступають суб'єкти господарювання, до правових засад захисту прав суб'єктів господарювання слід віднести ще й положення податкового законодавства. О. М. Кониченко, на підставі аналізу переліку прав платника податків (ст. 17 ПК України), до таких засад відніс:

1) право безоплатно отримувати в контролюючих органах інформацію про повноваження цих органів та їх посадових осіб щодо здійснення податкового контролю;

2) гарантовану можливість бути присутнім під час проведення перевірок і надавати пояснення щодо питань, котрі виникають під час їх проведення, ознайомлюватися й отримувати акти (довідки) перевірок перед їх підписанням, а за наявності зауважень щодо змісту складених актів – подавати контролюючому органу письмові заперечення в порядку, установленому законом;

3) право оскаржувати рішення, дії (бездіяльність) контролюючих органів;

4) право вимагати від контролюючих органів проведення перевірки відомостей і фактів, що можуть свідчити на користь платника податків;

5) право не розголошувати контролюючим органом відомостей про платника без його письмової згоди та відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, комерційну або банківську таємницю й стали відомі під час виконання посадовими особами обов'язків, окрім випадків, передбачених законом;

6) на залік чи повернення надміру сплачених, а також надміру стягнутих сум податків і зборів, пені, штрафів у порядку, передбаченому Податковим кодексом;

7) на повне відшкодування збитків (шкоди), що заподіяні незаконними діями (бездіяльністю) контролюючих органів (їх посадових осіб), у передбаченому законом порядку [22, с. 52-53]. Порухення будь-якої із означених гарантій є підставою для звернення із відповідною заявою чи скаргою до контролюючих або правоохоронних органів.

Окремої уваги вимагає гарантія здійснення господарської діяльності в умовах захисту економічної конкуренції. Для здійснення контролю за дотриманням означених гарантій в Україні створено та діє Антимонопольний комітет України. Основними завданнями його діяльності є: 1) здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції із дотриманням засад рівності суб'єктів господарювання перед законом і пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення та припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції; 2) контроль за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та дотриманням вимог чинного законодавства про захист економічної конкуренції під час регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій; 3) сприяння розвитку добросовісної конкуренції; 4) методичне забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції; 5) здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері публічних закупівель; 6) проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання та здійснення контролю за допустимістю такої допомоги для конкуренції [23]. Також окремі нормативні засади щодо захисту конкуренції визначено в Законах України «Про захист економічної конкуренції», «Про захист від недобросовісної конкуренції» та інших нормативно-правових актах, прийнятих відповідно до цих законів.

До спеціальних законодавчих актів, що певною мірою врегульовують права суб'єктів господарювання належить і Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Ним, зокрема,

визначено правові й організаційні засади здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, основні принципи його здійснення, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб, відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю). У контексті нашого дослідження слід відмітити, що, відповідно до ст. 10 цього Закону, під час здійснення державного нагляду (контролю), суб'єкт господарювання має право оскаржувати в установленому законом порядку неправомірні дії органів державного нагляду (контролю) та їх посадових осіб [24]. В аспекті визначення правових засад захисту прав суб'єктів господарювання не можна оминати й Кодекс адміністративного судочинства України. Саме він закріплює ті фундаментальні правові основи судового захисту порушених прав означених суб'єктів у разі їх порушення органами державної влади [25].

Таким чином, на підставі текстуального аналізу положень чинного законодавства нами визначено правові засади захисту прав суб'єктів господарювання, зокрема ті, задля відновлення яких узвичаєно звертатися до судової форми захисту прав. Водночас набувають свого поширення альтернативні позасудові або як ще називають неюрисдикційні форми захисту прав суб'єктів господарювання. До них, зокрема, належать такі, як: арбітраж, медіація, переговори, онлайн-арбітраж, платформи посередництва, подання скарг до Офісу протидії рейдерству.

Така форма, як арбітраж, розуміється як альтернативна судовому процесу форма захисту, у якій спори вирішуються незалежними третейськими суддями чи арбітрами. У лютому 1994 р. набув чинності Закон України № 4002-ХІІ «Про міжнародний комерційний арбітраж», котрим визначено правовий статус Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України й особливості його діяльності [26], а від 27.07.2017 порядок діяльності цього органу врегульовано спеціальним Регламентом Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України [27]. Щодо іманентних ознак такої форми захисту прав суб'єктів господарювання, то ними є такі: 1) рішення арбітражу може бути обов'язковим для сторін розгляду справи; 2) порядок виконання такого рішення відповідає судовому рішенню; 3) арбітраж може бути швидшим і конфіденційним, однак він може бути дорожчим і менш прозорим; 4) розгляд справи арбітражним судом здійснюється на підставі згоди обох сторін; 5) арбітражний суд є незалежним і нейтральним; 6) процедура розгляду справи арбітражним судом є гнучкою та не занадто формалізованою тощо [12, с. 38-39; 28, с. 163].

До неюрисдикційних форм належить ще й медіація, сутність якої полягає в залученні до вирішення спору та досягнення взаєморозуміння, завдяки компетентному медіатору. Участь медіатора спрямована на налагодження відносин конфліктуючих сторін, відновлення між ними довіри й ухвалення взаємовигідного рішення [28, с. 163-164; 29]. Позитивними аспектами вирішення спору в форматі медіації є те, що відповідні центри медіації працюють в онлайн-режимі за посередництва електронних засобів комунікації, це забезпечує захист усіх прав суб'єктів господарювання, незалежно від того, чи його керівниками або

власниками є іноземні громадяни, біженці чи громадянами України, які постійно проживають за межами держави [12, с. 37-38].

Ще однією формою захисту прав суб'єктів господарювання є переговори, що полягають у прийнятті сторонами взаємоприйняттого рішення шляхом дискусій та узгодження у безформальному процесі. Реалізація означеного способу є апробованою, якщо сторони зацікавлені у вирішенні спору шляхом досягнення взаємовигідного компромісу.

Погоджуємося також, що розвиток сучасних інформаційних технологій зумовлює постійне виникнення нових альтернативних способів розв'язання господарських спорів, передусім таких, як онлайн-арбітраж чи платформи посередництва, що допомагають сторонам вирішувати спори в електронній формі [28, с. 164]. Також однією із позасудових форм захисту прав суб'єктів господарювання, зокрема від дій «чорних реєстраторів», є звернення до Офісу протидії рейдерству. Його створено у 2019 р. при Міністерстві юстиції України на правах відокремленого Департаменту, задля реалізації державної політики у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи та фізичних осіб-підприємців. Згідно з офіційною статистикою Офісу протидії рейдерству, у 2023 р. подано 1 905 скарг (що зросло на 40 % порівняно із 2022 р.), із яких лише 440 було задоволено (тобто, кожна четверта) [30]. Таким чином, його ефективність є безсумнівною, адже є ефективним способом скасування незаконних реєстраційних дій відповідних суб'єктів без тривалої судової тяганини.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що правові засади захисту прав суб'єктів господарювання представлені системою конституційних положень, нормами міжнародно-правових актів, положеннями тих законодавчих актів, що врегульовують суспільні відносини у сфері господарської діяльності, податкового законодавства, у сфері захисту економічної конкуренції та інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до означених законів. Більшість із них гарантують можливість судового захисту прав суб'єктів господарювання, однак деякі гарантують і звернення до альтернативних форм захисту.

Типовим є виокремлення судових і позасудових (неюрисдикційних) форм захисту суб'єктів господарювання, кожна з яких наділена власне притаганими їй ознаками, котрі можуть і зумовити необхідність звернення саме до неї. До найбільш апробованих сучасних неюрисдикційних форм захисту прав суб'єктів господарювання слід відносити: арбітраж, медіацію, переговори, онлайн-арбітраж, платформи посередництва, подання скарг до Офісу протидії рейдерству. На обрання альтернативних способів захисту впливають типи спорів, сфера діяльності суб'єкта господарювання, мета, яку переслідують суб'єкти господарювання. З огляду на це, вважаємо, що подальші наукові дослідження мають полягати в розробці тих критеріїв, наявність яких і зумовлює потребу звернення до конкретної форми захисту суб'єктом господарювання для захисту своїх порушених прав.

Використані джерела:

1. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. БД «Законодавство України». ВР України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. (дата звернення: 27.04.2024).
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 №436-IV. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. (дата звернення: 27.04.2024).
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. (дата звернення: 17.04.2024).
4. Толстих А. Б. Форми захисту прав суб'єктів господарювання в умовах модернізації законодавства: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Кропивницький, 2023. 345 с.
5. Петруня В. В. Проблема ефективності використання способів захисту прав суб'єктів господарювання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 63. С. 520-527.
6. Петруня В. В. Критерії способів захисту прав суб'єктів господарювання. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 307-311.
7. Рабенко С. Л. Третейське судочинство як альтернативна юрисдикційна форма захисту прав суб'єктів господарювання. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 362-366.
8. Лісніча Т. В. Особливості господарсько-правового захисту прав суб'єктів господарювання. *Часопис з юридичних наук*. 2014. С. 1-8. URL : <https://periodicals.karazin.ua/jls/article/view/1685/1429>. (дата звернення: 27.04.2024).
9. Олійник О., Птушкіна К. Форми та способи захисту прав суб'єктів господарювання. *Legal Bulletin*. 2020. №1. С. 72-76. URL : <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/288>. (дата звернення: 27.04.2024).
10. Іванюта Н. В. Позасудові форми захисту прав та вирішення господарських спорів. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Серія: Право. 2018. Т. 1. Вип. 49. С. 172-175.
11. Кравченко Т. С. Способи захисту права на ділову репутацію суб'єктів господарювання: поняття та критерії вибору ефективного способу захисту. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 89-95. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3.13>.
12. Дерев'яно Б. В., Грещук Г. І., Туркот О. А. Застосування альтернативних способів захисту прав суб'єктів господарювання: українські реалії та досвід країн ЄС. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Серія: Юридичні науки. 2022. № 7. С. 232-240.
13. Неюрисдикційні форми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання: монографія / Н. В. Льків, М. С. Долинська та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук М. С. Долинської. Львів : ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2020. 174 с.
14. Хомко Л. В., Гето І. Р. Напрями державного регулювання інституту захисту прав суб'єктів господарської діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 258-261. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/64>.
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. БД «Законодавство України». ВР України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/ (дата звернення: 29.04.2024).
16. Ніколенко Л. М. Реалізація права на захист у господарському судочинстві згідно міжнародному законодавству. *Національне та міжнародно-правове забезпечення*

стабільного розвитку: збірник матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Львів, 2-3 березня 2012 р.): у 3 ч. Львів: Західно-українська організація «Центр правничих ініціатив», 2012. Ч. II. С. 32-34.

17. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Протокол Ради Європи від 20 березня 1952 р. БД «Законодавство України». ВР України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535. (дата звернення: 17.05.2024).

18. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Спорронг і Лоннрот проти Швеції (Case of Sporrong and Lonroth v. Sweden) від 23 вересня 1982 р., рішення від 18 грудня 1984 р. БД «Законодавство України». ВР України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_098. (дата звернення: 17.05.2024).

19. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Varoul Partner-A v. Moldova» (№ 39815/07) від 16 липня 2009. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-100976%22%5D%7D>. (дата звернення: 17.05.2024).

20. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Максименко та Герасименко проти України» (№ 49317/07) від 16 травня 2013 р. БД «Законодавство України». ВР України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c90. (дата звернення: 17.05.2024).

21. Кониченко О. М. Щодо гарантій захисту прав суб'єктів господарювання. *Четверті економіко-правові студії* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Одеса, 13 листопада 2020 р.) / відп. ред. А. В. Смітюх; ред. кол.: А. В. Левенець, О. О. Нігрєєва, О. М. Савастєєва та ін. Одеса : Фенікс, 2020. С. 51-55.

22. Кониченко О. М. Захист прав суб'єктів господарювання від порушень та посягань органів державної влади: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Вінниця, 2021. 210 с.

23. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26.11. 1993 № 3659-ХІІ. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12>. (дата звернення: 17.05.2024).

24. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>. (дата звернення: 17.05.2024).

25. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. (дата звернення: 17.05.2024).

26. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24.02.1994 № 4002-Х. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12>. (дата звернення: 17.05.2024).

27. Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України: від 25.08.1994. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/n0001571-94>. (дата звернення: 17.05.2024).

28. Петруненко Я. В. Роль інформаційних технологій як альтернативних способів розв'язання господарських спорів. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 3. С. 161-166.

29. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX>. (дата звернення: 17.05.2024).

30. Повелько А. Як врятуватись від рейдерства через процедуру банкрутства? *Liga Zakon*. URL : https://biz.ligazakon.net/analitics/227365_yak-vryatuvatis-vd-reyderstva-cherez-protseduru-bankrutstva. (дата звернення: 17.05.2024).

References:

1. Heneralna Asambleia OON. Zahalna deklaratsiia prav liudyny, pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) (1948). BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada Ukrainy Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy №436-IV (2003). BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada Ukrainy. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy № 254k/96-VR (1996). BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian].
4. Tolstykh, A. B. (2023) Formy zakhystu prav sub'iektiv hospodariuvannia v umovakh modernizatsii zakonodavstva. *Doctor's thesis*. Kropyvnytskyi. [in Ukrainian].
5. Petrunia, V. V. (2012) Problema efektyvnosti vykorystannia sposobiv zakhystu prav subiektiv hospodariuvannia. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current Problems of State and Law*, 63, 520-527. [in Ukrainian].
6. Petrunia, V. V. (2014) Kryterii sposobiv zakhystu prav sub'iektiv hospodariuvannia. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, 4, 307-311. [in Ukrainian].
7. Rabenko, S. L. (2012) Treteiske sudochynstvo yak alternatyvna yurysdyktsiina forma zakhystu prav sub'iektiv hospodariuvannia. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Law Review of Kyiv University of Law*, 2, 362-366. [in Ukrainian].
8. Lisnicha, T. V. (2014) Osoblyvosti hospodarsko-pravovoho zakhystu prav sub'iektiv hospodariuvannia. *Chasopys z yurydychnykh nauk – Journal of legal sciences*, 2, 1-8. URL: <https://periodicals.karazin.ua/jls/article/view/1685/1429>. [in Ukrainian].
9. Oliinyk, O., Ptushkina, K. (2020) Formy ta sposoby zakhystu prav sub'iektiv hospodariuvannia. *Legal Bulletin*, 1, 72-76. URL : <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/288>. [in Ukrainian].
10. Ivaniuta, N. V. (2018) Pozasudovi formy zakhystu prav ta vyrishennia hospodarskykh sporiv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series Law*, 1(49), 172-175. [in Ukrainian].
11. Kravchenko, T. S. (2020) Sposoby zakhystu prava na dilovu reputatsiiu sub'iektiv hospodariuvannia: poniattia ta kryterii vyboru efektyvnoho sposobu zakhystu. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*, 3, 89-95. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3.13>. [in Ukrainian].
12. Derevianko, B. V., Hreshchuk, H. I., Turkot, O. A. (2022) Zastosuvannia alternatyvnykh sposobiv zakhystu prav sub'iektiv hospodariuvannia: ukraïnski realii ta dosvid krain YeS. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Seriya: Yurydychni nauky – Herald of Lviv University of Trade and Economics. Law sciences*, 7, 232-240. [in Ukrainian].
13. Ilkiv, N. V., Dolynska, M. S. (2020) Neiyurysdyktsiini formy zakhystu prav ta interesiv sub'iektiv hospodariuvannia: monohrafiia. Lviv : TOV «Halyska vydavnycha spilka». [in Ukrainian].
14. Khomko, L. V., Heto, I. R. (2021) Napriamy derzhavnogo rehuliuвання instytutu zakhystu prav sub'iektiv hospodarskoi diialnosti. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal*, 11, 258-261. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/64>. [in Ukrainian].

15. Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: ratyfikovana Zakonom Ukrainy № 475/97-VR (1997). BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. [in Ukrainian].

16. Nikolenko, L. M. (2012) Realizatsiia prava na zakhyst u hospodarskomu sudochynstvi zghidno mizhnarodnomu zakonodavstvu. *Natsionalne ta mizhnarodno-pravoove zabezpechennia stabilnogo rozvytku: zbirnyk materialiv mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (Lviv, 02-03 bereznia 2012 r.) – National and international legal protection of stable development: collection of international materials. nauk.-prakt. conference (Part 1-3; Part 2)*, 32-34. Lviv: Zakhidno-ukrainska orhanizatsiia "Tsentr pravnychkh initsiatyv". [in Ukrainian].

17. Rada Yevropy. Protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (1952). BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535. [in Ukrainian].

18. Sporong i Lonnot proty Shvetsii (Case of Sporong and Lonnot v. Sweden): judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case No (1982). N. d. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_098. [in Ukrainian].

19. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny po spravi «Baroul Partner-A v. Moldova» (№ 39815/07) vid 16 lypnia 2009. (2009). N. p. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%7B%22001-100976%22%7D%7D>. [in Ukrainian].

20. Maksymenko ta Herasymenko proty Ukrainy: judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case No 49317/07 (2013). N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c90. [in Ukrainian].

21. Konychenko, O. M. (2020) Shchodo harantii zakhystu prav sub'iektiv hospodariuvannia. *Chetverti ekonomiko-pravovi studii : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh (m. Odesa, 13 lystopada 2020 r.) – Fourth economic and legal studies: materials of Ukr. science and practice conf. of young scientists (Odesa, November 13, 2020)*, 51-55. Odesa : Feniks. [in Ukrainian].

22. Konychenko, O. M. (2021) Zakhyst prav sub'iektiv hospodariuvannia vid porushen ta posiahannia orhaniv derzhavnoi vlady. *Doctor's thesis*. Vinnytsia. [in Ukrainian].

23. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro Antymonopolnyi komitet Ukrainy : Zakon Ukrainy № 3659-XII (1993). BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12>. [in Ukrainian].

24. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro zasady derzhavnoi rehuliatornoj polityky u sferi hospodarskoi diialnosti : Zakon Ukrainy № 1160-IV (2003). BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>. [in Ukrainian].

25. Verkhovna Rada Ukrainy. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2747-IV. (2005). BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. [in Ukrainian].

26. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro mizhnarodnyi komertsiiyi arbitrazh: Zakon Ukrainy № 4002-X (1994). BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12>. [in Ukrainian].

27. Torhovo-promyslova palata Ukrainy. Rehlament Mizhnarodnoho komertsiiinoho arbitrazhnoho sudu pry Torhovo-promyslovii palati Ukrainy (1994). BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/n0001571-94>. [in Ukrainian].

28. Petrunenko, Ya. V. (2023) Rol informatsiinykh tekhnolohii yak alternatyvnykh sposobiv rozv'iazannia hospodarskykh sporiv. *Dniprovskiy naukoviy chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law, 3, 161-166*. [in Ukrainian].

29. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro mediatsiiu: Zakon Ukrainy № 1875-IX. (2021). BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX>. [in Ukrainian].

30. Povelko, A. (2024) Yak vriatuvatys vid reiderstva cherez protseduru bankrutstva? *Liga Zakon*. N. p. URL: https://biz.ligazakon.net/analitics/227365_yak-vryatuvatis-vd-reyderstva-cherez-protseduru-bankrutstva. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.05.2024

Tiulieniev S., Candidate of Economic Sciences, Director of the National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" (Kharkiv, Ukraine)

LEGAL PRINCIPLES AND FORMS PROTECT THE BUSINESS ENTITIES RIGHTS

Based on the results of the textual analysis of national and international legal acts, the article defines the legal principles of protection of the rights of business entities. In addition, it characterizes typical judicial and extrajudicial (non-jurisdictional) forms protection their rights. It was determined that the constitutional provisions that guarantee every business entity the right to carry out legal economic activity, in compliance with the principles of legality, equality, provision of social interests, economic competition, and other. It is substantiated that the international legal acts play a significant role in the implementation judicial forms protection. It was established that the system of legal guarantees for the protection the rights business entities is represented by the provisions of those legislative acts that regulate social relations in the sphere of economic activity, tax legislation, in the sphere of protection of economic competition and other regulatory and legal acts.

It has been established that in the theory of legal science, it is typical to distinguish between judicial and extrajudicial (non-jurisdictional) forms of protection of business entities, each of which is endowed with its characteristics, which determine the need for the implementation of a specific form. The most tested modern non-jurisdictional forms of protection of the rights of business entities include arbitration, mediation, negotiations, online arbitration, mediation platforms, and filing complaints with the Anti-Raiders Office Ministry Justice of Ukraine. It is argued that the type's disputes influence the choice of alternative forms protection, the business entity's field activity, and the goal pursued by the business entities. The prospects for further scientific research are outlined.

Keywords: legal basis, rule of law, economic entity, economic relations, constitutional guarantees, form of protection, judicial protection, non-jurisdictional form.

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.33766/2786-9156.106.1.144-155

УДК: 343.98

*Дишльова А. О., ад'юнкт кафедри криміналістики та домедичної підготовки
Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів
Національної поліції Дніпровського державного університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)*

e-mail: butalinka@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9755-439X>

ОСОБА ПРАВОПОРУШНИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ НАБУТТЯМ ПРАВА НА ЗЕМЛЮ ДЕРЖАВНОЇ АБО КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Статтю присвячено особі правопорушника як елементу криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності. Наголошено, що різним аспектам дослідження особи правопорушника тією чи іншою мірою приділено увагу в багатьох науках юридичного спрямування, зокрема кримінальному праві, кримінології, психології, соціології та ін. Водночас у криміналістиці, де вивчення особи правопорушника продемонстровано й реалізовано формуванням однойменного елементу, що входить до складу криміналістичної характеристики методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, це набуло окремого значення.

Також звернено увагу на структуру криміналістичної характеристики незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності та її компонент – особу правопорушника, що характеризується багатоаспектністю. Стверджено, що всебічне її вивчення сприятиме формуванню портрету ймовірного правопорушника як невід'ємного компоненту інформаційної моделі розглядуваних кримінальних правопорушень, що має як кримінально-правове (юридичну оцінку відповідних проявів), кримінально-процесуальне (обґрунтуванні й своєчасних рішень), криміналістичне (організації й тактиці проведення окремих слідчих (розшукових) дій), так й інше значення.

У висновках статті наголошено, що сукупність ознак, які можуть характеризувати особу, такі: соціальні (соціальне оточення, соціальний статус, кваліфікація у відповідній галузі знань (сфері діяльності), обіймана посада, зв'язки, зокрема й з корумпованими посадовими особами і т. ін.); моральні (система поглядів, інтереси і т. ін.); психологічні (мислення, вольові якості, почуття обережності та ін.), що можуть характеризуватися високими інтелектуально-вольовими показниками, та інші.

Ключові слова: незаконне набуття права на землю, сукупність особистих ознак, властивостей та станів особи правопорушника, криміналістична характеристика, портрет ймовірного правопорушника, кримінальне правопорушення, формування умов вчинення, уповноважена особа.

Постановка проблеми. Організація й проведення розслідування кримінальних правопорушень за фактами незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності спрямована на отримання необхідної й достатньої кількості відомостей про причетних до них осіб та надання їх діям юридичної оцінки.

Варто зазначити, що різним аспектам дослідження особи правопорушника тією чи іншою мірою приділяється увага в багатьох науках юридичного спрямування, зокрема кримінальному праві, кримінології, психології, соціології та ін. Окремого значення це набуло в криміналістиці, де вивчення особи правопорушника продемонстровано й реалізовано формуванням одноіменного елементу, що входить до складу криміналістичної характеристики методик розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень. При цьому криміналістична характеристика кримінального правопорушення являє собою інформаційну модель, узагальнене поняття, що містить ознаки, властиві одному виду (або групі схожих) злочинів [1, с. 361]. Розглядувана наукова категорія виступає результатом вивчення й узагальнення матеріалів судово-слідчої практики за кримінальними правопорушеннями відповідного виду (групи) та має як теоретичне, так і практичне значення. Незважаючи на доволі тривалий період із моменту запровадження криміналістичної характеристики, на сучасному етапі її досліджень виникають полярні погляди науковців щодо можливості й доцільності існування та подальших розробок зазначеної категорії як структурного компоненту методики розслідування злочинів [2, с. 7].

Водночас, слід наголосити про відстоювання нами позицій тих учених, які, попри існуючі думки щодо криміналістичної характеристики як «фантому», наголошують на доцільності подальших досліджень вказаної наукової категорії та визначають одним з її основних елементів «особу правопорушника». Дослідження такого компоненту криміналістичної характеристики є складним процесом визначення й структуризації сукупності ознак, що його наповнюють, цілісність формування якого може виступати вагомим складовою інформаційної моделі методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що розглядуваному компоненту криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень окремих категорій приділялась значна увага з боку науковців, зокрема: В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, В. К. Весельського, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, М. М. Єфімова, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, Н. С. Карпова, І. І. Когутича, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, В. О. Малирової, О. В. Одерія, І. В. Пирога, В. М. Плетенця, М. А. Погорецького, О. С. Сاینчина, О. В. Сачка, М. В. Салтєвського, М. Я. Сегає, Д. Б. Сергєєвої, О. П. Снігерьова С. М. Стахівського, Р. Л. Степанюка, В. В. Тищенко, Л. Д. Удалової, Ж. В. Удовенко, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила, М. Г. Щербаківського та інших.

Проте, поза увагою вчених залишилась структура криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності й такий її компонент, як особа правопорушника. Наслідками зазначеного стають труднощі з виявлення й розслідування уповноваженими особами кримінальних правопорушень розглядуваної категорії. Покращення ситуації нам вбачається в необхідності комплексного підходу до формування відповідних рекомендацій, де розробка криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності, взагалі й такого її елемента, як особа правопорушника зокрема, має займати вагомe місце.

Формулювання цілей. Метою статті є визначенні сукупності ознак, що тією чи іншою мірою характеризують особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що позиції науковців сходяться у визначенні особи правопорушника як ключового елемента криміналістичної характеристики, водночас питання про ознаки й властивості, що характеризують зазначену особу, залишається не розв'язаним.

Так поняття «особа злочинця», на думку П. С. Матішевського, певним чином охоплює досить широке коло соціально значущих властивостей (ознак), а саме особистих властивостей, певних зв'язків та відносин з іншими людьми, її морального та психологічного світу, індивідуальних особливостей, а також безпосередніх життєвих установок [3, с. 50].

Заслуговує на увагу й думка В. М. Мельнича, який структуру особи злочинця відображує як таку, яка складається з певних елементів, а саме: 1) що містять такі соціально-демографічні ознаки, як соціальне походження й становище, сімейний стан і посада, національна й професійна приналежність, рівень матеріальної забезпеченості; 2) які визначають рівень інтелектуального розвитку, освітньо-культурний рівень, знання, навички, уміння; 3) що охоплюють моральні риси, ціннісні орієнтації, прагнення особистості, її соціальні позиції та зв'язки, інтереси, потреби, схильності, звички; 4) що формують психічні процеси, властивості й стани особи; 5) які втілюють соціальний зміст і вияв таких біофізіологічних ознак, як стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конституції тощо [4, с. 101]. Своєю чергою, М. В. Салтєвський зауважує, що криміналістична характеристика особи злочинця повинна давати опис людини як соціально-біологічної системи, властивості й ознаки якої відображуються в матеріальному середовищі і використовуються для розслідування кримінальних правопорушень. До таких властивостей людини вчений відносить фізичні, біологічні й соціальні [5, с. 422].

Виділені науковцями компоненти, що характеризують особу правопорушника, можуть бути об'єднані у відповідну структуру за такими ознаками: - *демографічні* (стать, вік); - *соціальні* (соціальне оточення, соціальний статус, трудові,

сімейно-побутові, висока кваліфікація у відповідній галузі знань (сфері діяльності), обіймана посада, зв'язки, зокрема й з корумпованими посадовими особами й т. ін.; - *моральні* (норми й оцінки, система поглядів, інтереси, спрямованість); - *психологічні* (мислення, емоції, пам'ять, вольові якості, увага, темперамент, почуття обережності тощо). Наведена сукупність ознак не є вичерпною, проте може сприяти визначенню змістовного наповнення особи правопорушника як узагалі, так і за відповідними категоріями кримінальних правопорушень, зокрема й розглядуваними нами.

Аналізовані нами позиції науковців демонструють відсутність спільності у визначенні сукупності ознак, які мають наповнювати змістом елемент криміналістичної характеристики «особа правопорушника». Причина зазначеного може полягати у проведенні досліджень різних видів кримінальних правопорушень, кожному з яких тією чи іншою мірою притаманна типова сукупність ознак, характерних особам правопорушників, котрі їх вчиняють.

Так, наприклад, особливості фізичного стану, статури важливі у формуванні ознак особи, зокрема крадія, грабіжника, де комплекція (утодованість, фізична тренованість) може бути умовою реалізації протиправного задуму щодо проникнення у відповідні приміщення, зламування ґрат, подолання опору потерпілих чи свідків тощо. Ми не виключаємо наявності в характеристичці особи правопорушника за фактами, пов'язаними із незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності такої ознаки, як фізичні дані, що ним можуть використовуватись для схиляння чи примусу відповідних учасників до участі чи відмови від повідомлення про факт протиправного діяння в правоохоронні органи тощо. Водночас, маючи відповідну психологічну стійкість, високу самооцінку та самоконтроль, гострий розум, розвинуту уяву та фантазію, вміння зацікавити та прихилити до себе людей [6, с. 42], особи, із більшою ймовірністю, вчинюватимуть протиправні діяння шляхом зловживання довірою чи обманом. Зокрема, як наголошує Н. Алкіна, шахраї можуть впливати на свідомість потенційної жертви таким чином, що остання починає сприймати запропоновані інструкції як власні думки [7, с. 42]. Цим може забезпечуватись отримання очікуваних від протиправного діяння результатів. Таким чином, у розглядуваних кримінальних правопорушеннях першочергового (основного) значення набувають такі ознаки особи правопорушника, як: рівень знань, досвіду (життєвого, професійного, злочинного), вид діяльності, розумові здібності, інтелект, вольові якості та ін., що знаходитимуть свого втілення у відповідному способі протиправного задуму.

Варто зазначити, що КК України не містить статті, яка передбачала б відповідальність за незаконне набуття юридичного права на землю державної або комунальної власності [8]. Водночас, судово-слідча практика визначає, що вказані факти реалізуються шляхом вчинення протиправних діянь, передбачених статтями КК України, зокрема: ст. 190 «Шахрайство»; ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем»; ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги»; ст. 358 «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток,

штампів»; ст. 366 «Службове підроблення». Наведене демонструє, що реалізація злочинного задуму з незаконного набуття юридичного права на землю державної або комунальної власності характеризується сукупністю протиправних діянь, визначених диспозиціями відповідних статей КК України. Це підтверджується й відповідними фактами. Так, за даними слідства, у серпні 2019 року підозрюваний за підтримки директора ДП «Дашівське досвідне лісомисливське господарство» організував незаконну передачу в користування 3,4 га землі в межах лісництва на території Іллінецької територіальної громади. Організована схема полягала в можливості довгострокового користування ділянкою без сплати передбачених законодавством платежів та зміні її цільового призначення для подальшої забудови. Унаслідок протиправних дій, державному лісопідприємству завдано збитків на 1,8 мільйонів гривень [9].

Заслугує на увагу й те, що, з метою продовження подібних до наведеного вище прикладу протиправних діянь, зазначена особа здійснила факт пропозиції неправомірної вигоди в сумі 25 000 доларів США начальнику ОВА за очолення новоствореного Центрально-Західного міжрегіонального управління лісового та мисливського господарства (м. Вінниця) [9]. Таким чином, вагомим значенням в характеристиці розглядуваної особи може набувати те, що деякі заходи правопорушниками спрямовуються на особисте обіймання посад, наділених владно-розпорядчими повноваженнями, які в подальшому використовуються для їх використання в незаконному набутті права на землю державної або комунальної власності. Наведені приклади демонструють, що правопорушники під час вчинення протиправних діянь розглядуваної категорії можуть використовувати як власні, так і владні повноваження інших посадових осіб.

Отже, зазначені суб'єкти, яких держава для виконання відповідних завдань й функцій наділила правами, обов'язками [10, с. 11], що передбачають владно-майнові, владно-розпорядчі, владно-примусові та інші повноваження, використовуються відповідними високопосадовцями на власну або користь третіх осіб. Особисті зв'язки, зокрема й з корумпованими високопосадовцями можуть обумовлювати зміст вчинюваних протиправних діянь розглядуваної категорії. Так, за даними слідства, підозрювані вимагали та одержали від суб'єкта господарювання 30 000 доларів США. За ці кошти вони обіцяли сприяти вирішенню питання про передачу в довгострокову оренду об'єкт незавершеного будівництва площею 4 500 кв м із можливістю подальшого оформлення права власності на цю будівлю [11].

Окремого значення набувають й судові рішення. Так Пологівською окружною прокуратурою встановлено, що земельна ділянка підлягає витребуванню в ОСОБА_1 на користь держави в особі Розівської селищної ради Пологівського району Запорізької області, а договір оренди від 07.04.2021, укладений між ОСОБА_1 та ОСОБА_2, є недійсним, оскільки вбачається очевидний факт порушення інтересів держави в особі Розівської селищної ради Пологівського району Запорізької області як законного власника та розпорядника земель сільськогосподарського призначення в межах територіальної громади, оскільки земельна ділянка площею 1,8694 га з кадастровим номером 2324981200:02:002:0585, що

знаходиться на території Розівської селищної ради Полотівського району Запорізької області, розташована за межами населеного пункту і вибула з державної власності внаслідок протиправного повторного використання (вдруге) ОСОБА_1 права на безоплатну приватизацію земельних ділянок одного виду цільового призначення понад норму, встановлену законом, і через що позивач був вмушений звернутися до суду з позовом [12].

Поширення подібних до наведених прикладів стало наслідком багатьох соціально-політичних процесів у нашій державі, що обумовили можливість формування умов реалізації правопорушниками протиправних задумів, спрямованих як на вчинення кримінального правопорушення, так і мінімізації викриття й судової перспективи кримінального правопорушення й перешкоджання діяльності уповноважених осіб у досягненні завдань кримінального провадження й визначатись як протидія досудовому розслідуванню [13, с. 69].

Таким чином, розглядувані нами кримінальні правопорушення визначають необхідність оцінки дій відповідних учасників як із позиції способу вчинення кримінального правопорушення, так і протидії досудовому розслідуванню. Їх розмежування може мати вагомий значення в розумінні спрямованості дій відповідної особи, що відповідним чином її характеризують, прийняття уповноваженими особами заходів і засобів їх правильної оцінки, а також використання. Вивчення зазначеної категорії осіб можливе, зокрема й шляхом з'ясування якісно-кількісних характеристик, із визначенням тих, що найбільш часто відслідковуються в змісті аналізованого суб'єкту. Це дозволить говорити про типові ознаки особи, схильної до скоєння тих чи інших видів злочинів (це стосується насамперед професійної та організованої злочинності) [14, с. 279]. Водночас, схильність, на нашу думку, може проявлятися не лише в ознаках організованості та характеризуватись «професійністю» протиправних дій, а й інших властивостях та станах правопорушника. Варто вказати, що Великий тлумачний словник сучасної мови визначає «схильність» як природні здібності, хист до чого-небудь; наявність фізичних передумов для розвитку якої-небудь якості, властивості, стану і т. ін. [15]. Таким чином, схильність варто розглядати як внутрішню, набуту ознаку відповідної особи, що виступає умовою вчинення протиправного діяння, активація якої здійснюється сформованими як правопорушником особисто, так і незалежно від його волі обставинами, котрі він використовує на власну чи інших осіб користь. Окрім зазначеного, особа правопорушника за розглядуваними нами протиправними діяннями може характеризуватись певною кількістю ознак, зокрема й соціально-демографічних. Зокрема, вивченням судово-слідчої практики з'ясовано таке: розглядувані правопорушення вчинюються особами віком 1) з 16 до 18 років (1 % випадків); із 18 до 25 років – 13 %; із 25 до 35 років – 3 %; із 35 до 45 років – 41 %; понад 45 років – 14 %. Наведені відомості дозволяють визначати, що кримінальні правопорушення розглядуваної категорії, здебільшого, вчинюють особи середнього віку.

Не меншого значення набуває й освітній рівень правопорушників. Так вивченням кримінальних проваджень з'ясовано, що початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти мали 13 % правопорушників; перший (бакалаврський) –

24 %; другий (магістерський) – 61 %; третій (освітньо-науковий) рівень – 1 %. Наведене визначає, що більшість правопорушників мають вищу освіту, що обумовлено, зокрема, і вимогами обіймання відповідних посад. Так на прикладі «Типових професійно-кваліфікаційних характеристик посадових осіб місцевого самоврядування» для кандидатів на керівні посади висувуються кваліфікаційні вимоги, серед яких можуть бути визначені такі, як: вища освіта не нижче ступеня магістра, спеціаліста; вільне володіння державною мовою; стаж роботи на службі в органах місцевого самоврядування, на посадах державної служби або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менше 2 років [16].

Водночас, наявність у відповідній особи вищої освіти та досвіду діяльності у відповідній сфері діяльності можуть обумовлювати обрання «кваліфікованих» проявів у способах дії та засобів досягнення протиправного задуму. Відповідно, уповноваженим особам доведеться проводити слідчі (розшукові) дії з особами, які мають високий інтелектуальний, освітній, фаховий рівень, соціальне положення і т. ін., результативність яких, значною мірою, залежить від належної поінформованості про зазначені компоненти та готовності їх належним чином враховувати.

Не меншого значення набуває й те, що судово-слідча практика визначає таке: близько 81 % протиправних діянь розглядуваної категорії вчинюють особи чоловічої статі, які на момент вчинення кримінального правопорушення були осудними, жоден із яких на перебував на обліках у наркологічних, психоневрологічних диспансерах. За сучасним кримінальним концептом, неосудність є обставиною, що виключає кримінальну відповідальність особи, а обмежена осудність – обставиною, яка може привести до відтермінування притягнення особи до кримінальної відповідальності [17, с. 97]. Це може виступати підставою застосування до відповідної особи примусових заходів медичного характеру.

Заслугує на увагу й те, що у співучасті розглядувані кримінальні правопорушення вчинюються в 79 % випадків, серед яких злочинного досвіду не мали близько 93 % осіб. Таким чином, дані про особу затриманого (підозрюваного) допоможуть налагодити з ним необхідний контакт, обрати найбільш ефективну тактику спілкування, визначити найбільш дієві способи одержання правдивих показань та профілактичного впливу на нього [18, с. 412]. Отже, змістовне наповнення інформаційної моделі забезпечить можливості її ефективного використання уповноваженими особами.

Узагальнення викладених нами відомостей дозволяє визначити, що кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності, переважно, вчинюють із корисливих мотивів раніше не засуджені у співучасті середньої вікової категорії осудні чоловіки, які не перебувають на обліках у наркологічних, психоневрологічних диспансерах, котрі володіють високим рівнем таких інтелектуально-вольових особистісних компонентів, як: освітній рівень (переважно з другий (магістерський) рівень вищої освіти), знання, досвід (життєвий, професійний), вольові якості, почуття обережності, соціальне положення і т. ін., що використовуються як у реалізації

протиправного задуму шляхом формування умов (перебування або прийняття заходів, спрямованих на обійманні відповідної посади особисто, налагодження зв'язків із корумпованими високопосадовцями і т. ін.), так і мінімізації можливості їх викриття й судової перспективи кримінального провадження. Наведена сукупність ознак не є вичерпною, проте може бути покладена в основу характеристики особи правопорушника.

Усе зазначене демонструє багатоаспектність особи правопорушника за кримінальними правопорушеннями, пов'язаними із незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності, всебічне вивчення якої знаходить свою реалізацію у формуванні портрету ймовірного правопорушника, як ключового компоненту інформаційної моделі відповідної групи кримінальних правопорушень. Наведене має як кримінально-правове (юридичну оцінку відповідних проявів), кримінально-процесуальне (обґрунтуванні й своєчасних рішень), криміналістичне (організації й тактиці проведення окремих слідчих (розшукових) дій), так і інше значення.

При тому криміналістичне значення відомостей про особу правопорушника може полягати в:

- зменшенні кола осіб, серед яких здійснюватиметься пошук правопорушників;
- наданні діям відповідних суб'єктів належної оцінки, зокрема й правової;
- напрацюванні основи в формуванні кількісно-якісних зв'язків між компонентами відповідної інформаційної моделі кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності;
- формуванні й перевірці висунутих версій та, за потреби, їх коригування;
- застосуванні прогностичних навичок уповноваженої особи щодо зайнятої лінії поведінки учасників кримінального провадження, ефективності організаційно-тактичних заходів тощо;
- профілактиці, виявленні й подоланні проявів протидії досудовому розслідуванню з боку незацікавлених осіб.

Висновки. Проведене нами дослідження визначає особу правопорушника як багатоаспектний компонент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності. Сукупність ознак, які можуть характеризувати особу, такі: соціальні (соціальне оточення, соціальний статус, кваліфікація у відповідній галу знань (сфері діяльності), обіймана посада, зв'язки, зокрема й з корумпованими посадовими особами і т. ін.); моральні (система поглядів, інтереси і т. ін.); психологічні (мислення, вольові якості, почуття обережності та ін.), що можуть характеризуватися високими інтелектуально-вольовими показниками та ін.

Дослідження особи правопорушника, як елементу криміналістичної характеристики незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності, має сприяти подальшому розвитку теоретичних розробок та практичного їх використання в боротьбі з указаними проявами. Отримані результати

не є вичерпними, що обумовлює необхідність приділення більшої уваги як розглядуваному, так й іншим компонентам криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності в подальших наших дослідженнях.

Використані джерела:

1. Криміналістика (курс лекцій) : навчальний посібник / М. Ю. Будзієвський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, К. О. Чаплинський, Ю. А. Чаплинська. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 397 с.
2. Плетенець В. М. Розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності : монограф. / Плетенець Віктор Миколайович. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, 2012. 248 с.
3. Матішевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: [підручник] / П. С. Матішевський. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 272 с.
4. Мельничок В. М. Криміналістична характеристика соціально-психологічних ознак особистості злочинця. *Юридична Україна*. 2008. № 11. С. 97-102.
5. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. Київ : Кондор, 2006. 588 с.
6. Павлова Н. В. Розслідування шахрайства при укладанні цивільно-правових угод щодо відчуження житла: Монографія / за заг. ред. канд. юрид. наук, проф. Є. І. Макаренка. Дніпропетровськ: Дніпроп. Держ. Ун-т внутр. справ, 2008. 176 с.
7. Алкіна Н. Зловживання психологічними закономірностями. *Український юрист*. 2004. № 4. С. 42-45.
8. Кримінальний кодекс України. Верховна Рада України URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 04.04.2024)
9. Офіс Генерального прокурора України. Викрито екскерівника лісового управління Вінниччини, який сприяв в отриманні ділянки для будівництва бази відпочинку і пропонував хабар. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/vikrito-ekske-rivnika-lisovogo-upravlinnya-vinnicini-yakii-spriyav-v-otrimanni-dilyanki-dlya-budivnictva-bazi-vidpocinku-i-proponuvav-xabar>. (дата звернення: 04.04.2024)
10. Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець, Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, Т. В. Колесник та інші. Харків : Екограф, 2015 500 с. URL : <http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/%D0%A4%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE.pdf>
11. Офіс Генерального прокурора України. На хабарі у 30 тис. доларів США викрито мера та секретаря міськради на Дніпропетровщині. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/na-oderzanni-30-tis-dolariv-ssa-xabara-vikrito-mera-ta-sekretarya-mis-kradi-na-dnipropetrovshhini>. (дата звернення: 04.04.2024)
12. Єдиний державний реєстр судових рішень Запорізький районний суд Запорізької області. Справа від 28 серпня 2023 р № 317/27/23 №/п 2/317/306/2023. URL : <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/113297953>. (дата звернення: 04.04.2024)
13. Плетенець В. М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії судовому розслідуванню : монографія / В. М. Плетенець. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 424 с.

14. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітько. Право, 2008. 464 с.

15. Великий тлумачний словник сучасної мови. URL : <https://slovnnyk.me/dict/vts/%D1%81%D1%85%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>.

16. Про затвердження Типових професійно-кваліфікаційних характеристик посадових осіб місцевого самоврядування. Наказ від 07.11.2019 № 203-19. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v203-859-19#Text>. (дата звернення: 04.04.2024)

17. Єфімов М. М. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: наукові та праксеологічні основи : монографія / Микола Миколайович Єфімов. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 392 с.

18. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [К. О. Чаплинський, О. В. Лускагов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська]. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

References:

1. Kryminalistyka (kurs lektzii) : navchalnyi posibnyk (2013) / M. Yu. Budziievskiy, O. V. Luskatov, I. V. Pyrih, V. M. Pletenets, K. O. Chaplynskiy, Yu. A. Chaplynska (Eds.). Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav. [in Ukrainian].

2. Pletenets, V. M. (2012) Rozsliduvannya zavidomo nepravdyvykh povidomlen pro zahrozu bezpetsi hromadian, znyshchennia chy poshkodzhennia ob'ektiv vlasnosti : monohraf. / Pletenets Viktor Mykolaiovych. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav. [in Ukrainian].

3. Matishevskiy, P. S. (2000) Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: [pidruchnyk] / P. S. Matishevskiy (Ed.). Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

4. Melnychok, V. M. (2008) Kryminalistychna kharakterystyka sotsialno-psykholohichnykh oznak osobystosti zlochyntsia. *Yurydychna Ukraina - Legal Ukraine*, 11, 97-102. [in Ukrainian].

5. Saltevskiy, M. V. (2006) Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi): Pidruchnyk. Kyiv: Kondor. [in Ukrainian].

6. Pavlova, N. V. (2008) Rozsliduvannya shakhraistva pry ukkladanni tsyvilno-pravovykh uhod shchodo vidchuzhennia zhytla : monohrafiia / Ye. I. Makarenkj (Ed.). Dnipropetrovsk: Dniprop. Derzh. Un-t vnutr.. sprav. [in Ukrainian].

7. Alikina, N. (2004) Zlovzhyvannya psykholohichnymy zakonomirnostiamy. *Ukrainskyi yuryst - Ukrainian lawyer*, 4, 42-45. [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (N. d.) *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].

9. Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy. (N. d.) Vykryto ekskerivnyka lisovoho upravlinnia Vinnychchyny, yakii spryiv v otrymanni dilianky dlia budivnytstva bazy vidpochynku i proponuvav khabar. N. p. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/vikryto-ekskerivnika-lisovogo-upravlinnya-vinnicini-yakii-spryiv-v-otrimanni-di-lyanki-dlya-budivnictva-bazi-vidpocinku-i-proponuvav-xabar>. [in Ukrainian].

10. Finansove pravo : pidruchnyk (2015) / O. M. Bandurka, & O. P. Hetmanets, Yu. M. Zhornokui, O. V. Kashkarov, T. V. Kolesnyk (Eds.) et al. Kharkiv : Ekohraf. URL : <http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/%D0%A4%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE.pdf>. [in Ukrainian].

11. Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy. (N. d.) Na khabari u 30 tys dolariv SShA vykryto mera ta sekretaria miskrady na Dnipropetrovshchyni. N. p. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/na-oderzanni-30-tis-dolariv-ssa-xabara-vikrito-mera-ta-sekretarya-miskradi-na-dnipropetrovshhyni>. [in Ukrainian].

12. Ėdinij derzhavnij reestr sudovih rishen' Zaporiz'kij rajonnij sud Zaporiz'koї oblasti. Sprava vid 28 serpnja 2023 r № 317/27/23 №/p 2/317/306/2023 URL : <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/113297953>.

13. Pletenets, V. M. (2020) Teoretychni ta prakseolohichni zasady podolannia protydiv dosudovomu rozsliduvanniu : monohrafiia / V. M. Pletenets (Ed.). Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka». [in Ukrainian].

14. Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O., Zhuravel, V. A. (2008) Kryminalistyka: pidruchnyk / V. Yu. Shepitko (Ed.). Pravo. [in Ukrainian].

15. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi movy. (N. d.) N. p. URL : <https://slovnyk.me/dict/vts/%D1%81%D1%85%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>. [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia Typovykh profesiino-kvalifikatsiinykh kharakterystyk posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia. Nakaz vid 07.11.2019 № 203-19. (2019) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v203-859-19#Text>. [in Ukrainian].

17. Yefimov, M. M. (2020) Metodyka rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty moralnosti: naukovi ta prakseolohichni osnovy : monohrafiia / Mykola Mykolaio vych Yefimov. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka». [in Ukrainian].

18. Kryminalistyka : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. (2017) / [K. O. Chaplynskyi, O. V. Luskatov, I. V. Pyrih, V. M. Pletenets, Yu. A. Chaplynska (Eds.)]. 2-e vyd, pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Lira LTD. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 05.04.2024

Dishlyova A., Adjunct of the Department of criminalistics and pre-medical training of Dnepro State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)

THE PERSON OF THE OFFENDER AS AN ELEMENT OF THE FORENSIC CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE ILLEGAL ACQUISITION OF THE RIGHT TO LAND OF STATE OR COMMUNAL PROPERTY

The article is devoted to the person of the offender as an element of the forensic characteristics of criminal offenses related to the illegal acquisition of the right to land of state or communal property. It is emphasized that different aspects of the study of the person of the offender, to one degree or another, are paid attention in many sciences of legal direction, in particular criminal law, criminology, psychology, sociology, etc. At the same time, in criminology, where the study of the person of the offender is demonstrated and implemented by the formation of the element of the same name, which is part of the forensic characteristics of the methods of investigation of certain types of criminal offenses, this has acquired a separate meaning.

Attention is also drawn to the structure of the criminalistic characteristic of the illegal acquisition of the right to land of state or communal property and its component - the personality of the offender, characterized by multidimensionality. It is argued that a

comprehensive study of it will contribute to the formation of a portrait of the alleged offender as an integral component of the information model of criminal offenses under consideration, which has as criminal law (legal assessment of the relevant manifestations), criminal procedure (justification and timely decisions), forensic (organization and tactics of conducting individual investigative (search) actions), and another meaning.

The conclusions of the article note that the set of features that can characterize a person are as follows: social (social environment, social status, qualification in the relevant knowledge gal (field of activity), occupied position, connections, including with corrupt officials, etc.); moral (system of views, interests, etc.); psychological (thinking, volitional qualities, a sense of caution, etc.), which can be characterized by high intellectual-volitional indicators and others.

Keywords: illegal acquisition of the right to land, a set of personal characteristics, properties and states of the person of the offender, forensic characteristics, portrait of the alleged offender, criminal offense, formation of conditions of commission, authorized person.

DOI: 10.33766/2786-9156.106.1.155-167

УДК: 347.965(477)

*Ємець І. О., кандидат юридичних наук, приватний нотаріус,
докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (м. Харків, Україна)
e-mail: ivan.iemets@ukr.net*

ORCID id: <https://orcid.org/0009-0003-9056-5346>

АДВОКАТСЬКІ РОЗСЛІДУВАННЯ: МОЖЛИВОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗБІРАНИХ ПРЕДСТАВНИКОМ ПОТЕРПІЛОГО МАТЕРІАЛІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

З огляду на загальні засади кримінального провадження, зокрема такі як законність, змагальність сторін і рівність перед законом і судом, у статті обґрунтовано тези, що представник потерпілого може й повинен займати ініціативну позицію на всіх етапах здійснення кримінального провадження. З'ясовано, що це, передусім, зумовлено тим, що розвиток кримінальних процесуальних гарантій захисту й охорони прав і законних інтересів учасників кримінального провадження наразі відбувається в контексті створення рівних можливостей для кожної з його сторін.

Аргументовано тезу, що представник потерпілого у кримінальному провадженні виконує важливі функції, водночас окремі його повноваження можуть бути використані як спосіб здійснення власного розслідування в частині з'ясування обставин учинення кримінального правопорушення, фіксації окремих відомостей для використання їх у процесі доказування. Визначено, що до основних заходів, котрі можуть бути реалізовані представником потерпілого на етапі досудового розслідування, віднесено такі як: 1) збирання та надання слідчому, дізнавачу, прокурору, характеризуючих відомостей про потерпілу сторону; 2) з'ясування виду й розміру завданої потерпілому шкоди; 3) установлення та проведення опитування свідків, ініціювання їх

допиту; 4) збирання інформації на підтвердження обставин учинення кримінального правопорушення; 5) отримання доступу до речей і документів, котрі матимуть значення під час досудового розслідування та судового розгляду справи на підставі ухвали слідчого судді; 6) призначення експертиз у судово-експертних установах, зокрема на договірних засадах; 7) складання та подання цивільного позову; 8) подання клопотання про встановлення майна, рахунків обвинуваченого; 9) роз'яснення потерпілому положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні», та ініціювання їх застосування.

Ключові слова: кримінальне судочинство, сторона обвинувачення, представник потерпілого, адвокат, адвокатське розслідування, правова засада, повноваження, ініціатива.

Постановка проблеми. Спрямованість кримінального судочинства визначена завданнями кримінального провадження, які передбачають дотримання та задоволення інтересів двох сторін: обвинувачення та захисту. Важливо, щоб діяльність усіх учасників кримінального провадження відповідала загальним засадам кримінального провадження та здійснювалася у передбаченій кримінальним процесуальним законодавством формі на всіх етапах здійснення кримінальної процесуальної діяльності.

Однією зі стадій кримінального провадження є досудове розслідування, активним учасником і ведучою стороною якого є сторона обвинувачення, зокрема орган досудового розслідування. Кримінальна процесуальна діяльність сторони обвинувачення спрямована на захист прав і законних інтересів особи, а також суспільства і держави, а також вирішення ряду інших завдань. Аналіз практичної діяльності щодо здійснення досудового розслідування засвідчує, що все частіше, зокрема задля своєчасного та компетентного захисту своїх інтересів, потерпілі звертаються за кваліфікованою допомогою представників правничої професії. Вважаємо, що формування такої практики зумовлено вагою мірою і положеннями Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», котрим розширено перелік осіб, які можуть претендувати на отримання безоплатної вторинної правничої допомоги. На наше переконання, такий підхід є виваженим і раціональним, адже не завжди представники органів досудового розслідування є настільки ініціативними та компетентними, що присутність представника потерпілого у кримінальному провадженні лише переобтяжувала б його необхідністю проведення додаткових процесуальних дій.

Представник потерпілого у кримінальному провадженні наділений похідним процесуальним статусом, що дозволяє йому користуватися правами потерпілого. Подекуди саме реалізація цих процесуальних гарантій стає вирішальною у виконанні завдань кримінального провадження. З огляду на специфіку виконуваних завдань, діяльність представника потерпілого може набувати характеру самостійного розслідування, сутність якого полягатиме в з'ясуванні обставин кримінального провадження та збиранні доказів. Тим паче, що адвокати, задля ефективного забезпечення виконання завдань кримінального провадження, мають можливість вільно й повною мірою виконувати свої обов'язки з метою встановлення верховенства права, сприяння забезпеченню доступу до

правосуддя та отримання особою правничої допомоги, забезпечення дотримання належної процедури у кримінальному процесі, створення змагальної системи судочинства, а також захисту прав людини [1, с. 12]. Тому вважаємо, що цій проблематиці слід приділяти увагу, адже вона також потребує вироблення та впровадження апробованих і законних засад і механізмів її найефективнішого провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо теоретичної розробки окремих аспектів представництва потерпілого у кримінальному провадженні, то цим аспектам присвячені комплексні монографічні праці В. В. Самолюка [2], В. Г. Пожар [3], Р. О. Ємельянова [4] та ін. Водночас процесуальні гарантії прав потерпілих, питання різновидів представництва потерпілих, зокрема й адвокатом, висвітлено в роботах С. Є. Абламського [5], М. Л. Грїбова та В. В. Червінського [6], І. В. Ракіпової та К. В. Черноморченко [7], О. В. Щиголем [8], О. І. Байк [9], І. В. Гловок [10] та багатьма іншими. При цьому, проблематику здійснення адвокатами самостійних розслідувань у кримінальному провадженні вченими ґрунтовно не розроблено, а підходи до окреслення повноважень адвокатів здебільшого спрямовані на текстуальний аналіз положень кримінального процесуального законодавства та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», без звернення до узагальнень адвокатської практики.

Формулювання цілей. *Мету* статті визначено як з'ясування можливостей адвокатських розслідувань, проведених представником потерпілого, спрямованих на виконання завдань кримінального провадження, а також особливостей використання зібраних ними матеріалів як доказів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Участь представника потерпілого у кримінальному провадженні жодною мірою не обмежує й не звужує прав потерпілого, інтереси якого він представляє. Як і сторона захисту, він наділений процесуальними правами на збирання речей, документів, інших доказів і подання клопотань, та скарг і реалізацію інших прав, передбачених кримінальним процесуальним законодавством. Спосіб, у який сторони реалізовуватимуть свої права, має відповідати положенням чинного законодавства. У контексті нашого дослідження слід наголосити, що правовою основою діяльності представника потерпілого є: Конституція України, міжнародні правові договори, ратифіковані Верховною Радою України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закони України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та «Про безоплатну правничу допомогу» та ін.

Доктринальним положенням в аспекті здійснення представництва особи є те, що вона користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого представляє, крім процесуальних прав, реалізація котрих здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику [11]. Тому ми вважаємо за потрібне зупинитися на тих процесуальних гарантіях, що можуть бути використані представником потерпілого у кримінальному провадженні задля встановлення обставин, що підлягають установленню і доказуванню під час розслідування.

Так статтею 93 КПК України визначено, що потерпілим може здійснюватися збирання доказів. З огляду на чч. 2, 3 означеної статті, це можливо шляхом: 1) ініціювання перед відповідними суб'єктами владних повноважень проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій; 2) витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; 3) здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [11]. Важливо зауважити, що й представник потерпілого, і сторона захисту, згідно з означеними процесуальними гарантіями, наділені консеквентними повноваженнями у проведенні й ініціюванні окремих процесуальних дій, що відповідає засадам рівності та змагальності сторін. З огляду на це, вважаємо слушною позицію, що реалізація засади змагальності знаходить свій прояв у таких трьох елементах, як: «1) поділ функцій обвинувачення, захисту й вирішення справи; 2) наділення сторін рівними процесуальними правами для здійснення своїх функцій; 3) керівне положення суду в кримінальному процесі й надання тільки суду права ухвалювати рішення щодо справи. Змагальність сторін спонукає суд правильно розглянути матеріали справи й ухвалити законне й обґрунтоване судове рішення» [12].

Ураховуючи викладене, а також керуючись положеннями кримінального процесуального законодавства, вважаємо, що деякі зауваження з приводу того, що сторона обвинувачення наділена більш широкими повноваженнями, які знаходять закріплення в юридичній літературі, на нашу думку, не виправдовують себе. Принаймні ця теза не може застосовуватися щодо всіх представників сторони обвинувачення, адже представники органу досудового розслідування та прокуратури самостійно визначають стратегію розслідування та відповідний алгоритм слідчих (розшукових) і процесуальних дій, ігноруючи подекуди клопотання сторони захисту так само, як і представника потерпілого. Спростовують такі тези й чисельні виправдувальні вирoki, ухвалені через відсутність належних і допустимих доказів, визнані такими через суттєві порушення стороною обвинувачення прав і законних інтересів особи. Окрім цього, правові позиції сторони обвинувачення, зокрема слідчого та прокурора, не завжди узгоджуються повною мірою із правовою позицією представника потерпілого та самого потерпілого.

Вважаємо, що участь представника потерпілого є важливою у кримінальному провадженні, з огляду на те, що інколи потерпілому не роз'яснюються належним чином його права й обов'язки, через що він не може використовувати повною мірою гарантовані йому законом процесуальні гарантії. Так, наприклад, досить часто потерпілі звертаються до адвокатів за допомогою для складення цивільних позовів з метою забезпечення подальшого відшкодування підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, завданой їм шкоди через вчинення кримінального правопорушення. На користь цієї позиції свідчать і результати проведеного аналізу судової практики. Згідно з останніми, типовими слід вважати

випадки відмови слідчими в інформуванні потерпілих про проведені процесуальні дії у кримінальному провадженні, у задоволенні клопотань про проведення слідчих (розшукових) дій, а подекуди навіть відкритті кримінального провадження та ін. Причому, досить часто слідчі судді за результатами розгляду скарги по суті задовольняють їх, що свідчить про те, що поширеними є випадки, коли слідчі (дільничі) вдаються до бездіяльності [13, с. 70].

Водночас важливо, щоб представник потерпілого також виконував свої професійні обов'язки належним чином, адже інакше існуватимуть всі підстави для притягнення його до дисциплінарної відповідальності за відповідним зверненням особи, інтереси якої він представляв [14]. Адвокатам потрібно дотримуватися своїх професійних обов'язків, зумовлених їхнім статусом, серед яких: «1) дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики; 2) на вимогу клієнта надати звіт про виконання договору про надання правової допомоги; 3) невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів; 4) підвищувати свій професійний рівень; 5) виконувати рішення органів адвокатського самоврядування; 6) виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством та договором про надання правової допомоги» [14].

Важливість дій представника потерпілого на стадії досудового розслідування вагомою мірою зумовлена й тим фактом, що повідомлення особи про підозру здебільшого здійснюється на підставі п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України, тобто за наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [11]. Тобто, одразу після відкриття кримінального провадження слід докладати вагомих зусиль щодо налагодження ефективної комунікації з представниками сторони обвинувачення задля збирання доказів. Тим паче, що нехтування вимогами оперативності та своєчасності може призвести до втрати окремих доказів і навіть знищення їх стороною захисту.

Також необхідно звернути увагу, що надважливою є участь представника потерпілого в тих провадженнях, де потерпілою особою є або іноземець, або іноземна юридична особа, адже досить часто вони або не володіють мовою, якою здійснюється кримінальне розслідування, або перебувають поза межами нашої держави. У правозастосовній практиці не поодинокими є випадки, коли сторона обвинувачення відмовляє у визнанні особою потерпілою. При тому вважаємо за потрібне навести судову справу, у якій колегія суддів Київського апеляційного суду не тільки фактично скасувала рішення слідчого про закриття кримінального провадження, але й погодилася із доводами представника особи про те, що чинним кримінальним процесуальним законодавством України не передбачено можливості прийняття слідчим чи прокурором рішення у формі постанови про визнання потерпілим у кримінальному провадженні [15]. Така практика засвідчує, що інколи саме представник потерпілого і стає тією визначною процесуальною фігурою, котра здатна захистити порушені права потерпілої сторони. Тим паче, що поширеними є випадки, коли слідчі передчасно приймають рішення про закриття кримінального провадження, котрі до всього ще є й необґрунтованими. Тому погоджуємося з думкою, що на практиці порушення

законних прав та інтересів юридичних осіб відбуваються через відсутність регламентованого на законодавчому рівні алгоритму дій адвоката, як представника юридичної особи, а також відсутністю сталої практики [16, с. 668].

Щодо функцій, які виконує адвокат, котрий є представником потерпілого, то в юридичній літературі визначають такі:

1) консультативну (роз'яснення його прав та обов'язків, дача консультацій і роз'яснень, складання заяви про кримінальне правопорушення);

2) захисну (захист прав та інтересів);

3) забезпечувальну (забезпечення дотримання прав потерпілого, складання заяви про забезпечення безпеки);

4) запобіжну (попередження кримінального переслідування свого клієнта з боку сторони обвинувачення й захисту) [4, с. 108]. Ми вважаємо, що представник потерпілого, окрім означених функцій, може здійснювати ще й функцію доказування, яка хоча й не покладена на нього, однак може бути реалізована ним в інтересах клієнта. Тому, керуючись положеннями кримінального процесуального законодавства та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», можемо визначити алгоритм дій представника потерпілого, котрий сприятиме з'ясуванню та доказуванню обставин учинення кримінального правопорушення, а отже, і виконання завдань кримінального провадження. Він, на нашу думку, має включати заходи щодо:

1. Збирання та надання слідчому, дізнавачу, прокурору, характеризуючих відомостей про потерпілу сторону. Особливо важливо це в тих ситуаціях, коли: 1) потерпілою є особа, яка раніше була засуджена за введення в оману суду шляхом надання завідомо неправдивих відомостей або завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення; 2) кримінальне правопорушення вчинене із погрозою застосування насильства або шляхом обману чи зловживанням довірою особи; 3) потерпілою від кримінального правопорушення є юридична особа; 4) кримінальне правопорушення вчинене щодо дитини тощо.

Достатньо результативною означена діяльність стає у кримінальних провадженнях, де потерпілою є юридична особа, зокрема суб'єкти господарювання. Зокрема, у кримінальних правопорушеннях у сфері господарської діяльності представник потерпілого може витребувати у відповідних працівників підприємства, установи, організації відомостей про:

- адресу, суми статутного капіталу, відомостей про засновників, юридичну адресу та фактичну адресу знаходження виробничих потужностей та ін.;

- наявність нерухомого майна, транспортних засобів тощо;

- рішень судів про стягнення заборгованості;

- відомості про працевлаштованих представників;

- наявність відеоспостереження на підприємстві, в установі, організації тощо.

2. Установлення та підтвердження завданої потерпілому шкоди через учинення стосовно нього кримінального правопорушення. Така діяльність має здійснюватися відразу після скоєння щодо особи злочину чи кримінального

проступку, з огляду на те, що потерпілі не завжди приділяють уваги цьому питанню, а отже, і не вживають заходів щодо фіксації витрат, які, зокрема, можуть підтвердити завдання матеріальної та моральної шкоди. Також важливим завданням є забезпечення своєчасного відшкодування особою завданої потерпілому шкоди, що може відбуватися на всіх етапах кримінальної процесуальної діяльності.

3. Установлення та проведення опитування свідків, ініціювання заходів щодо здійснення їх допиту слідчим, дізнавачем. За умови задоволення такого клопотання слідчим, дізнавачем, прокурором, слід зважати на той факт, що вона має проводитися за участю особи, яка її ініціювала (ч. 6 ст. 223 КПК України) [11]. Винятками є ситуації, зумовлені специфікою слідчої (розшукової) дії або коли така особа письмово відмовилася від участі в ній. Тому представнику потерпілого важливо ретельно підготуватися до участі в таких слідчих (розшукових) діях. При цьому, погоджуємося, що «тактика дій та межі активності адвоката при проведенні відповідної слідчої (розшукової) дії обумовлюються спільним рішенням адвоката та його клієнта залежно від статусу довірителя, слідчої ситуації, обставин та складності кримінального провадження тощо» [1, с. 229].

4. Збирання інформації на підтвердження обставин учинення кримінального правопорушення. Перш за все це стосується подання адвокатських запитів до різноманітних установ, незалежно від відомчої належності, форми власності тощо. Законодавчими положеннями визначено, що адвокат, для належного виконання своїх обов'язків, наділений правом збирати відомості про факти, які можуть бути використані як докази, запитувати, отримувати та вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою, а також одержувати письмові висновки фахівців, експертів із питань, що потребують спеціальних знань [14].

Важливо, що й адвокатський запит, і запит на інформацію стосуються отримання інформації, котра є заздалегідь зафіксованою. Тобто, у цьому випадку не йдеться про створення нової інформації, а лише про надання інформації (копій документів, витягів із них, інформації, що зафіксована іншим способом), яка вже або повинна бути в розпорядженні відповідного органу, підприємства, установи, організації, згідно з обсягом повноважень. Це, зокрема, засвідчує й ст. 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації», відповідно до якої публічною є інформація, що «відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація» [17], і ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з ч. 3 якої «адвокатський запит не може стосуватися надання консультацій і роз'яснень положень законодавства» [14].

При всьому слід ураховувати й той факт, що на практиці непоодинокими є випадки, коли уповноважені суб'єкти не визнають допустимими доказами документи, отримані у відповідь на адвокатський запит, як такі, що отримані не в порядку, встановленому КПК України. З огляду на це, у юридичній літературі вказують, що твердження про визначену КПК України можливість сторони захисту збирати докази шляхом витребування речей, копій документів, відомостей висновків, експертів, висновків ревізій, актів перевірок є сумнівним [18, с.

98]. Як правило, такі предмети з документами, отримані в результаті подання захисником адвокатського запиту, отримують процесуальний статус документів-доказів або речових-доказів лише після їх огляду уповноваженим владним суб'єктом кримінального провадження, проведенням експертного дослідження [19, с. 125]. Тому вважаємо, що після отримання відповідних документів під час подання клопотання про їх долучення до матеріалів кримінального провадження, сторона захисту може одразу клопотати про здійснення їх огляду задля забезпечення їх використання, як доказів у кримінальному провадженні.

5. Отримання доступу до речей і документів, котрі матимуть значення під час досудового розслідування та судового розгляду справи на підставі ухвали слідчого судді. Так найчастіше під час досудового розслідування виникає потреба в отриманні інформації, що зберігається:

- в операторів мобільного зв'язку, зокрема про місце дислокації абонента, з'єднань (обов'язково при цьому підтверджувати власність номеру клієнта й отримання дозволу власника на розкриття такої інформації);

- у державних реєстрарх;

- у банках, зокрема про банківські рахунки та рух грошових коштів та ін.

6. Призначення експертиз у судово-експертних установах за заявою особи.

Одним із способів залучення експерта стороною захисту до проведення такої слідчої (розшукової) дії як залучення експерта про призначення експертизи, є її ініціювання в порядку, передбаченому ст. 220 КПК України. Цей спосіб наразі залишається більш апробованим. Альтернативним способом призначення судової експертизи є самостійне залучення експерта за відповідною основою на договірній основі.

7. Складення та подання цивільного позову.

8. Подання на розгляд слідчого чи прокурора клопотання про встановлення майна, рахунків, інформації щодо кількості працюючих на підприємстві осіб, а також щодо забезпечення цивільного позову тощо.

9. Роз'яснення потерпілому положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», подання клопотання про обрання заходів безпеки щодо потерпілого.

Також додатковими заходами, до реалізації яких може вдатися представник потерпілого під час досудового розслідування, є:

- подання клопотання до слідчого судді про відвід слідчого, прокурора;

- подання скарги на рішення, дію чи бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора та ін.

Більшість із перерахованих нами заходів можуть бути застосовані й під час судового розгляду. Водночас на цьому етапі кримінального провадження важливо займати активну позицію під час оцінки доказів, доведення вини особи та вживати заходів щодо призначення обґрунтованого й справедливого покарання. У цьому аспекті слушно вважаємо позицію, що «в судовому розгляді під час з'ясування обставин та перевірки їх доказами сторони кримінального провадження мають підтверджувати заявлені ними обставини доказами, шляхом подання їх судові. У межах судових дебатів сторони та інші визначені ч. 1 ст. 364

КПК України учасники провадження висловлюють власні правові позиції щодо окремих складових предмету кримінально-правового спору та обґрунтовують їх із посиланням на раніше досліджені за участі суду докази. Тобто, сторони провадження на реалізацію тактики й стратегії обвинувачення, і захисту, відповідно, подають докази судові для дослідження, висловлюють позиції щодо їх належності, достовірності, допустимості й достатності для прийняття судом певних рішень. Метою описаної поведінки сторін є формування в суду певного внутрішнього переконання щодо обставин кримінального правопорушення та результатів провадження, котре стане підставою прийняття останнім власних процесуальних рішень» [20, с. 579]. Тобто, ініціативність представника потерпілого зумовлює як хід і характер здійснення досудового розслідування, так і судового розгляду справи.

Висновки. Усе частіше однією з визначальних фігур у кримінальному провадженні стає представник потерпілого, діяльність якого, як й інших учасників, спрямована на виконання завдань кримінального судочинства. З огляду на загальні засади кримінального провадження, зокрема, такі як законність, змагальність сторін і рівність перед законом і судом, вважаємо, що представник потерпілого може й повинен займати ініціативну позицію щодо реалізації прав і законних інтересів клієнта, якого він представляє. Розвиток кримінальних процесуальних гарантій захисту й охорони прав і законних інтересів учасників кримінального провадження наразі відбувається в контексті створення рівних можливостей для сторони захисту та сторони обвинувачення.

Представник потерпілого у кримінальному провадженні виконує важливі функції, однак окремі його повноваження можуть бути використані як спосіб здійснення власного розслідування в частині з'ясування обставин учинення кримінального правопорушення, фіксації окремих відомостей для використання їх у процесі доказування. Зокрема, до основних заходів, котрі можуть бути реалізовані представником потерпілого на етапі досудового розслідування ми відносимо такі: 1) збирання та надання слідчому, дільничному, прокурору, характеризуючих відомостей про потерпілу сторону; 2) з'ясування виду і розміру завданої потерпілому шкоди; 3) установлення та проведення опитування свідків, ініціювання заходів щодо здійснення їх допиту слідчим, дільничним; 4) збирання інформації на підтвердження обставин учинення кримінального правопорушення; 5) отримання доступу до речей і документів, котрі матимуть значення під час досудового розслідування та судового розгляду справи на підставі ухвали слідчого судді; 6) призначення експертиз у судово-експертних установах, зокрема на договірних засадах; 7) складання та подання цивільного позову; 8) подання на розгляд слідчого чи прокурора клопотання про встановлення майна, рахунків, інформації щодо кількості працюючих на підприємстві осіб, а також щодо забезпечення цивільного позову тощо; 9) роз'яснення потерпілому положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні» та ініціювання їх застосування за наявності достатніх підстав.

Нами окреслено лише найбільш апробовані заходи, однак найважливішим під час реалізації будь-якого із них є неухильне дотримання закону.

Перспективи подальших досліджень полягають у виробленні детальних практичних рекомендацій щодо реалізації кожного з означених способів збирання доказів, котрі можуть бути реалізовані представниками потерпілих у кримінальних провадженнях, а також визначення інших апробованих шляхів вирішення завдань кримінального провадження, котрі можуть бути реалізовані означеними учасниками кримінальних процесуальних відносин.

Використані джерела:

1. Дудко О. В. Помилки адвоката в кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2020 296 с.
2. Самолук В. В. Законне представництво у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.
3. Пожар В. Г. Інститут представництва в кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2010. 22 с.
4. Ємельянов Р. О. Адвокат-представник потерпілого у кримінальному процесі: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Кропивницький, 2023. 233 с.
5. Абрамський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2019. 240 с.
6. Грібов М. Л., Червінський В. В. Представництво потерпілого у кримінальному провадженні: поняття, зміст, проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 3-4. С. 8-21. DOI : <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.3-4/8-21>.
7. Ракіпова І. В., Черноморченко К. В. Неповнолітній потерпілий у кримінальному провадженні: забезпечення права на представництво та комунікацію. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 74. Ч. 2. С. 124-129.
8. Щиголь О. Нова концепція процесуального становища потерпілого та його представників у кримінальному провадженні з урахуванням засади процесуального віктимцентризму. *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 177-185.
9. Баїк О. І. Адвокат як процесуальний представник особи у кримінальному провадженні. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»*. 2024. № 3 (31). С. 506-516. DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-506-516](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-506-516).
10. Гловюк І. В. Проблеми ідентифікації думки потерпілого щодо звільнення від кримінальної відповідальності: судова практика. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу: матеріали XI Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Івано-Франківськ, 02 грудня 2022 року)*. Івано-Франківськ: Редаційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2022. С. 12-15.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI. *БД «Законодавство України»*. ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення: 05.05.2024).
12. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків: Одиссей, 2013. 1104 с.
13. Iemets I. Representation of the Victim as Implementation of the Principle of Competitiveness in Criminal Proceedings. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2023. № 8 (2). Pp. 65-72. DOI : <https://doi.org/10.32353/acfs.8.2023.03>.

14. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>. (дата звернення: 05.05.2024).

15. Ухвала Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Київського апеляційного суду від 28 жовтня 2021 р. у справі № 757/39917/21-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100905048>.

16. Мегіль А. С., Часова Т. О. Представники юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 666–668.

17. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>. (дата звернення: 05.05.2024).

18. Коваленко В. В., Удалова Л. Д., Письменний Д. П. Кримінальний процес: підручник. Київ: ЦУЛ, 2013. 544 с.

19. Лоскутов Т. О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. Донець юрид. ін-т МВС України. Київ: Юрид. світ, 2016. 416 с.

20. Коваленко А. В. Використання доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 576-582. DOI : <https://doi.org/10.24144/2788-6018>. 2024.01.101.

References:

1. Dudko, O. V. (2020) *Pomylyk advokata v kryminalnomu provadzhenni. Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

2. Samoliuk, V. V. (2005) *Zakonne predstavnytstvo u kryminalnomu protsesi Ukrainy. Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Pozhar, V. H. (2010) *Instytut predstavnytstva v kryminalnomu sudochynstvi. Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

4. Yemelianov, R. O. (2023) *Advokat-predstavnyk poterpiloho u kryminalnomu protsesi. Doctor's thesis*. Kropyvnytskyi. [in Ukrainian].

5. Ablamskyi, S. Ye. (2019) *Zakhyst prav i zakonnykh interesiv poterpiloho u kryminalnomu provadzhenni: monohrafiia / O. O. Yukhno (Ed.)*. Kharkiv: Panov. [in Ukrainian].

6. Hribov, M. L., Chervynskiy, V. V. (2021) *Predstavnytstvo poterpiloho u kryminalnomu provadzhenni: poniattia, zmist, problemy ta shliakhy yikh vyrishennia. Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Herald of criminal justice*, 3-4, 8-21. URL : <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.3-4/8-21>. [in Ukrainian].

7. Rakipova, I. V., Chernomorchenko, K. V. (2022) *Nepovnolitni poterpily u kryminalnomu provadzhenni: zabezpechennia prava na predstavnytstvo ta komunikatsiiu. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 74, 2, 124-129. [in Ukrainian].

8. Shchyhol, O. (2021) *Nova kontseptsii protsesualnoho stanovyshcha poterpiloho ta yoho predstavnykiv u kryminalnomu provadzhenni z urakhuvanniam zasady protsesualnoho viktymotsentryzmu. Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, 2, 177-185. [in Ukrainian].

9. Baik, O. I. (2024) *Advokat yak protsesualnyi predstavnyk osoby u kryminalnomu provadzhenni. Naukovi innovatsii taпередовi tekhnolohii. Seriya «Pravo» – Scientific innovations and advanced technologies. Law Series*, 3 (31), 506-516. URL : [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-506-516](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-506-516). [in Ukrainian].

10. Hloviuk, I. V. (2022) Problemy identyfikatsii dumky poterpiloho shchodo zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti: sudova praktyka. *Teoretychni ta praktychni problemy rozvytku kryminalnogo prava i protsesu: materialy KhI Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru (Ivano-Frankivsk, 02 hrudnia 2022 r.) - Theoretical and practical problems of the development of criminal law and process: materials of the 11th All-Ukrainian Scientific and Practical Seminar (Ivano-Frankivsk, December 2, 2022), 12-15.* Ivano-Frankivsk: Redaktsiino-vydavnychy viddil ZVO «Universytet Korolia Danyla». [in Ukrainian].

11. Verkhovna Rada Ukrainy. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 4651-VI. (2012). BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukrainian].

12. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar / Vidp. red.: S. V. Kivalov, S. M. Mishchenko, V. Yu. Zakharchenko (Eds.). Kharkiv: Odissei. [in Ukrainian].

13. Iemets, I. (2023) Representation of the Victim as Implementation of the Principle of Competitiveness in Criminal Proceedings. *Archives of Criminology and Forensic Sciences, 8 (2), 65-72.* URL : <https://doi.org/10.32353/acfs.8.2023.03>. [in Ukrainian].

14. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist: Zakon Ukrainy № 5076-VI (2012). BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>. [in Ukrainian].

15. Ukhvala Kolehii suddiv sudovoi palaty z rozghliadu kryminalnykh sprav Kyivskoho apeliatsiinoho sudu vid 28 zhovtnia 2021 r. u sprav No 757/39917/21-k. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh risheh - Unified state register of court decisions.* N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100905048>. [in Ukrainian].

16. Metil, A. S., Chasova, T. O. (2022) Predstavnyky yurydychnykh osib u kryminalnomu provadzhenni. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal, 11, 666–668.* [in Ukrainian].

17. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro dostup do publichnoi informatsii: Zakon Ukrainy № 2939-VI (2011). BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> [in Ukrainian].

18. Kovalenko, V. V., Udalova, L. D., Pysmennyi, D. P. (2013) Kryminalnyi protses: pidruchnyk. Kyiv: TsUL. [in Ukrainian].

19. Loskutov, T. O. (2016) Predmet rehuliuвання kryminalnogo protsesualnogo prava: monohrafiia. Donets. yuryd. in-t MVS Ukrainy. Kyiv: Yuryd. svit. [in Ukrainian].

20. Kovalenko, A. V. (2024) Vykorystannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni yak skladova protsesu dokazuvannia. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence, 1, 576-582.* URL : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.101>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.05.2024

Iemets I., Candidate of Law, Private notary of the Kharkiv City Notary District, Doctoral student of the National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" Ministry of Justice of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

INVESTIGATIONS OF LAWYER: POSSIBILITIES AND FEATURES USING MATERIALS COLLECTED BY THE VICTIM'S REPRESENTATIVE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The activities of the victim's representative and other participants in criminal proceedings are aimed at fulfilling the tasks of criminal justice. Considering the general principles of criminal proceedings, particularly legality, adversarial parties, and equality before the law and the court, the thesis expresses that the victim's representative can and should take an initiative position at all stages of criminal proceedings. This, in particular, is because the development of criminal procedural guarantees of protection and protection of the rights and legitimate interests of participants in criminal proceedings is currently taking place in the context of creating equal opportunities for each of its parties.

The thesis is that the representative of the victim in criminal proceedings performs important functions, at the same time; his separate powers can be used as a way of conducting his investigation in terms of clarifying the circumstances of the commission of a criminal offense, recording certain information for use in the process of proof. The main measures that can be implemented by the victim's representative at the stage of the pre-trial investigation include the following: 1) collecting and providing to the investigator, inquirer, prosecutor, characterizing information about the injured party; 2) finding out the type and amount of damage caused to the victim; 3) establishing and conducting interviews of witnesses, initiating their interrogation; 4) gathering information to confirm the circumstances of the commission of a criminal offense; 5) obtaining access to things and documents that will be important during the pre-trial investigation and trial of the case on the basis of the decision of the investigating judge; 6) appointment of examinations in forensic institutions, in particular, on a contractual basis; 7) drawing up and filing a civil claim; 8) submission of a petition to establish the assets and accounts of the accused; 9) explaining to the victim the provisions of the Law of Ukraine "On ensuring the safety of persons participating in criminal proceedings" and initiating their application.

Keywords: criminal justice, prosecution, representative of the victim, attorney, attorney's investigation, legal basis, authority, initiative.

DOI: 10.33766/2786-9156.106.1.168-180

УДК: 343.982.3

Коваленко В. В., кандидат юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблемних питань поліцейської діяльності Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)
e-mail: kvvkrimludv@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5310-2092>

ОРГАНІЗАЦІЙНІ І ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ЧЛЕНІВ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Стаття присвячена розгляду організаційних і тактичних особливостей допиту членів організованої групи чи злочинної організації.

Констатовано, що, як правило, учасники організованих груп чи злочинних організацій допитуються в статусі підозрюваного. Наведено основні чинники, які можуть впливати на вибір їхньої поведінки під час допиту.

Зазначено, що в досліджуваних кримінальних провадженнях особливості предмету допиту полягають у потребі встановлення не лише обставин вчинення кримінального правопорушення певного виду, а й факту та обставин вчинення противоправних діянь у складі саме організованої групи чи злочинної організації, а також в отриманні максимально повного уявлення про таку спільноту, індивідуалізації ролі і вини кожного з її членів. Наведено типові обставини, які підлягають встановленню під час допиту підозрюваних – членів організованої групи чи злочинної організації, а також типові обставини, які підлягають встановленню під час допиту її організатора (лідера).

Зазначено, що успішне проведення допитів у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями, багато в чому залежить від належної підготовки до них. Також продемонстровано деякі особливості підготовки до допиту членів організованої групи чи злочинної організації та наведено групи найбільш важливих тактичних прийомів, застосування яких знижує в осіб, які вчинили злочин, здатність до протидії, сприяє руйнуванню зговору між підозрюваними, забезпечує приховання до певного моменту справжніх намірів та цілей слідства тощо. Наголошено на необхідності, окрім складання протоколу допиту, застосування відеофіксації абсолютно всіх допитів членів організованих груп чи злочинних організацій.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення, криміналістична тактика, допит, планування допиту, підозрюваний, організована група, злочинна організація.

Постановка проблеми. Попри загальні зміни криміногенної обстановки та певне зниження рівня кримінально-протиправної діяльності в період воєнного стану в Україні, кількість кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями, лишається стабільно високою. Так, за даними Державної судової адміністрації [1], у 2020 році за вчинення злочину в складі організованої групи чи злочинної організації національними

судами було засуджено 286 осіб; у 2021 – 345; у 2022 – 219; у 2023 – 308 осіб. Можемо з упевненістю припустити, що така тенденція збережеться і в період повного відновлення нашої країни.

Розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями, – складний процес, який вимагає від слідчого володіння знаннями та навичками не лише в галузі процесуального та матеріального кримінального права, а й криміналістики, зокрема з таких її розділів, як криміналістична тактика й методика.

Як відомо, одним із напрямів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями, є розроблення нових та удосконалення існуючих тактичних рекомендацій щодо найбільш ефективного проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту членів таких угруповань. Зважаючи на трансформацію організованої злочинності та притаманну їй постійну протидію досудовому розслідуванню, наявні криміналістичні рекомендації щодо проведення допитів членів організованої групи чи злочинної організації потребують удосконалення, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації й тактики допиту досліджувалися в працях таких вітчизняних науковців, як В. П. Бахін, В. Д. Берназ, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, А. В. Коваленко, В. О. Коновалова, І. В. Кубарев, В. С. Кузьмичов, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, О. В. Одерій, І. В. Пиріг, Р. Л. Степанюк, В. М. Стратонов, В. В. Тіщенко, С. С. Чернявський, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько та ін., якими було закладено теоретичне підґрунтя й розроблено тактичні основи проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Проблеми проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями досліджували В. С. Бондар [2, с. 248-268; 3, с. 252-265], О. Ю. Бусол та Б. В. Романюк [4, с. 80], Л. Ф. Гула [5, с. 187-189], Л. В. Дергач [6, с. 268-273], М. П. Климчук та Я. В. Фурман [7, с. 174-177], В. П. Корж [8, с. 7], М. В. Костенко [9, с. 149], А. І. Плюсконос [10, с. 260-265; 11], К. О. Чаплинський [12, с. 106-147; 13, с. 183-236] та інші науковці. Однак деякі аспекти щодо організації й тактики допитів членів організованих груп чи злочинних організацій, ще не знайшли належного висвітлення у спеціальній літературі, що й обумовлює актуальність проведення даного дослідження.

Формулювання цілей. Метою статті є удосконалення науково обґрунтованих криміналістичних рекомендацій щодо організації й тактики допиту членів організованих груп чи злочинних організацій.

Виклад основного матеріалу. Допит – це слідча (розшукова) дія яка являє собою інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, що беруть у ньому участь, з метою отримання та перевірки інформації, яка має значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Загальні правила проведення допиту у кримінальному провадженні визначено ст. ст. 223–226, 232, 256 чинного КПК України [14].

Допит є найпоширенішою і водночас найскладнішою слідчою (розшуковою) дією, а отримані в результаті його проведення показання використовуються в кожному кримінальному провадженні, без винятків. На їх основі встановлюються обставини кримінального правопорушення, що підлягають доказуванню. Нерідко такі обставини встановлюються винятково на підставі показань, у результаті чого ухвалюється судове рішення [15, с. 152].

Зазвичай учасники організованих груп чи злочинних організацій допитуються в статусі підозрюваного. Відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй унаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення в спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень [14].

Під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями, слідчий неминуче стикається з протидією з боку учасників кримінального провадження, яка найчастіше проявляється у формі відмови від надання показань, надання неправдивих показань [5, с. 519], відмови від наданих раніше показань чи їх зміни тощо.

Основними чинниками, які можуть впливати на вибір поведінки членів організованих груп чи злочинних організацій, зазвичай, є побоювання нести більш суворе покарання, якщо буде доведено вчинення кримінального правопорушення групою осіб; страх розправи з боку інших членів організованої групи; прагнення не видати співучасників, відповідно до так званого кодексу честі, що діє в групі; сподівання на матеріальну та іншу «підтримку» з боку «авторитетних» членів групи під час відбування покарання в разі, якщо візьме провину за вчинення кримінального правопорушення на себе і не назве співучасників та організатора (лідера) тощо.

Свою специфіку у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями, має предмет допиту їх учасників. Предмет будь-якого допиту визначається колом обставин, які планується встановити. Останні, своєю чергою, визначаються предметом доказування.

У досліджуваних кримінальних провадженнях особливості предмету допиту полягають у потребі встановлення не лише обставин вчинення кримінального правопорушення певного виду, а й факту та обставин вчинення протиправних діянь у складі саме організованої групи чи злочинної організації, а також в отриманні максимально повного уявлення про таку спільноту, індивідуалізації ролі і вини кожного з її членів. Тобто, якщо відповідна стаття Кримінального кодексу України містить таку кваліфікуючу обставину, як вчинення кримінального правопорушення організованою групою або злочинною організацією, то розширюється й предмет доказування шляхом включення до нього обставин, визначених ч. 3 чи ч. 4 ст. 28 КК України відповідно [16]. Тому під час

допитів дуже важливо отримати відомості про організаторів і керівників організованої групи чи злочинної організації, а від них – про цілі її створення, про обсяг злочинної діяльності, її структуру, способи залучення нових членів, корупційні зв'язки тощо [17, с. 197-198].

Тож до предмету допиту підозрюваних, які є членами організованих груп чи злочинних організацій, можна віднести такі типові обставини:

- анкетні дані допитуваного, у т.ч. наявність судимості;
- обставини вже вчинених кримінальних правопорушень (що, де, коли, як, з якою метою тощо), у яких він брав участь;
- інформацію про індивідуальну роль кожного учасника групи в підготовці, вчиненні та приховуванні слідів кожного вже вчиненого кримінального правопорушення, включаючи її організатора (лідера), пособників, підбурювачів тощо;
- відомості про кримінальні правопорушення, які готуються;
- час та обставини створення організованої групи чи злочинної організації, її чисельність, місця базування, основна «спеціалізація»;
- відомості про особу організатора (лідера) організованої групи чи злочинної організації та її структуру;
- відомості про особи та ролі членів групи чи організації, як при вчиненні окремих кримінальних правопорушень, так і діяльності групи загалом;
- способи залучення та критерії відбору нових членів групи;
- хто з членів долучився до групи нещодавно і хто із них брав участь у вчиненні найменшої кількості кримінальних правопорушень;
- взаємовідносини між членами групи, наявність конфліктів; хто із членів групи користується авторитетом в інших учасників, а хто ні тощо;
- чи був допитуваний або хтось із учасників групи раніше членами інших злочинних угруповань. Якщо так, то яких і коли;
- чи існують конфлікти угруповання, до якого входить допитуваний, з іншими організованими групами чи злочинними організаціями. Якщо так, то з якими і в чому вони полягають;
- яка існує система розподілу доходів, здобутих злочинним шляхом;
- яка існує система покарань для тих членів групи, які провинилися;
- яка озброєність групи, де зберігається вогнепальна зброя і боєприпаси, хто із членів групи відповідає за поповнення арсеналу;
- забезпеченість групи транспортними засобами (кількість, марки, моделі, колір, державні номери, включаючи підроблені) тощо;
- забезпеченість групи засобами зв'язку;
- наявність корупційних зв'язків із представниками органів державної влади, у т.ч. правоохоронних та судових органів тощо [18, с. 105].

Наведений перелік обставин, що підлягають встановленню під час допиту зазначеної категорії осіб, не є вичерпним і може варіюватися залежно від злочинної спрямованості організованої групи чи злочинної організації та кримінальних правопорушень, які ними вчиняються.

Окремої уваги заслуговує розгляд обставин, що підлягають встановленню під час допиту організатора (лідера) організованої групи чи злочинної організації. Відповідно до ч. 3 ст. 27 КК України, організатором є особа, яка організувала вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організувала приховування кримінально протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації [16].

Як показує вивчення судово-слідчої практики та спеціальної літератури, організатора (лідера) може бути встановлено оперативним шляхом або під час допитів інших членів організованої групи чи злочинної організації. При всьому допитані рядові члени групи з тих чи інших причин не завжди можуть прямо назвати її організатора (лідера), тому іноді слідчим доводиться встановлювати його за опосередкованими ознаками.

Нерідко на початковому етапі розслідування трапляються випадки, коли організатор (лідер) групи допитувався серед інших рядових її членів, оскільки слідчий ще не мав інформації про статус цієї особи.

Тож під час допиту вірогідно чи достовірно встановлено організатора (лідера) організованої групи чи злочинної організації встановленню підлягають такі типові обставини:

- анкетні дані організатора (лідера) організованої групи чи злочинної організації, у т. ч. наявність судимостей;
- час та обставини створення організованої групи чи злочинної організації, її структура, чисельність, місця базування, основна «спеціалізація»;
- відомості про особи та ролі членів групи, чи організації, як під час вчинення окремих кримінальних правопорушень, так і діяльності групи загалом;
- способи залучення нових членів групи та критерії їх відбору;
- яка існує система розподілу доходів, здобутих злочинним шляхом;
- яка існує система покарань для тих членів групи, які порушили встановлені правила;
- яка озброєність групи, де зберігається вогнепальна зброя і боеприпаси, хто із членів групи відповідає за поповнення арсеналу;
- забезпеченість групи транспортними засобами (кількість, марки, моделі, колір, державні номери, включаючи підроблені) тощо;
- забезпеченість групи засобами зв'язку;
- обставини вже вчинених кримінальних правопорушень (що, де, коли, як, з якою метою тощо), організатором яких він був;
- інформацію про індивідуальну роль кожного учасника групи в підготовці, вчиненні та приховуванні слідів кожного вже вчиненого кримінального правопорушення включаючи рядових виконавців, підбурювачів, пособників тощо, у т. ч. про організаційну і керівну роль допитуваного;
- наявність і характер корупційних зв'язків із представниками органів державної влади, у т. ч. правоохоронних та судових органів (анкетні дані, місця

роботи, посади осіб, які здійснюють прикриття діяльності організованої групи чи злочинної організації; які конкретні дії на користь злочинного угруповання і коли вони вчиняли; які матеріальні цінності, від кого та у який спосіб вони отримували за виконану «роботу» тощо);

Успішне проведення допитів у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями? багато в чому залежить від належної підготовки до них. До складових такої підготовки можна віднести таке.

Отримання інформації про особу допитуваного, що, серед іншого, включає вивчення його характеру, темпераменту, рівня інтелекту, способу мислення і т. ін. [19, с. 235]. Також необхідно встановити його статус у злочинному середовищі, наявність судимостей, характер взаємовідносин з іншими учасниками організованої групи чи злочинної організації тощо. Така інформація може бути отримана шляхом вивчення наявних матеріалів кримінального провадження, зокрема й показань раніше допитаних учасників угруповання, отримання характеризуючих даних на таку особу від оперативних підрозділів, вивчення її «кримінального минулого», дослідження сторінок особи в соціальних мережах тощо.

Зазначена інформація може допомогти слідчому «прорахувати» позицію допитуваного, яку той може зайняти під час допиту, й обрати лінію своєї поведінки.

Підготовка плану допиту. Зазвичай, отримати інформацію про особу учасника організованої групи чи злочинної організації досить складно, особливо перед першим його допитом на початковому етапі розслідування. Тому слідчому необхідно враховувати, що найчастіше в таких кримінальних провадженнях допитуваний може давати правдиві показання проти себе й не давати показань щодо спільників, а особливо організатора (лідера) організованої групи чи злочинної організації, побоюючись помсти з їхнього боку, чи побоювання нести більш суворе покарання, якщо буде доведено вчинення кримінального правопорушення групою осіб, або сподіваючись на обіцянку спільників чи організатора (лідера) на «допомогу» при відбуванні покарання, якщо він візьме всю провину на себе і нікого не «здасть» тощо.

Як показує вивчення слідчої практики, дуже часто допит учасників організованої групи чи злочинної організації відбувається в конфліктній ситуації. Тому вже під час планування допиту підозрюваного слідчий має належним чином підготуватися до настання саме такої ситуації, як найбільш вірогідної (у плані допиту передбачити переліки тактичних прийомів, які є найбільш ефективними під час допитів у конфліктних ситуаціях, підготувати речові та письмові докази, які, можливо, треба буде пред'явити допитуваному тощо). Такими письмовими доказами зазвичай є протоколи оглядів місць події з додатками, протоколи допитів потерпілих, свідків, інших підозрюваних, членів організованої групи чи злочинної організації, які дали правдиві показання, що викривають допитуваного, протоколи обшуків за місцем проживання як допитуваного, так й інших членів організованої групи чи злочинної організації, протоколи негласних (слідчих) розшукових дій, висновки судових експертиз тощо.

Визначення послідовності проведення допитів різних підозрюваних. У випадку затримання декількох членів організованої групи чи злочинної організації, по можливості, вони мають бути допитані одночасно. Для цього керівник слідчої групи повинен проінструктувати кожного слідчого, котрий буде проводити допити, щодо обставин, які мають бути при цьому встановлені. Якщо ж можливість проведення допитів в один і той самий час відсутня, допит слід починати з так званої слабкої ланки, до якої можна віднести осіб, котрі виконували другорядні ролі у вчиненні кримінальних правопорушень, які долучилися до організованої групи нещодавно і не мають значного «злочинного досвіду», або мають конфлікти з іншими членами групи чи її організатором (лідером), або такі, чия психіка є найбільш нестійкою та вразливою. Якщо така інформація відсутня, допит слід починати з особи, відносно якої в розпорядженні слідчого є достатньо інформації щодо її участі у вчиненні одного чи декількох кримінальних правопорушень.

На початковому етапі розслідування слідчому, як правило, бракує достовірно встановленої інформації, з якою можна було би порівнювати отримувані під час допиту показання і таким чином викривати неправду. Тому вважаємо за доцільне залучення до таких допитів спеціаліста психолога, який за певними вербальними і невербальними ознаками зможе визначити, коли особа дає неправдиві показання, і за допомогою заздалегідь узгоджених умовних знаків інформувати про це слідчого.

Українське значення для отримання позитивного результату допиту підозрюваних – членів організованої групи чи злочинної організації – має правильне застосування тактичних прийомів.

До найбільш важливих тактичних прийомів слід віднести:

- ті, що застосовуються з метою шифрування оперативної інформації та конкретної мети допиту про учасників злочинної спільноти та вчинений злочин;
- ті, що направлені на використання наявних доказів, отриманих від інших членів злочинної спільноти, з метою створення в допитуваного уявлення про значну обізнаність слідчого (детектива);
- ті, що пов'язані з демонстрацією наявних доказів для порушення погодженості в діях організатора (лідера), посередника та виконавця та отримання показань, що викривають;
- ті, що спрямовані на створення в підозрюваних уявлення про те, що інші учасники злочину дали показання.

Використання таких тактичних прийомів знижує в осіб, які вчинили злочин, здатність до протидії, сприяє руйнуванню зговору між підозрюваними, забезпечує приховання до певного моменту справжніх намірів та цілей слідства тощо [2, с. 258].

Досить часто члени організованої групи чи злочинної організації вчиняють самообмову. Мотивами самообмови можуть бути: сподівання бути обвинуваченим у вчиненні менш тяжкого кримінального правопорушення й уникнення відповідальності за більш тяжке, яка було вчинене насправді; прагнення

приховати осіб, які дійсно вчинили кримінальне правопорушення з ряду більш активних членів групи та її організатора (лідера) (через погрози чи обіцянки «поблажок» з їх боку тощо).

Тактичними прийомами викриття самообмови є максимальна деталізація допиту (дата, час, погодні умови, рух транспорту, наявність чи відсутність повітряної тривоги (звуку сирен); що являє собою об'єкт, на якому вчинено кримінальне правопорушення; яким чином проник у приміщення; якими засобами замикання обладнані двері приміщення; у який спосіб долав перешкоди; що конкретно було викрадено й де воно знаходилося на момент вчинення кримінального правопорушення; яким маршрутом відходив з місця вчинення кримінального правопорушення; де зберігав та кому збув викрадене тощо). Якщо особа вчинила самообмову, вона обов'язково буде плутатися в свої показаннях, особливо щодо дрібних деталей, і таким чином може бути викрита.

Ефективним у таких ситуаціях може бути також повторний допит (допити) з дотриманням іншої послідовності з'ясування обставин кримінального правопорушення в порівнянні з тією, яку було дотримано на попередньому допиті, де допитуваний визнав свою вину (це заважає відтворенню показань, що обрані підозрюваним, для самообмови) [20, с. 338].

Допит організатора (лідера) злочинної групи чи організації доцільно відкласти до моменту, коли слідчий отримає достатньо інформації щодо діяльності групи в цілому і її організатора (лідера) зокрема, перш за все в ході допитів інших учасників. Допит таких осіб є дуже складним, найчастіше проводиться в присутності досвідченого захисника й належне його проведення вимагає від слідчого особистої психологічної готовності й належної професійної підготовки.

Зважаючи на потенційну небезпеку відмови підозрюваних осіб від наданих раніше показань, окрім складання протоколу допиту, украй бажаним є відеофіксація абсолютно всіх допитів. Отримані під час досудового розслідування показання, звичайно, не матимуть доказового значення в межах судового розгляду, і кожен підозрюваний має повне право в будь-який момент їх змінити. Водночас наявність очевидної для допитуваного відеофіксації може виступити фактором психологічного впливу, який змусить його в подальшому притримуватися висловлених у ході допиту позицій. Демонстрація такого відеозапису, окрім відтворення змісту отриманих під час допиту показань, також дає можливість передати особливості інтонацій і реакцій, як допитуваного, так і слідчого. З метою належної відеофіксації допиту, слідчому доцільно залучити спеціаліста-криміналіста, а допит проводити в добре освітленому приміщенні з хорошою акустикою. Крім того, відеозапис може допомогти спростувати можливі заяви допитаного про фізичний або психологічний вплив на нього, що нібито мав місце під час допиту.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями, їх члени найчастіше допитуються як підозрювані.

У досліджуваних кримінальних провадженнях особливості предмету допиту полягають у встановленні не лише обставин вчинення кримінального правопорушення певного виду, а й факту та обставин вчинення противоправних діянь у складі саме організованої групи чи злочинної організації, а також в отриманні максимально повного уявлення про таке угруповання, індивідуалізації ролі і вини кожного з його членів.

Важливе значення для досягнення позитивного результату допиту членів організованої групи чи злочинної організації є належна підготовка до нього, яка, серед іншого, має включати отримання інформації про особу допитуваного, підготовку плану допиту, визначення послідовності проведення допитів різних підозрюваних.

Окрім складання протоколу, допиту, вкрай бажаним є здійснення відеофіксації абсолютно всіх допитів. Відеозапис у майбутньому може також допомогти спростувати можливі заяви допитаного про фізичний або психологічний вплив на нього, що нібито мав місце під час допиту.

Перспективним напрямом наукового пошуку вважаємо удосконалення криміналістичних рекомендацій щодо організації і тактики допитів потерпілих та свідків під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями.

Використані джерела:

1. Звітність щодо стану здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами. *Судова влада України*. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka. (дата звернення: 21.04.2024).

2. Бондар В. С. Особливості проведення допитів у розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 1 (101). С. 248-268. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.101.248-268>.

3. Бондар В. С. Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені злочинними спільнотами. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 252-265. DOI : <https://doi.org/10.32782/klj/2024.1.36>.

4. Бусол О. Ю., Романюк Б. В. Розслідування діяльності організованих злочинних об'єднань: сучасна специфіка та новітня методика. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2019. № 1. Том 30 (69). С. 78-86.

5. Гула Л. Ф. Тактичні прийоми допиту членів організованої злочинної групи. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2017. С. 187-189.

6. Дергач Л. В. Особливості проведення допиту підозрюваних у справах про вимагання, вчинені організованими злочинними групами. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. № 22. С. 268-273.

7. Климчук М. П., Фурман Я. В. Тактичні особливості допиту підозрюваних – членів організованих злочинних угруповань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 174-177.

8. Корж В. П. Теоретичні основи методики розслідування злочинів, скоюваних організованими злочинними утвореннями у сфері економічної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09: Київ, 2003. 48 с.

9. Костенко М. В. Щодо особливостей розслідування злочинів, вчинених організованими групами. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2017. Вип. 24. С. 148-150.

10. Плосконос А. Тактичні прийоми допиту учасників організованих злочинних груп та злочинних організацій. *Підприємство, господарство і право*. 2020. Вип. 11. С. 260-265. DOI : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.44>

11. Плосконос А. І. Тактика допиту учасників організованих злочинних груп та злочинних організацій : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2021. 235 с.

12. Чаплинський К. О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями : монографія. Дніпропетровськ, 2004. 223 с.

13. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями : монографія. Дніпропетровськ, 2009. 373 с.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 10.03.2024).

15. Шило О. Г. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 151-156.

16. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 25.04.2024).

17. Плосконос А. І. Підготовка до допиту при розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними групами та злочинними організаціями. *Актуальні проблеми досудового розслідування : матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф. (Київ, 5 липня. 2017 р.)*. Київ : Нац. Акад. внутр. справ, 2017. С. 196-199.

18. Коваленко В. В. Деякі особливості організації і тактики допиту членів організованої групи чи злочинної організації. *Взаємодія державних органів та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням у центральних регіонах України: збірник матеріалів круглого столу (м. Кропивницький, 17 квітня 2024 р.)*. Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 104-106.

19. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика : системно-структурний аналіз: монографія. Харків, 2007. 431 с.

20. Земляний Д. Л. Тактичні особливості допиту підозрюваного. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2019. № 4. С. 336-339.

References:

1. Zvitnist shchodo stanu zdiisnennia pravosuiddia mistsevymy ta apeliatsiinymy sudamy.(N. d.) *Sudova vlada Ukrainy - Judicial power of Ukraine*. N. p. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka. [in Ukrainian].

2. Bondar, V. S. (2023) Osoblyvosti provedennia dopytiv u rozsliduvanni zlochyniv, uchynenykh zlochynnymy spilnotamy. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka - Bulletin of E. O. Didorenko Luhansk State University of*

Internal Affairs, issue 1 (101), 248-268. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.101.248-268>. [in Ukrainian].

3. Bondar, V. S. (2024) Obstavyny, yaki pidliahaiut dokazuvanniu u kryminalnykh provadzhenniakh pro zlochyny, vchyneni zlochynnymy spilnotamy. *Kyivskyi chasopys prava - Kyiv Journal of Law, 1, 252-265. DOI : <https://doi.org/10.32782/kj/2024.1.36>. [in Ukrainian].*

4. Busol, O. Yu., Romaniuk, B. V. (2019) Rozsliduvannia diialnosti orhanizovanykh zlochynnykh ob'iednan: suchasna spetsyfika ta novitnia metodyka. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Yurydychni nauky - Scientific notes of the Tavri National University named after V. I. Vernadskyi. Series: Legal Sciences, 1, vol. 30 (69), 78-86. [in Ukrainian].*

5. Hula, L. F. (2017) Taktychni pryomy dopytu chleniv orhanizovanoi zlochynnoi hrupy. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy - Modern problems of legal, economic and social development of the state, 187-189. Kharkiv. URL : https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/01_12_2017/pdf/58.pdf. [in Ukrainian].*

6. Derhach, L. V. (2009) Osoblyvosti provedennia dopytu pidozriuvanykh u spravakh pro vymahannia, vchyneni orhanizovanyymi zlochynnymy hrupamy. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnisti i koruptsiiei (teoriia i praktyka) - Fight against organized crime and corruption (theory and practice), 22, 268-273. [in Ukrainian].*

7. Klymchuk, M. P., Furman, Ya. V. (2017) Taktychni osoblyvosti dopytu pido zriuvanykh – chleniv orhanizovanykh zlochynnykh uhrupovan. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal, 1, 174-177. [in Ukrainian].*

8. Korzh, V. P. (2003) eoretychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv, skoiuvanykh orhanizovanyymi zlochynnymy utvorenniamy u sferi ekonomichnoi diialnosti. *Extended abstract of candidate`s thesis. Kyiv. [in Ukrainian].*

9. Kostenko, M. V. (2017) Shchodo osoblyvosti rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh orhanizovanyymi hrupamy. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii «PRAVO» - Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. "RIGHT" series, issue 24, 148-150. [in Ukrainian].*

10. Ploskonos, A. (2020) Taktychni pryomy dopytu uchasykyv orhanizovanykh zlochynnykh hrup ta zlochynnykh orhanizatsii. *Pidpryiemstvo, gospodarstvo i pravo – Enterprise, economy and law, issue 11, 260-265. DOI : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.44>. [in Ukrainian].*

11. Ploskonos, A. I. (2021) Taktyka dopytu uchasykyv orhanizovanykh zlochynnykh hrup ta zlochynnykh orhanizatsii. *Doctor`s thesis. Kyiv. [in Ukrainian].*

12. Chaplynskyi, K. O. (2004) Orhanizatsiia i taktyka slidchykh dii pry rozsliduvani zlochyniv, vchynenykh orhanizovanyymi zlochynnymy uhrupuvanniamy : monohrafiia. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].

13. Chaplynskyi, K. O. (2009) Taktychne zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh zlochynnymy uhrupuvanniamy : monohrafiia. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].

14. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 13.04.2012 № 4651-VI. (2012) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].

15. Shylo, O. H. (2015) Zahalna kharakterystyka pokazan yak protsesualnoho dzherela dokaziv u kryminalnomu provadzhenni. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva - Herald of criminal justice, 1, 151-156. [in Ukrainian].*

16. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku. (2001) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. No 25-26. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].

17. Ploskonos, A. I. (2017) Pidhotovka do dopytu pry rozsliduvanni zlochyntyv, vchynenykh orhanizovanykh zlochyntnykh hrupamy ta zlochyntnykh orhanizatsiiami. *Aktualni problemy dosudovoho rozsliduvannia : materialy mizhvidomchoi nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 5 lypn. 2017 r.) - Current problems of pre-trial investigation: materials of the interdepartmental research and practice. conf. (Kyiv, July 5, 2017)*, 196-199. Kyiv : Nats. Akad. vnutr. sprav. [in Ukrainian].

18. Kovalenko, V. V. (2024) Deiaki osoblyvosti orhanizatsii i taktyky dopytu chleniv orhanizovanoi hrupy chy zlochyntnoi orhanizatsii. *Vzaiemodiia derzhavnykh orhaniv ta hromadskosti u sferi protydzii kryminalnym pravoporushenniam u tseentralnykh rehionakh Ukrainy: zbirnyk materialiv kruhloho stolu (m. Kropyvnytskyi, 17 kvitnia 2024 r.) - Interaction of state bodies and the public in the field of combating criminal offenses in the central regions of Ukraine: collection of materials of the round table (Kropyvnytskyi, April 17, 2024)*, 104-106. Kropyvnytskyi: DonDUVS. [in Ukrainian].

19. Shepitko, V. Yu. (2007) Kryminalistychna taktyka : systemno-strukturnyi analiz: monohrafiia. Kharkiv. [in Ukrainian].

20. Zemlianyi, D. L. (2019) Taktychni osoblyvosti dopytu pidozriuvanoho. *Elektronne naukove vydannia «Porivniialno-analitychne pravo» - Electronic scientific publication "Comparative and analytical law"*, 4, 336-339. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.04.2024

Kovalenko V., Candidate of legal sciences, Professor, Leading researcher at Scientific and research laboratory of problem of police activity at Luhansk Educational and Scientific Institute named after E. Didorenko of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

ORGANIZATIONAL AND TACTICAL FEATURES OF INTERROGATION OF MEMBERS OF ORGANIZED GROUP OR CRIMINAL ORGANIZATION

The article is devoted to highlighting the organizational and tactical features of interrogation of members of an organized group or criminal organization.

It was established that, as a rule, members of organized groups or criminal organizations are interrogated as suspects. The main factors that can influence the choice of their behavior during the interrogation are given.

It is noted that in the discussed criminal proceedings, the peculiarities of the subject of interrogation consist in the need to establish not only the circumstances of the commission of a certain type of criminal offense, but also the fact and circumstances of the commission of illegal acts as part of an organized group or criminal organization, as well as in obtaining the most complete picture of such a community, individualization of the role and guilt of each of its members.

Typical circumstances that must be established during the interrogation of suspects – members of an organized group or criminal organization, as well as typical circumstances that must be established during the interrogation of its organizer (leader) are given.

It is noted that the successful conduct of interrogations in criminal proceedings regarding criminal offenses committed by organized groups or criminal organizations largely depends on proper preparation. Some features of preparation for interrogation of members of an organized group or criminal organization are shown. The most important tactical techniques are given, the use of which reduces the ability of persons who have committed a crime to resist, contributes to the destruction of a conspiracy between suspects, ensures the concealment of the true intentions and goals of the investigation until a certain moment etc.

The need to use video recording of absolutely all interrogations of members of organized groups or criminal organizations in addition to drawing up an interrogation protocol is emphasized

Keywords: forensic provision, forensic tactics, interrogation, interrogation planning, suspect, organized group, criminal organization.

DOI: 10.33766/2786-9156.106.1.180-191

UDC: 342.95

Kovalchuk O., PhD in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism, West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

e-mail: olhakov@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6490-9633>

MODERN IT SOLUTIONS FOR ENSURING RUSSIA'S ACCOUNTABILITY FOR IT MILITARY AGGRESSION AGAINST UKRAINE

The article examines the information and legal aspects of using information technologies to ensure Russia's accountability for war crimes committed in Ukraine. The advantages and dangers of applying the latest technological solutions and tools actively used by Ukrainian law enforcement agencies to document crimes of Russian aggression are explored. It is noted that innovative solutions based on artificial intelligence, big data analysis, cryptography, and blockchain technologies can significantly increase the efficiency of recording evidence, its authenticity, integrity, and admissibility in litigation. The main challenges regarding the legal force of digital evidence, and the processes of its verification and preservation while respecting human rights have been clarified.

Directions for improving information and legal mechanisms for engaging the latest information technologies solutions to ensure the inevitability of punishment for Russia's war crimes are proposed: creating a national repository of digital evidence; forming a unified information system of electronic evidence of war crimes; developing specialized software systems for identifying perpetrators of crimes. The urgent need to develop, with the participation of international experts, unified standards for the use of IT in trials of war criminals is substantiated.

It is emphasized that only coherent interaction between the legal and technological spheres will ensure the full use of the advantages of modern information technologies for the inevitable punishment of violators of international humanitarian law and for bringing

to justice the highest military and political leadership of the Russian Federation as the organizers of crimes in Ukraine. At the same time, fundamental human rights must not be restricted in any way. A comprehensive approach involving a wide range of experts in the fields of law and IT will help to most effectively employ the latest technological solutions in the interests of justice.

Keywords: information technologies, war crimes, trial, international court, digitalization of justice, information and legal mechanisms, digital evidence, analytical system, accountability.

Problem Statement. With the start of Russia's full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022, the world community was faced with the challenge of documenting numerous war crimes and crimes against humanity committed by Russian troops on the territory of Ukraine. The systematic destruction of civilian infrastructure, illegal deportations, torture of prisoners of war and civilians, and deliberate shelling of residential areas – these and other criminal actions require thorough investigation and recording to bring the perpetrators to justice. However, the scale of hostilities, the vast territory covered by the crimes, and the active phase of combat operations create unprecedented challenges for traditional methods of documenting war crimes. There is an urgent need to engage modern information technologies (IT) such as satellite imagery, video analytics, artificial intelligence (AI), blockchain, etc., which open up new opportunities for rapidly documenting, analyzing, and systematizing various evidence of war crimes, overcoming limitations of physical access. The proper application of these technologies can ensure impartial recording of evidence and create a strong evidence base for future trials.

The article addresses the important scientific issue of developing a methodology for applying the latest IT in the investigation of war crimes. This will optimize the documentation process, increase the reliability of evidence, and ensure compliance with international trial standards. The research results will be of practical significance for the activities of national and international law enforcement and judicial bodies involved in investigating and prosecuting Russia's crimes against Ukraine. They will help develop effective mechanisms for using the latest technologies to bring perpetrators to justice. The relevance lies in the need to systematize knowledge about modern IT methods and tools used to document Russia's war crimes in Ukraine and to study the regulatory and legal mechanisms for their use to hold the aggressor accountable.

Analysis of recent research and publications. To date, there are no substantive scientific works that explore the use of the latest IT solutions as a mechanism to ensure Russia's accountability for military aggression against Ukraine. The full-scale war is ongoing. Moreover, a certain amount of time is needed for an in-depth scientific understanding of this issue. However, several publications and studies partially touch upon this topic. The authors M. Kapustina et al. analyzed the potential of using advanced IT as a tool for effectively investigating war crimes [1]. Researchers Yu. Tymoshenko et al. studied the latest technological solutions in the field of crime investigation with the aim of their pilot implementation and practical testing in the conditions of Ukraine [2]. M. Kostenko and V. Shmyga investigated the state and prospects of applying IT in criminalistics [3]. R. Blahuta examined the current state and problems

of using the latest technologies in crime investigation [4]. S. Luchyk explored the possibilities of applying digital technologies in recording war crimes [5]. Russia's war against Ukraine is unique in world history in terms of the scale of application of the latest technologies, including for recording and investigating crimes. There are no established methods and cases for studying this issue. Therefore, research on the opportunities and limitations of using innovative IT to guarantee the inevitability of Russia's accountability for war crimes in Ukraine is relevant.

Statement of goals. The article aims to explore the advantages and challenges of using innovative technological solutions for recording and investigating Russia's war crimes in Ukraine and to outline the legislative framework and regulations regarding the use of IT to ensure Russia's accountability for the crime of aggression.

Main part. The full-scale war launched by Russia against Ukraine on February 24, 2022, has been accompanied by unprecedented war crimes and violations of international humanitarian law for the third year now. Ukrainian law enforcement agencies are making tremendous efforts to record, investigate and document the criminal actions of Russian troops on the territory of our state. Careful collection of evidence and establishing an objective picture of events is critically important to ensure the inevitable accountability of the Russian Federation for aggression and terror against the civilian population.

Investigators of the National Police of Ukraine have already documented nearly 125,000 war crimes committed by the Russian Federation over the 2 years of full-scale war. These include deliberate killings of civilians; torture, inhumane treatment, rape, sexual violence; deliberate shelling of residential areas, civilian infrastructure; use of prohibited weapons; hostage-taking, unlawful deprivation of liberty of civilians; deportation of civilians to Russia; looting, destruction of private property, cultural values; use of human shields (using civilians as living cover); deliberate attacks on sites marked with UN and other humanitarian organizations' emblems; looting, robbery, violence against the civilian population; war crimes against prisoners of war (torture, insulting treatment); deliberate obstruction of civilian evacuation from dangerous areas. These various war crimes are systematically documented to bring the guilty Russian military and political leadership to justice [6]. War crimes are the most serious violations of international humanitarian law, for the commission of which not only the direct perpetrators but also their commanders are held responsible [7].

The number of cases regarding war crimes is constantly increasing, as law enforcement officers continue to record new episodes of Russia's military aggression in the de-occupied territories. Investigating these crimes requires a colossal amount of work in collecting evidence, interviewing witnesses, and analyzing video and photo materials. Conducting such large-scale investigations is unprecedented and requires the engagement of the latest IT, international cooperation, and financial assistance. To identify individuals involved in committing war crimes on the territory of Ukraine, employees of the National Police are using a wide range of advanced innovative technological solutions and tools. Among them [8]:

1. Facial recognition systems contain giant databases with over 30 billion images collected from open sources on the internet. These software systems allow identifying potential perpetrators by comparing their photographs with arrays of visual data.

2. Specialized software tools for searching and verifying the accounts of suspected criminals on popular social networks. In particular, tools such as Clearview for identifying accounts by photos and Artelligence for verifying social media profiles are used.

3. Satellite communication technologies, as well as analytical systems for processing video and photo materials obtained from seized mobile devices, video surveillance cameras, including the "Safe City" system, etc.

4. OSINT (Open Source Intelligence) methods for collecting, analyzing, and using open photo, video, and text data from the internet to detect signs of criminal activity.

5. The interagency unified database "War Crime", was created by specialists of the National Police. It contains information about over 550,000 potential war criminals, details of offenses committed by them, and collected evidence related to Russia's armed aggression against Ukraine.

Access to the "War Crime" subsystem has been provided to all Ukrainian security forces and defense agencies. This is an unprecedented case of interagency consolidation to administer justice over the aggressor country in national and international judicial instances. There is also an active exchange of relevant data with Europol, Eurojust, and other international partners assisting Ukraine in investigating war crimes [8].

In addition to the technological tools mentioned above, Ukrainian criminologists, together with their foreign colleagues, are also using other advanced means: unmanned aerial vehicles to record the consequences of missile strikes, modern 3D scanners to create detailed spatial models of crime scenes, rapid DNA analyzers for quick identification of individuals by genetic material.

During the investigation of Russia's war crimes in Ukraine, law enforcement agencies have conducted hundreds of thousands of site inspections, searches, investigative experiments, interrogations, and other necessary procedural actions. Combined with the use of the latest technologies, evidence has been collected to bring over 2,400 charges, about half of which have already been sent to court [8]. Ensuring that all collected evidence meets international standards is a priority, so that it can be used in the future to convict Russian war criminals in national courts, as well as to bring the highest political and military leadership of the Russian Federation to criminal responsibility in international courts and ensure payment of reparations to Ukraine for the damage caused [9, 10].

Ukraine is actively implementing and using advanced technological solutions for the systematic documentation, investigation, and accountability of war crimes committed by Russian forces. Unlike previous armed conflicts, where attention was focused mainly on crimes against the physical integrity of people – killings, injuries, attacks, and humiliations, in the context of modern warfare, the Office of the Prosecutor General of Ukraine considers a wider range of war crimes. In particular, cases of

sexual violence, and crimes against the environment, such as damage to nuclear facilities, destruction and pollution of the environment, which will have long-term negative consequences for the health of Ukrainians for many generations, are being actively investigated. Cyber attacks are also being studied in the context of their qualification as war crimes.

One of the most difficult tasks is identifying specific individuals who committed crimes. In such cases, the latest IT is often the only effective tool. During investigations, technological solutions from Palantir for big data analysis, as well as Microsoft tools for voice recognition, are actively used, for example, in cases of incitement to genocide or aggression. These are unique tools that help comprehensively analyze and properly record the evidence base. AI-based technologies are involved in processing hundreds of terabytes of video and photo materials. The use of the latest technologies makes it possible to identify perpetrators and collect all the necessary evidence for subsequent fair trials. The development of such technological tools is important not only for identifying criminals but also for preventing the loss of evidence on which charges can be based [11].

The Ministry of Digital Transformation of Ukraine has created a series of chatbots for crowdsourcing and corroborating evidence of probable war crimes. Digital tools have been developed to enable citizens to document damage to their homes. Facial recognition software is being used to identify Russian soldiers in photographs. New tools have been introduced that help users add geotags and timestamps to videos, which can help authorities hold the perpetrators accountable. Official chatbots and websites classify different types of war crimes and human rights violations. All information is stored in a centralized database created by the Office of the Prosecutor General of Ukraine [12].

The use of digital tools in the combat zone has great potential for quickly collecting evidence of war crimes, ensuring their authenticity and integrity through cryptographic methods. The availability of powerful smartphones and other gadgets to many civilians allows them to record photo and video evidence of violations directly at the scene. These materials can be promptly transmitted to human rights organizations and investigators for investigating crimes. The use of specialized software makes it possible to overlay digital timestamps, geolocation metadata, and cryptographic hashes on the collected files. This increases the reliability of evidence and protects it from further changes or manipulation. Digital blockchains can be used to create an immutable timestamped ledger that records and stores all evidence in a distributed repository. This prevents the loss or substitution of evidentiary information. Advanced public-key cryptographic technologies enable the formation of secure digital signatures for authenticating the source of evidentiary materials. Cloud services and distributed networks provide backup storage of digital evidence in different locations, minimizing the risk of its loss or destruction. Digital tools help avoid chain of custody issues typical for physical materials. Cryptographically proven authenticity and transparency of origin significantly increase the legal force of digital evidence when prosecuting war crimes [13, 14].

The use of IT for documenting war crimes is regulated by several international and domestic legislative acts. The Geneva Conventions of 1949 [15] and the Additional Protocols to them of 1977 [16] establish general norms for the protection of victims of armed conflicts and regulate the use of certain methods and means of warfare. The Statute of the International Criminal Court defines the jurisdiction and powers of the ICC to investigate and prosecute war crimes [17]. Some UN Security Council resolutions call on states to use appropriate technologies to record violations of international humanitarian law [18]. The UN Guiding Principles on Collecting Digital Evidence provide recommendations on the proper collection, storage, and exchange of digital data in investigations [19].

Ukrainian legislation also provides for legal norms regarding the use of IT for building an evidentiary base of war crimes. The Criminal Procedural Code of Ukraine regulates the procedure for collecting, recording, and using evidence, including that obtained through information technologies [20]. The Law “On Combating Terrorism” provides for the use of the latest information and telecommunication systems to counter terrorism [21]. Order No. 298 of the Office of the Prosecutor General of Ukraine defines the procedure for documenting war crimes committed by the Russian Federation, including the use of geoinformation systems and other IT tools [22]. In addition, Ukraine is actively cooperating with international organizations and private IT companies to involve the latest digital solutions based on AI, big data analysis, etc. Standards and protocols for collecting and using digital evidence in investigations are being developed.

Ukrainian legislation provides for comprehensive measures for the wide involvement of the latest IT in the processes of investigating and documenting Russian aggression, which is part of the overall digitalization of justice:

- creation of the Unified Register of Pre-Trial Investigations of War Crimes – a centralized electronic database to accumulate all information about the facts, locations, participants, and circumstances of war crimes committed by the Russian Federation on the territory of Ukraine [22];
- formation of the Unified Information System of Electronic Evidence of War Crimes, which should ensure the collection, processing, storage, and exchange of digital data between all involved law enforcement agencies [23];
- development and implementation of specialized software systems and databases for automated identification of perpetrators of war crimes based on analysis of video, photo, audio, and biometric data;
- regulation of the use of the latest geoinformation systems, unmanned aerial vehicles, and high-resolution satellite imagery to record the destruction of civilian infrastructure;
- establishment of interagency and international cooperation in the exchange of digital evidence of war crimes, ensuring its proper preservation and protection from unauthorized access;
- creation of a national repository of digital evidence of war crimes with a high level of protection for their long-term storage and use in future trials;

– expanding the capabilities of expert institutions to conduct various types of information technology expertise of digital materials in cases of war crimes.

The application of digital technologies for recording and investigating war crimes undoubtedly opens up new opportunities, but it also poses certain challenges related to the legal force of such evidence, its proper recording and verification, as well as ensuring the right to a fair trial. In particular, digital evidence collected using the latest technologies may raise doubts about its authenticity, integrity, and reliability of origin. Clear standards are needed to ensure a proper chain of custody and the ability to confirm the authenticity of each piece of evidence [11].

The development of transparent and unified protocols for methods of collecting, processing, storing, and transferring digital evidence is necessary. This will minimize the risk of accidental or intentional damage or forgery. The verification process must guarantee the absence of manipulation with evidence.

The use of digital technologies must not violate fundamental human rights, in particular the right to a fair trial. It is necessary to ensure compliance with the principles of impartiality, equality of parties, the right to privacy, etc. when using IT tools for collecting evidence.

Considering these challenges, it is extremely important to develop unified international standards and regulations for the use of IT in judicial proceedings for the prosecution of war crimes. Such standards should cover: 1) requirements for the collection, recording, storage, and transfer of digital evidence using cryptographic protection and means of authentication; 2) procedures for verifying evidence and establishing its reliability and proper origin; 3) regulations for the submission of digital materials in courts, adhering to the principles of a fair trial; 4) issues of personal data protection and confidentiality when using IT systems for evidence; 5) unified requirements for software and hardware involved in the processing of digital evidence. The development of such international standards should involve experts from IT, forensics, judicial bodies, and human rights organizations. Only a comprehensive approach will ensure the proper use of the advantages of modern technologies in the process of prosecuting the most serious crimes without violating human rights.

Against the backdrop of unprecedented use of cutting-edge technologies for committing and concealing war crimes, improving information and legal mechanisms becomes a guarantee of the inevitability of punishment for violators of international law. Only coordinated interaction between the legal and IT spheres will ensure adherence to the principles of justice and human rights.

Conclusions. The paper explores the advantages of using the latest IT for effective documentation and investigation of war crimes committed by Russia in Ukraine. The application of innovative AI-based solutions, big data analysis, cryptography, blockchain technologies, etc. significantly increases the efficiency of evidence recording, its authenticity, and integrity. This creates a strong evidentiary base for future trials. The main challenges regarding the legal force of digital evidence, and the processes of its verification and preservation while respecting human rights are outlined. The urgent need to develop international standards and regulations for the use of IT

in documenting war crimes is identified. The current international and national legislation regulating the use of IT in the processes of investigation and prosecution of crimes of aggression is analyzed. The set of measures for the digitalization of judicial proceedings implemented in Ukraine is highlighted. Directions for improving information and legal mechanisms for engaging the latest IT solutions to ensure the inevitability of punishment for Russia's war crimes are proposed. Among the key proposals: are the creation of a national repository of digital evidence, the formation of a unified information system of electronic evidence of war crimes, development of specialized software systems for identifying perpetrators of crimes. It is established that only close cooperation between the legal and IT environments, and comprehensive implementation of technological innovations in compliance with international standards, will be able to ensure effective prosecution of the Russian Federation for military aggression against Ukraine. Further improvement is required for the legal acts regulating the use of IT for documenting war crimes. This will provide proper legal guarantees for holding the aggressor country accountable for crimes committed during the war against Ukraine.

Further directions of our research will be to study the issues of introducing possible amendments to the procedural codes (criminal, civil, etc.) to clearly define the procedure for collecting, recording, storing, and using digital evidence in court proceedings; develop special legislative acts that will regulate the admissibility of various types of digital evidence, requirements for their authenticity and integrity; implementation of international standards and best practices for using IT in the processes of documenting war crimes into national legislation.

References:

1. Kapustina, M. V., Demydova, Ye. Ye., & Latysh, K. V. (2023). The Use of Modern Information Technologies in the Investigation of War Crimes. *Legal Scientific Electronic Journal*, 4, 544–546. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/134>. [in English].
2. Tymoshenko, Y. P., Kozachenko, O. I., Kyslenko, D. P., Horodetska, M. S., Chubata, M. V., & Barhan, S. S. (2022). Latest technologies in criminal investigation (testing of foreign practices in Ukraine). *Amazonia Investiga*, 11(51), 149–160. DOI : <https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.14>. [in English].
3. Kostenko, M. V., & Shmyga, V. O. (2022). Innovatsiini tekhnolohii u kryminalistyzi: suchasnyi stan ta perspektyvy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, 9, 316–318. URL: http://lsej.org.ua/9_2022/76.pdf. [in Ukrainian].
4. Blaguta, R. I. (2020). Novitni tekhnolohii u rozsliduvanni zlochyniv: suchasnyi stan i problemy vykorystannia : monohrafiia / Blahuta R. I., Movchan A. V. (Eds.) Lviv. URL : <https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/2449>. [in Ukrainian].
5. Luchyk, S. D., & Stolyk, D. (2023) Zastosuvannia tsyfrovyykh tekhnolohii u fiksatsii voiennykh zlochyniv. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia “Kiberbezpeka v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini pytannia” (Odesa, 17 lystop. 2023 roku). – International Scientific and Practical Conference “Cybersecurity in Ukraine: Legal and Organizational Issues” (Odesa, November, 17, 2023 roku)*. N. p. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/19915>. [in Ukrainian].
6. Ofitsiyni vebportal – Ofis Heneralnoho Prokurora. (N. d.) N. p. URL : <https://www.gp.gov.ua>. [in Ukrainian].

7. Ofitsiyniy veb-portal – Ofis Heneralnoho Prokurora. (N. d.) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. [in Ukrainian].
8. Ofitsiyniy veb-portal – Natsionalna politsiia Ukrainy. (N. d.) N. p. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/politseiski-predstavlyly-rezultaty-rozsliduvannia-voien-nykh-zlochyniv-v-ukraini-na-shchorichnomu-zasidanni-ekspertiv-v-haazi>. [in Ukrainian].
9. Teremetskyi, V., Zhuravlov, D., Boiko, V., Stratonov, V., Ilchenko, O., Glukh, M., & Chudyk, N. (2023). Organization of courts operation in Ukraine in the period of martial law: comparative and legal research. *Revista de Gestão e Secretariado. Management and Administrative Professional Review*, 14(10), 18976–18991. DOI: <https://doi.org/10.7769/gesec.v14i10.2945>. [in English].
10. Onishchenko, N., Teremetskyi, V., Bila, V., Chechil, Yu., & Kostenko, M. (2023). Judicial and extrajudicial proceedings to compensate for damages caused by armed conflicts: experience of Ukraine. *Lex Humana*, 15(3), 522–537. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2663/3585>. [in English].
11. Bergengruen, V. (2023). How Ukraine is Pioneering New Ways to Prosecute War Crimes. *Time*. N. p. URL : <https://time.com/6331902/ukraine-war-crimes-prosecutor>. [in English].
12. Bergengruen, V. (2022). How Ukraine Is Crowdsourcing Digital Evidence of War Crimes. *Time*. N. p. URL : <https://time.com/6166781/ukraine-crowdsourcing-war-crimes/>. [in English].
13. Batista, D., Mangeth, A. L., Frajhof, I., Alves, P. H., Nasser, R., Robichez, G., Silva, G. M., & Miranda, F. P. d. (2023). Exploring Blockchain Technology for Chain of Custody Control in Physical Evidence: A Systematic Literature Review. *J. Risk Financial Manag*, 16, 360. DOI : <https://doi.org/10.3390/jrfm16080360>. [in English].
14. Ali, M., Ismail, A., Elgohary, H., Darwish, S., & Mesbah, S. (2022). A Procedure for Tracing Chain of Custody in Digital Image Forensics: A Paradigm Based on Grey Hash and Blockchain. *Symmetry*, 14, 334. DOI: <https://doi.org/10.3390/sym14020334>. [in English].
15. Zhenevski konventsii pro zakhyst zhertv viiny 1949 roku. *Obudsman Ukrainy*. (N. d.) N. p. URL : <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvencyiyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku>. [in Ukrainian].
16. Dodatkoviy protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnia 1977 r. *Verkhovna Rada Ukrainy*. (N. d.) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text. [in Ukrainian].
17. Rymyskyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu. *Verkhovna Rada Ukrainy*. (N. d.) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. [in Ukrainian].
18. Rezoliutsii. Rada bezpeky OON. (N. d.) N. p. URL : <https://www.un.org/securitycouncil/ru/content/resolutions>. [in Ukrainian].
19. Guidelines First Responders on the Collection of Digital Devices in the Battlefield. (2023) UNCCT. New York. URL : https://www.un.org/counterterrorism/sites/www.un.org.counterterrorism/files/guide-first_responders-digital_devices_in_battlefield.pdf. [in English].
20. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 No. 2341-III. (2001) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].
21. Pro borotbu z teroryzmom: Zakon Ukrainy vid 20.03.2003 No. 638-IV. (2003) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>. [in Ukrainian].

22. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Yedynyi reiestr dosudovykh rozsliduvan, poriadok yoho formuvannia ta vedennia: Nakaz OHP Ukrainy vid 30.06.2020 No. 298. (2020) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v029_8905-20#Text. [in Ukrainian].

23. Deiaki pytannia zabezpechennia funktsionuvannia Derzhavnoho reiestru maina, poshkodzhenohto ta znyshchenoho vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, diversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 chervnia 2023 r. No. 624. (2023) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/624-2023-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

Використані джерела:

1. Капустіна М. В., Демидова Є. Є., Латиш К. В. Використання сучасних інформаційних технологій при розслідуванні воєнних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 544–546.

2. Tymoshenko Y. P., Kozachenko, O. I., Kyslenko D. P., Horodetska M. S., Chubata M.V., Barhan S. S. Latest technologies in criminal investigation (testing of foreign practices in Ukraine). *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11(51). Pp. 149–160.

3. Костенко М. В., Шмига В. О. Інноваційні технології у криміналістиці: сучасний стан та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 9. С. 316–318.

4. Благута Р. І. Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання : монографія / Благута Р. І., Мовчан А. В. Львів. 2020. 256 с.

5. Лучик С. Д., Столик Д. Застосування цифрових технологій у фіксації воєнних злочинів. Міжнародна науково-практична конференція “Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання” (м. Одеса, 17 листоп. 2023 року). С. 45–47.

6. Офіційний вебпортал – Офіс Генерального Прокурора. URL: <https://www.gr.gov.ua>. (дата звернення: 05.05.2024)

7. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. (дата звернення: 05.05.2024)

8. Офіційний вебпортал – Національна поліція України. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/politseiski-predstavlyly-rezultaty-rozsliduvannia-voiennykh-zlochy-niv-ukraini-na-shchorichnomu-zasidanni-ekspertiv-v-haazi>. (дата звернення: 05.05. 2024)

9. Teremetskyi V., Zhuravlov D., Boiko V., Stratonov V., Ilchenko O., Glukh M., Chudyk N. Organization of courts operation in Ukraine in the period of martial law: comparative and legal research. *Revista de Gestão e Secretariado. Management and Administrative Professional Review*. 2023. Vol. 14(10). Pp. 18976–18991.

10. Onishchenko N., Teremetskyi V., Bila V., Chechil Yu., Kostenko M. Judicial and extrajudicial proceedings to compensate for damages caused by armed conflicts: experience of Ukraine. *Lex Humana*. 2023. Vol. 15(3). Pp. 522–537.

11. Bergengruen V. How Ukraine is Pioneering New Ways to Prosecute War Crimes. *Time* (2023, April 19). URL : <https://time.com/6331902/ukraine-war-crimes-prosecutor>.

12. Bergengruen, V. How Ukraine Is Crowdsourcing Digital Evidence of War Crimes. *Time* (2022, April 18). URL: <https://time.com/6166781/ukraine-crowd-sourcing-war-crimes/>.

13. Batista D., Mangeth A. L., Frajhof I., Alves P. H., Nasser R., Robichez G., Silva G. M., Miranda F. P. d. Exploring Blockchain Technology for Chain of Custody Control in Physical Evidence: A Systematic Literature Review. *J. Risk Financial Manag.* 2023. Vol. 16. Art. 360.

14. Ali M., Ismail A., Elgohary H., Darwish S., Mesbah S. A Procedure for Tracing Chain of Custody in Digital Image Forensics: A Paradigm Based on Grey Hash and Blockchain. *Symmetry*. 2022. Vol. 14. Art. 334.

15. Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року. *Обудсман України*. URL : <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku>. (дата звернення: 05.05.2024)

16. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99_5_199#Text. (дата звернення: 05.05.2024)

17. Римський статут міжнародного кримінального суду. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. (дата звернення: 05.05.2024)

18. Резолюції. Рада безпеки ООН. URL : <https://www.un.org/securitycouncil/ru/content/resolutions>. (дата звернення: 05.05.2024)

19. Guidelines First Responders on the Collection of Digital Devices in the Battlefield. UNCCCT. New York, 2023. 60 p. URL: https://www.un.org/counterterrorism/sites/www.un.org/counterterrorism/files/guide-first_responders-digital_devices_in_battlefield.pdf.

20. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 05.05.2024)

21. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>. (дата звернення: 05.05.2024)

22. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: Наказ ОПІ України від 30.06.2020 № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>. (дата звернення: 05.05.2024)

23. Деякі питання забезпечення функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 червня 2023 р. № 624. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/624-2023-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 05.05.2024)

Стаття надійшла до редколегії 06.05.2024

Ковальчук О. Я., кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету (м. Тернопіль, Україна)

СУЧАСНІ ІТ-РІШЕННЯ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОСІЇ ЗА ЇЇ ВІЙСЬКОВУ АГРЕСІЮ ПРОТИ УКРАЇНИ

У статті досліджено інформаційно-правовий аспект використання інформаційних технологій для забезпечення відповідальності росії за воєнні злочини, скоєні в Україні. Досліджено переваги та небезпеки застосування новітніх технологічних рішень та інструментів, що активно використовуються українськими правоохоронними органами для документування злочинів російської агресії. Зазначено, що інноваційні рішення на основі штучного інтелекту, аналізу великих даних, криптографії та технологій блокчейн можуть значно підвищити оперативність фіксації доказів, їх автентичність, цілісність та допустимість у судочинстві. З'ясовано основні виклики

щодо юридичної сили цифрових доказів, процесів їх верифікації та збереження в умовах дотримання прав людини.

Запропоновано напрями вдосконалення інформаційно-правових механізмів залучення новітніх IT-рішень для забезпечення невідворотності покарання за воєнні злочини росії: створення національного сховища цифрових доказів; формування єдиної інформаційної системи електронних доказів воєнних злочинів; розробка спеціалізованих програмних комплексів для ідентифікації виконавців злочинів. Обґрунтовано нагальну необхідність розробки за участі міжнародних експертів уніфікованих стандартів застосування IT у судових процесах над воєнними злочинцями. Наголошено, що лише злагоджена взаємодія правової і технологічної сфер забезпечить повноцінне використання переваг новітніх IT для невідворотного покарання порушників норм міжнародного гуманітарного права та притягнення до відповідальності вищого військового й політичного керівництва РФ як організаторів злочинів в Україні. При всьому жодним чином не повинні бути обмежені основоположні права людини. Комплексний підхід із залученням широкого кола фахівців галузей права та IT допоможе максимально ефективно задіяти новітні технологічні рішення в інтересах правосуддя.

Ключові слова: інформаційні технології, воєнні злочини, судовий процес, міжнародний суд, цифровізація судочинства, інформаційно-правові механізми, цифрові докази, аналітична система, притягнення до відповідальності.

DOI: 10.33766/2786-9156.106.1.191-203

УДК: 343.98

Степанюк Р. Л., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри оперативної-розшукової діяльності та розкриття злочинів факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: stepanuk2@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8201-4013>

РОЗВІДКА У КРИМІНАЛІСТИЦІ Й ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено аналізу сучасного стану адаптації зарубіжної термінології щодо кримінальної розвідки до вітчизняної наукової доктрини криміналістики й оперативної-розшукової діяльності. Визначено основні напрями впровадження деяких галузей кримінальної розвідки в теорію і практику кримінального розслідування. Зауважено, що в нинішніх умовах значення методів пошуку й аналізу інформації в різних її джерелах і масивах постійно зростає. Широкомасштабна військова агресія проти України, яка досі триває, ще більше актуалізувала потребу застосування новітніх пошукових засобів і методів задля розслідування пов'язаних із війною кримінальних правопорушень, встановлення жертв війни, розшуку осіб, які вчинили тяжкі злочини в умовах конфлікту. Зазначено, що у вітчизняній системі наук кримінально-правового циклу виникають труднощі, пов'язані з теоретичним обґрунтуванням і практичним впровадженням розвідувальних інструментів у практику криміна-

льного розслідування. Це пов'язано із застарілістю підходів щодо диференціації різних галузей знань, засиллям наукової термінології радянського періоду та незавершеністю процесів реформування системи та функцій органів кримінальної юстиції. В Україні наука криміналістика визнається прикладною мультидисциплінарною галуззю знань, яка об'єднує технічні й тактичні аспекти розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Тому кримінальну розвідку варто відносити саме до цієї науки. Відповідно, найбільш точним є загальний термін «криміналістична розвідка», яка об'єднує три типи розвідки – стратегічну, оперативно-розшукову і техніко-криміналістичну. Криміналістична розвідка в нинішніх умовах є важливим напрямом роботи правоохоронних органів. Вона полягає у збиранні, обробці, аналізі та використанні розвідувальної інформації в цілях кримінального розслідування. Тому необхідні нові наукові дослідження, присвячені розвитку теоретичних засад і впровадженню новітніх інструментів оперативно-розшукової та техніко-криміналістичної розвідки.

Ключові слова: кримінальне розслідування, оперативно-розшукова діяльність, кримінальний аналіз, кримінальна розвідка, техніко-криміналістична розвідка, OSINT.

Постановка проблеми. Сучасному світу притаманні процеси глобалізації. Постійно вдосконалюються способи збору, зберігання та передачі різноманітної інформації. Повсюдно використовуються комп'ютерні технології, тому величезні обсяги даних зберігаються в цифровому вигляді. Спектр джерел інформації та інструментів її виявлення й аналізу невідмінно розширюється. Не є винятком і кримінальна сфера. Усе більше правопорушників залишають різноманітні сліди насамперед у цифровому середовищі, і саме аналіз цифрової інформації надає змогу встановлювати вагомі для вирішення справи обставини. У практику роботи правоохоронних органів запроваджено потужні автоматизовані криміналістичні бази даних, де накопичено цінну інформацію щодо різних аспектів, корисних у сфері протидії злочинності. Тому розширюються можливості системного узагальнення й аналізу традиційних для криміналістики матеріальних об'єктів, що вимагає впровадження нових підходів у практику діяльності правоохоронних органів.

У таких умовах постійно зростає значення методів пошуку й аналізу інформації у різних її джерелах і масивах даних із метою розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Ці методи, що були започатковані у воєнній розвідці, а надалі адаптовані для вирішення завдань протидії кримінальній злочинності, утворили новітні галузі кримінальної аналітики, які позначають різними назвами, зокрема «кримінальна розвідка», «криміналістична розвідка», «правоохоронна розвідка», «OSINT» та ін. Відповідні напрями демонструють визначні результати у справі виявлення самих кримінальних правопорушень, обставин їх підготовки, вчинення та приховування, іншої інформації, необхідної для розслідування. Тому вони потребують ретельного наукового аналізу.

Широкомасштабна військова агресія проти України, яка досі триває, ще більше актуалізувала потребу застосування новітніх пошукових засобів і методів задля розкриття й розслідування воєнних злочинів та інших пов'язаних із війною кримінальних правопорушень, встановлення усіх жертв війни, розшуку

осіб, які вчинили тяжкі злочини в умовах конфлікту, тощо. Це додатково засвідчує актуальність наукових пошуків у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінальної розвідки висвітлена в працях вітчизняних науковців переважно у прикладних аспектах. Так С. Албул розглянув її як функцію оперативно-розшукової діяльності та спільно із О. Користиним запропонував концепцію її розвитку в підрозділах системи МВС України. В. Некрасов сформулював визначення поняття кримінальної розвідки. О. Манжай та Є. Живицький дослідили її співвідношення з оперативним обслуговуванням. О. Торбас, Р. Перцев, С. Перлін, С. Шевцов, А. Тимошенко, Т. Матюшкова та інші автори розробляли практичні рекомендації щодо використання різних методів розвідки в діяльності з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Водночас до сьогодні в теорії оперативно-розшукової діяльності та криміналістики залишається не вирішеними питання щодо термінологічного апарату, місця кримінальної розвідки в системі криміналістичної науки та основних напрямів її розвитку.

Формулювання цілей. Метою статті є з'ясування сучасного стану та перспектив адаптації зарубіжної термінології щодо кримінальної розвідки до вітчизняної наукової доктрини криміналістики й оперативно-розшукової діяльності, а також визначення основних напрямів впровадження розвідки в теорію і практику розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. У законодавстві України поняття розвідки стосується розвідувальних органів і діяльності, яка ними здійснюється в інтересах національної безпеки та оборони, але не у кримінальному провадженні (п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про розвідку» [1]). Водночас щодо кримінального провадження використовуються інші терміни, зокрема «оперативно-розшукова діяльність», «гласні і негласні пошукові та контррозвідувальні заходи», «негласні слідчі (розшукові) дії» тощо [2]. Проте в зарубіжній науковій літературі та правозастосовній практиці використовують саме термін «розвідка» (англ. – «intelligence») для позначення пошукової діяльності в галузі кримінального розслідування, яка здійснюється у зв'язку з кримінальним аналізом (англ. – criminal analysis) як галуззю поліцейської діяльності, спрямованою на запобігання та протидію злочинності.

В останні роки, насамперед завдяки цифровізації багатьох сфер суспільного життя, ефективність розвідувальних інструментів у кримінальній аналітиці не тільки в пошуку слідів та з'ясуванні обставин вчинення кримінальних правопорушень, а і щодо їх профілактики всередині держави, закономірно зумовила бурхливий розвиток відповідного напрямку роботи правоохоронних органів. У поліції багатьох країн створено профільні підрозділи, а методи кримінальної розвідки (англ. – criminal intelligence) набули настільки суттєвого значення у кримінальному аналізі, що фактично перетворили його в розвідку. Через те однією із запропонованих концепцій у вітчизняній теорії стало визначення кримінальної розвідки в оперативно-розшуковій діяльності. Так, на думку С. В. Албула, кримінальна розвідка виступає однією з функцій оперативно-

розшукової діяльності та реалізується шляхом використання системи розвідувальних, пошукових, інформаційно-аналітичних заходів, у т.ч. із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, спрямованих на своєчасне запобігання, виявлення і нейтралізацію реальних і потенційних кримінальних загроз суспільній безпеці, захист особи, держави та суспільства від злочинності [3, с. 4]. Водночас В. А. Некрасов визначає кримінальну розвідку як різновид розвідувальної діяльності та форму прихованого розслідування, що являє собою комплекс гласних і негласних, оперативно-розшукових, інформаційно-аналітичних заходів, що здійснюються спеціально уповноваженими суб'єктами, які забезпечують проникнення джерела інформації в організовані злочинні угруповання, у тому числі із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, з метою збирання розвідувальної інформації про їх діяльність та інфраструктуру [4, с. 19].

Як бачимо, серед науковців в галузі оперативно-розшукової діяльності поки що не вироблено єдиного бачення сутності та змісту кримінальної розвідки. Її розглядають і в широкому розумінні як модель кримінального аналізу або і всієї оперативно-розшукової діяльності, й у більш вузькому – лише як діяльність, що спрямована на збирання розвідувальної інформації.

Ситуація з термінологією є ще складнішою також і з причини неузгодженості термінів, що вживають у зарубіжних країнах, з тими, що були вироблені в Україні за радянських часів. Науковці зауважують, що за змістом кримінальна розвідка є подібною до такої категорії пострадянської моделі теорії оперативно-розшукової діяльності, як оперативне обслуговування, елементом якого є аналітична розвідка [5, с. 103-104].

Сучасними видами кримінальної розвідки за вітчизняною доктриною оперативно-розшукової діяльності вважають аналітичну розвідку, стратегічну і тактичну агентурні розвідки, технічну розвідку [6, с. 6], а за аналізом зарубіжних джерел – стратегічну й оперативну види розвідки та її окремі галузі: людську розвідку (Human Intelligence – HUMINT), розвідку сигналів (Signals Intelligence – SIGINT), розвідку зображень (Imagery Intelligence – IMINT), розвідку сигнатур (Measurement and Signatures Intelligence – MASINT), розвідку з відкритих джерел (Open-Source Intelligence – OSINT) [7, с. 8-9], цифрову криміналістичну розвідку (digital forensic intelligence), експертно-криміналістичну розвідку (forensic intelligence) тощо, хоча не всі ці галузі використовуються у сфері діяльності органів кримінальної юстиції.

У практичній площині кримінальна розвідка є частиною діяльності підрозділів кримінального аналізу Національної поліції України. Зараз ці підрозділи об'єднують у собі функції кримінального аналізу та забезпечення формування і підтримки функціонування автоматизованих інформаційних систем, що формуються в процесі здійснення оперативно-розшукової та аналітичної діяльності [8, с. 31]. Таким чином засвідчується важливість інформаційних систем у вирішенні завдань у сфері кримінальної розвідки. Сама ж ця розвідка надає наступальній активності кримінальному аналізу, перетворюючи його на потужний інструмент виявлення та розкриття злочинів.

Кримінальний аналіз, який включає кримінальну розвідку, зараз є основою моделі поліцейської діяльності (ІЛР), яка на сучасному етапі є найбільш пристосованою до подолання існуючих викликів і загроз у сфері боротьби зі злочинністю [9, с. 146]. Таким чином, сучасний кримінальний аналіз, використовуючи методи розвідки, фактично перетворюється в останню. Пояснюється це тією обставиною, що практична модель кримінальної розвідки включає пошук інформації, її узагальнення й аналіз, використання одержаних даних для пошуку нової інформації та її перевірки, подальший аналіз тощо.

Видається, що кримінальна розвідка зараз є однією з моделей кримінального аналізу, яка передусім спрямована на пошук нової інформації щодо таких, що готуються, вчиняються або вже були вчинені, кримінальні правопорушення, а також на аналіз і використання цієї інформації в інтересах розслідування. І тут як із теоретичного, так і з практичного погляду виникає питання щодо її співвідношення з розвідкою криміналістичною, оскільки у вітчизняній системі наук кримінально-правового циклу склалась ситуація диференціації криміналістики й оперативно-розшукової діяльності як взаємопов'язаних, але різних галузей знань. При тому в оперативно-розшуковій діяльності проблематика застосування розвідувальних методів розвивалась завжди, але сама ця галузь виокремилась із криміналістики порівняно недавно. Крім того, варто зазначити, що криміналістичні засоби і методи теж завжди були орієнтовані не тільки на вирішення ідентифікаційних завдань, а й на пошук нових даних, необхідних для встановлення істини в справі. Оскільки пострадянська (соціалістична) модель криміналістики, яка існує зараз в Україні, орієнтована на формування рекомендацій насамперед для слідчих і прокурорів, то й розроблення нею розвідувальних методів щодо виявлення та розслідування кримінальних правопорушень є цілком логічним. Слід зауважити, що зараз в підрозділах техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування Національної поліції України функціонують відділи криміналістичної аналітики. І лише для практичної діяльності в галузі судової експертизи не є притаманним наступальний характер, оскільки кримінальне процесуальне законодавство, хоча й надає право експерту проявити ініціативу, але тільки в рамках проведеної експертизи. Самостійно збирати об'єкти дослідження експерт права не має. Водночас сучасні технології та правозастосовні практики все більше засвідчують потребу розширення завдань судово-експертних установ у напрямі пошуково-аналітичної діяльності.

Відмінність у моделях криміналістики в різних країнах, на нашу думку, є основною причиною труднощів щодо визначення галузі кримінальної розвідки в системі наук кримінально-правового циклу, оскільки вона зараз активно розвивається в західних державах, де прийнято або диференціювати природничо-технічну галузь судової науки/наук (англ. – forensic science, forensics) і гуманітарну науку про кримінальне розслідування (англ. – criminal investigation), або відносити до криміналістики як технічні, так і тактичні аспекти виявлення та розслідування злочинів, у тому числі й негласні методи. А отже, варто розуміти, що за такого підходу розрізнення кримінальної розвідки (criminal intelligence) і криміналістичної розвідки (forensic intelligence) фактично означає диференціацію

слідчих та експертних, а не оперативно-розшукових і слідчих методів. Через це термін «criminal intelligence» може бути перекладений і як «кримінальна розвідка», і як «оперативно-розшукова розвідка», і як «криміналістична розвідка». Своєю чергою, термін «forensic intelligence» для нашої моделі криміналістики точніше перекласти, не як «криміналістична», а як «техніко-криміналістична розвідка» або «експертно-криміналістична розвідка», адже він відноситься до використання даних, отриманих у зв'язку з дослідженням матеріальних об'єктів (речових доказів), відповідних інформаційних систем, технічних засобів і методів криміналістичних установ для пошуку інформації та її аналізу.

Порівняно нещодавно зарубіжні науковці і практики почали наголошувати на потребі активізувати використання методів техніко-криміналістичної розвідки. Вони виявили, що, крім традиційних криміналістичних автоматизованих інформаційних систем, які призначені для пошуку збігів із метою ідентифікації, у криміналістиці можна ефективно застосувати також і розвідувальні аналітичні методи [10], через що було наголошено: «Криміналістичні дані, отримані при проведенні огляду місця події, такі як: ДНК, відбитки пальців, вогнепальна зброя, відбитки взуття, особливі методи злочину або скоєння злочину, а також географічне положення – можуть надати слідчому інформацію для виявлення та подальшого розслідування серійних злочинів» [11, с. 114]. Таким чином, відомості щодо матеріальних слідів, одержані у зв'язку з експертними дослідженнями, які традиційно досліджують у криміналістиці, були інтегровані до аналітичних процесів кримінального аналізу [12]. Проте в цьому питанні спостерігається певний дисбаланс між розумінням завдань і можливостей криміналістичної експертизи поліцією та керівниками криміналістичних установ, який треба усувати, адже застосування розвідувальних методів дозволяє повернути активний підхід криміналістичній експертизі [13]. Поки що величезний потенціал судово-експертних даних належним чином не застосовується, оскільки вони майже не використовуються кримінальними аналітиками правоохоронних органів [14], а отже, питання щодо подальшого розвитку напрямів використання криміналістичних даних у розвідувальних цілях залишаються надзвичайно актуальними.

Разом із криміналістичним дослідженням традиційних матеріальних слідів кримінальних правопорушень зараз усе більшого значення в протидії злочинності має аналіз цифрових слідів. Галузь цифрової криміналістики в останні десятиліття демонструє високу результативність. Багато в чому це зумовлено можливостями аналітичної й технічної розвідки за відкритими джерелами та соціальними мережами. Наприклад, підтверджено істотні досягнення технологій OSINT у виявленні та розслідуванні різних категорій кримінальних правопорушень. І тут, виявляється, ще одна проблема теоретичного плану, яка пов'язана з неузгодженістю різних моделей криміналістичної науки, адже в Україні цифрова криміналістика досі не визнана як галузь останньої й існує нагальна потреба у становленні окремого розділу криміналістичної техніки, присвяченого криміналістичному дослідженню цифрових доказів, зміст якого включатиме наукові положення цифрової криміналістики як галузі судових наук, адаптованих

до реалій вітчизняної правоохоронної практики та криміналістичної теорії [15, с. 290]. Тому поняття «цифрова криміналістична розвідка» (англ. – «digital forensic intelligence») поки що не впроваджене до термінології вітчизняної криміналістичної науки, проте сама практична діяльність, пов'язана із пошуком й аналізом розвідувальної цифрової інформації у великих масивах даних із метою розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, вочевидь, є одним із вагомих напрямів кримінальної/криміналістичної розвідки.

Потужні можливості щодо пошуку підозрюваних і встановлення невідомих слідству обставин кримінальних правопорушень надає поєднання різних методів розвідки, наприклад, цифрової та традиційної техніко-криміналістичної. Наприклад, як пропонує Р. В. Перцев, можна проаналізувати взаємозв'язок мобільного пристрою з місцями подій та зіставити їх із наявними криміналістичними даними, отриманими під час проведення оглядів даних місць подій (відбитками взуття, ДНК-профіль, сліди злому а також схожі методи злому чи проникнення). Аналізуючи отримані дані, з'являється можливість пов'язати злочинця з місцями злочину [16, с. 107], а отже, розподіл криміналістичної розвідки на різні види, зокрема техніко-криміналістичну, цифрову криміналістичну тощо, потрібен насамперед для ілюстрації різних підходів та інструментів, що використовуються в практиці розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Однак усі види розвідувальної й аналітичної діяльності відносяться до однієї сфери – галузі кримінального розслідування, яку в нашій країні відносять до двох наук – криміналістики й оперативно-розшукової діяльності

Для вітчизняної моделі криміналістики проблематика використання аналітичних і розвідувальних методів теж не є новою, хоча й залишається малодослідженою з погляду теорії, що закономірно відображається й на практичному рівні.

Свого часу радянськими криміналістами здійснювались спроби будувати інформаційно-аналітичні моделі, спрямовані на допомогу у встановленні невідомих обставин злочину, на основі узагальнення криміналістично значущої інформації, встановленої за закінченими кримінальними справами. Це широко відомі «таблиці Відонова» та інші подібні моделі, які являли собою криміналістичну характеристику певного виду або групи злочинів та сформульовані на її основі системи типових версій, визначених на ймовірному статистичному рівні. Завдяки такому підходу, криміналістична характеристика злочинів набула надзвичайної популярності як наукова категорія, проте наукова обґрунтованість відповідних результатів була невисокою, зокрема через труднощі у накопиченні й обробці достатнього для достовірних висновків обсягу даних. Тим не менш, як видається, розвиток необхідних технічних засобів і методів у майбутньому, можливо, призведе до більшої перспективи побудови подібних моделей, а сам вищевказаний підхід засвідчує, що радянськими криміналістами фактично розроблялись методи, які зараз можна віднести до кримінального/криміналістичного аналізу.

У незалежній Україні до проблематики аналітичної діяльності судових експертів, спрямованої на розкриття злочину, звернулись С. І. Перлін та С. О. Шевцов, організувавши в порядку експерименту відповідний напрям практичної діяльності на базі Харківського НДЕКЦ МВС України. Разом із А. І. Тимошенко і Т. П. Матюшковою вони запропонували новий підхід до експертного забезпечення досудового розслідування у кримінальному провадженні, який полягає в експертному аналізі інформації в конкретній справі та формулюванні на основі спеціальних знань припущень про невідомі обставини події та рекомендацій для оперативних працівників і слідчих щодо напрямів розкриття злочину [17]. Фактично йдеться про експертно-криміналістичний аналіз матеріалів кримінального провадження, результати якого пропонується оформлювати документом із назвою «експертна версія».

Зараз є очевидною актуальність розвитку цього напрямку діяльності як підрозділів техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування, так й установ судової експертизи в Україні. Причому також необхідно вести мову про таку модель криміналістичного аналізу, яка включає криміналістичну розвідку. Це підтверджується і результативністю практичних заходів щодо пошуку спеціалістами-криміналістами й експертами інформації, необхідної для розкриття кримінальних правопорушень, з відкритих джерел Інтернету, і ефективністю технології швидкого ДНК-тестування (rapidDNA) в ідентифікації жертв війни, й активізацією формування криміналістичної бази даних ДНК, і новими викликами, пов'язаними зі встановленням особистості воєнних злочинців тощо. Проте цей процес відбувається досить повільно з причини недостатнього рівня правового й організаційного забезпечення. Тому, на нашу думку, необхідно вжити заходів, спрямованих на створення в структурі державних криміналістичних й експертних установ аналітичних структурних підрозділів, які б займалися збиранням криміналістично значущої інформації, її узагальненням та аналізом, сприяючи розслідуванню кримінальних правопорушень шляхом надання слідчим і прокурорам відомостей орієнтуючого характеру.

Вищевикладені обставини ілюструють складність теоретичного обґрунтування таких понять, як «кримінальний аналіз» і «криміналістичний аналіз», «кримінальна розвідка» і «криміналістична розвідка» та ін. у вітчизняній системі наук кримінально-правового циклу. Ці напрями практичної діяльності, які активно розвиваються в зарубіжних країнах і впроваджуються в українську правоохоронну практику, функціонують в інших підходах щодо розуміння криміналістичної науки, де прийнято диференціювати природничо-технічну галузь судової науки та гуманітарну дисципліну про кримінальне розслідування або відносити гласні та негласні методи розслідування до криміналістики чи до кримінології тощо. Тому використання відповідних термінів у буквальному перекладі і викликає певну плутанину.

За вітчизняною системою прикладних наук кримінально-правового циклу методи розвідки можуть використовуватись в оперативно-розшуковій діяльності, у криміналістиці та потенційно в судовій експертизі. Тому, з першого погляду, здається, що можливо вести мову про оперативно-розшукову розвідку,

криміналістичну розвідку й судово-експертну розвідку. Проте основна складність полягає в тому, що зараз в Україні, на відміну від радянського періоду, негласні методи розслідування одержали процесуальну форму, проведено реформи з розмежування техніко-криміналістичних підрозділів й експертних установ, передбачено інститут детективів тощо. Тобто, існуюча модель розподілу прикладних наук на криміналістику, оперативно-розшукову діяльність і судову експертологію є застарілою та, на наш погляд, не відповідає сучасним реаліям і не стикається із західними підходами. Особливо важко розділити оперативно-розшуковий і криміналістичний аспекти у формуванні методичних рекомендацій із виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. Через те, наприклад, І. О. Ієрусалімов вважає за доцільне вести мову про формування оперативно-розшукової криміналістики, яка є основою наукового забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій і детективної діяльності [18, с. 106]. Проте, нам видається, що теорія оперативно-розшукової діяльності, як і теорія судової експертизи (судова експертологія), за великим рахунком є складовими частинами науки криміналістики. Відповідно, кримінальний аналіз як наукова категорія теж є частиною цієї науки, а отже, варто користуватись загальним терміном «криміналістична розвідка» задля усунення термінологічних невідповідностей. З урахуванням цієї обставини криміналістична розвідка може бути поділена на три основні типи, залежно від завдань, інструментів пошуку й об'єктів дослідження, а саме на стратегічну, оперативно-розшукову (тактичну) і техніко-криміналістичну розвідку. Стратегічною є аналітична поліцейська розвідка, яка фокусується на довгострокових цілях правоохоронних органів [7, с. 9]. Оперативно-розшукова і техніко-криміналістична розвідки проводяться з метою розкриття та розслідування конкретних кримінальних правопорушень. Видами оперативно-розшукової розвідки є агентурна й оперативно-технічна, а до основних видів техніко-криміналістичної розвідки варто віднести цифрову криміналістичну розвідку та розвідку з відкритих джерел, розвідку за криміналістичними базами даних й аналітичну експертну розвідку (потенційно), проте цей поділ є значною мірою умовним, оскільки бурхливий розвиток технологій дозволяє інтегрувати між собою вищенаведені види криміналістичної розвідки та ефективніше використовувати її результати в діяльності з розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Висновки. У вітчизняній системі наук кримінально-правового циклу виникають певні труднощі, пов'язані з теоретичним обґрунтуванням і практичним впровадженням розвідувальних інструментів і методів у практику розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Як видається, це насамперед пов'язано із застарілими підходами щодо диференціації різних галузей знань, засиллям наукової термінології радянського періоду та незавершеністю процесів реформування кримінального процесуального законодавства, системи органів кримінальної юстиції та їх функцій. Зважаючи на те, що в Україні наука криміналістика визнається прикладною мультидисциплінарною галуззю знань, яка об'єднує технічні й тактичні аспекти розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, кримінальну (оперативно-розшукову) розвідку варто

відносити саме до цієї науки. Відповідно, загальним є термін «криміналістична розвідка», яка об'єднує три типи розвідки – стратегічну, кримінальну (оперативно-розшукову) і техніко-криміналістичну.

Криміналістична розвідка в нинішніх умовах є важливим напрямом роботи правоохоронних органів. Вона полягає у збиранні, обробці, аналізі та використанні розвідувальної інформації з метою виявлення, розслідування та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень. Розвиток теоретичних засад і впровадження новітніх інструментів кримінальної (оперативно-розшукової) і техніко-криміналістичної розвідки є перспективними напрямками подальших наукових досліджень.

Використані джерела.

1. Про розвідку : закон України від 17 вересня 2020 року № 912-IX. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text>. (дата звернення: 04.04.2024).

2. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 12 лютого 1992 року № 2135-XII. *База даних «Законодавство України»*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>. (дата звернення: 04.04.2024).

3. Албул С. В. Кримінальна розвідка як функція оперативно-розшукової діяльності: Європейський досвід та Українські перспективи (Criminal Intelligence as a Function of Operatively-Search Activity: European Experience and Ukrainian Prospects). *European Reforms Bulletin: international scientific peer-reviewed journal: Grand Duchy of Luxembourg*. 2015. № 2. Рр. 2-6.

4. Некрасов В. А. Сучасне розуміння кримінальної розвідки як напряму діяльності правоохоронних органів. *Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 29 квіт. 2016 р.). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 19-20.

5. Манжай О., Жицький Є. Кримінальна розвідка та її співвідношення з оперативним обслуговуванням. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. 13(3/1). Р. 100-105.

6. Албул С. В., Користін О. Є. Концепція розвитку кримінальної розвідки органів внутрішніх справ України: науковий проект. Одеса: ОДУВС, 2015. 20 с.

7. Торбас О. О. OSINT при розслідуванні кримінальних правопорушень : підручник. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 180 с.

8. Білоус Р. В. Кримінальний аналіз у протидії кримінальним правопорушенням. *Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 19 лют. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 30-32.

9. Моца В. В. Теоретико-методологічні засади використання кримінального аналізу оперативними підрозділами правоохоронних органів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2022. Вип. 2(73). С. 141-147.

10. Ribaux O., Girod A., Walsh S. J., Margot P., Mizrahi S., Clivaz V. Forensic intelligence and crime analysis, *Law, Probability and Risk*. 2003. Vol. 2. Issue 1. March 2003. Pp. 47-60. DOI: <https://doi.org/10.1093/lpr/2.1.47>.

11. Перцев Р. В., Нугер А. Р. Використання методу криміналістичної розвідки при розкритті злочинів. *Omul, criminologia, știința. Ediția a 2-a*. Vol. 1. 24 martie 2023. Chișinău. Chișinău: Institutul de științe penale și criminologie aplicată, 2023. С. 112-114.

12. Oatley G., Chapman B., Speers J. Forensic intelligence and the analytical process. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery*. 2020. Vol. 10. Issue 3. e1354.

13. Crispino F., Rossy Q., Ribaux O., Roux C. Education and training in forensic intelligence: a new challenge. *Australian Journal of Forensic Sciences*. 2015. Vol. 47. Issue 1. Pp. 49-60. DOI: <https://doi.org/10.1080/00450618.2014.906655>.

14. Delgado Y., Price B.S., Speaker P.J., Stoiloff S.L. Forensic intelligence: Data analytics as the bridge between forensic science and investigation. *Forensic Science International: Synergy*. 2021. Vol. 3. Article number 100162. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.fsisyn.2021.100162>.

15. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Цифрова криміналістика й удосконалення системи криміналістичної техніки в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 283-284.

16. Перцев Р. В. Використання «розумних» технологій у криміналістиці. Криміналістика і судова експертиза. 2022. Вип. 67. С. 104-113. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.12>

17. Перлін С. І., Шевцов С. О., Тимошенко А. І., Матюшкова Т. П. Експертна версія – задокументоване ініціативне інформування суб'єктів розслідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2014. Спецвипуск. С. 225-231.

18. Ієрусалімов І. О. Стівідношення й взаємодія оперативно-розшукової та криміналістичної діяльності при виявленні й розслідуванні злочинів. *Актуальні проблеми досудового розслідування : матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф. (Київ, 5 липня. 2017 р.)*. Київ : Нац. Акад. внутр. справ, 2017. С. 104-106.

References:

1. Pro rozvidku : zakon Ukrainy vid 17 veresnia 2020 roku № 912-IX. (2020) N. p. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» - Database «Legislation of Ukraine»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text>. [in Ukrainian].

2. Pro operatyvno-rozshukovu diialnist : zakon Ukrainy vid 12 liutoho 1992 roku № 2135-XII. (1992) N. p. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» - Database «Legislation of Ukraine»*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>. [in Ukrainian].

3. Albul, S. V. (2015) Kryminalna rozvidka yak funktsiia operatyvno-rozshukovoi diialnosti: Yevropeyskyi dosvid ta Ukrainski perspektyvy. *European Reforms Bulletin: international scientific peer-reviewed journal: Grand Duchy of Luxembourg*, 2, 2-6. [in Ukrainian].

4. Nekrasov, V. A. (2016) Suchasne rozuminnia kryminalnoi rozvidky yak napriamu diialnosti pravookhoronnykh orhaniv. *Kryminalna rozvidka: metodolohiia, zakonodavstvo, zarubizhnyi dosvid: mater. Mizhmar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 29 kvit. 2016 r.) – Criminal Intelligence: Methodology, Legislation, and Foreign Experience. Materials of the international scientific and practical conference (Odesa, April 29, 2016)*, 19-20. [in Ukrainian].

5. Manzhai, O., & Zhytskyi, Ye. (2015) Kryminalna rozvidka ta yii spivvidnoshennia z operatyvnym obsluhovuvanniam. *Jurnalul juridic national: teorie si practică*, 13(3/1), 100-105. [in Ukrainian].

6. Albul, S. V., & Korystin, O. Ye. (2015) Kontseptsiiia rozvytku kryminalnoi rozvidky orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy: naukovyi proekt. Odesa: ODUVS. [in Ukrainian].

7. Torbas, O. O. (2024) OSINT pry rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen : pidruchnyk. Odesa : Vydavnytstvo «Iurydyka». [in Ukrainian].

8. Bilous, R. V. (2020) Kryminalnyi analiz u protydivii kryminalnym pravoporu shenniam. *Aktualni pytannia vyjavlennia ta rozkryttia zlochyniv Natsionalnoiu politysiieiu: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu* (Kyiv, 19 liut. 2020 r.) – *Current Issues of Detection and Disclosure of Crimes by the National Police: Domestic and Foreign Experience. materials of the international scientific and practical round table* (Kyiv, February 19, 2020), 30-32. [in Ukrainian].

9. Motsa, V. V. (2022) Teoretyko-metodolohichni zasady vykorystannia kryminalnoho analizu operatyvnymy pidrozdilamy pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 2(73), 141-147. [in Ukrainian].

10. Ribaux, O., Girod, A., Walsh, S. J., Margot, P., Mizrahi, S., & Clivaz V. (2003) Forensic intelligence and crime analysis, *Law, Probability and Risk*, 2 (1), March, 47–60. DOI: <https://doi.org/10.1093/lpr/2.1.47>.

11. Pertsev, R. V., & Nuher A. R. (2023) Vykorystannia metodu kryminalistychnoi rozvidky pry rozkrytti zlochyniv. *Omul, criminologia, stiintza. Editia a 2-a. Vol. 1. 24 Martie 2023, 112-114*. Chişinău. Chişinău: Institutul de ştiinţe penale şi criminologie aplicată, [in Ukrainian].

12. Oatley G., Chapman B., & Speers J. (2020). Forensic intelligence and the analytical process. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery*, 10(3), e1354.

13. Crispino, F., Rossy, Q., Ribaux, O., & Roux, C. (2015). Education and training in forensic intelligence: a new challenge. *Australian Journal of Forensic Sciences*, 47(1), 49-60. DOI: <https://doi.org/10.1080/00450618.2014.906655>.

14. Delgado, Y., Price, B.S., Speaker P.J., & Stoiloff, S.L. (2021). Forensic intelligence: Data analytics as the bridge between forensic science and investigation. *Forensic Science International: Synergy*, 3, 100162. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.fsisy.2021.100162>.

15. Stepaniuk, R. L., Perlin, S. I. (2022) Tsyfrova kryminalistyka y udoskonalennia systemy kryminalistychnoi tekhniky v Ukraini. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnurishnikh sprav im. E. O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 3 (99), 283-284. [in Ukrainian].

16. Pertsev, R. V. (2022) Vykorystannia «rozumnykh» tekhnolohii u kryminalistyti. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza – Criminalistics and forensics*, 67, 104-113. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.12>. [in Ukrainian].

17. Perlin, S. I., Shevtsov, S. O., Tymoshenko, A. I., & Matiushkova, T. P. (2014). Ekspertna versia-zadokumentovane initsiatyvne informuvannia subiektiv rozsliduvannia. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnurishnikh sprav im. E.O. Didorenka. – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, Special issue*, 225-231. [in Ukrainian].

18. Ierusalimov, I. O. (2017) Spivvidnoshennia y vzaiemodiia operatyvno-rozshukovoi ta kryminalistychnoi diialnosti pry vyjavlenni y rozsliduvanni zlochyniv. *Aktualni problemy dosudovoho rozsliduvannia : materialy mizhvidomchoi nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 5 lyupn. 2017 r.) – Current issues of pre-trial investigation. Materials of the interdepartmental scientific and practical conference* (Kyiv, July 5, 2017), 104-106. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 07.04.20204

Stepaniuk R., Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Investigative Activities and Crime Solution, Faculty № 2 of Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

INTELLIGENCE IN CRIMINALISTICS AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES

The article is devoted to the analysis of the current state of adaptation of foreign terminology on criminal intelligence to the national scientific doctrine of criminalistics and investigative activities. The main directions of introduction of some branches of criminal intelligence into the theory and practice of criminal investigation are determined. It is emphasized that in the current conditions the importance of methods of searching and analyzing information in various sources and arrays is constantly growing. The large-scale military aggression against Ukraine, which is still ongoing, has further actualized the need to use the latest search tools and methods to investigate war-related criminal offenses, identify all war victims, and search for persons who committed serious crimes in the conflict. It is noted that in the national system of sciences of the criminal law cycle, there are difficulties related to the theoretical substantiation and practical implementation of intelligence tools in the practice of criminal investigation. This is due to the outdated approaches to differentiating different branches of knowledge, the dominance of Soviet-era scientific terminology, and the incompleteness of the reform of the system and functions of criminal justice bodies. In Ukraine, the science of criminalistics is recognized as an applied multidisciplinary field of knowledge that combines technical and tactical aspects of detection and investigation of criminal offenses. Therefore, criminal intelligence should be attributed to this science. Accordingly, the most accurate term for it is "criminalistic intelligence", which combines three types of intelligence – strategic, investigative and forensic. Criminalistic intelligence is an important area of work for law enforcement agencies in the current environment. This is the collection, processing, analysis and use of intelligence information for the purposes of criminal investigation. New scientific research is needed on the development of theoretical foundations and implementation of the latest tools of investigative and forensic intelligence.

Keywords: criminal investigation, investigative activities, criminal analysis, criminal intelligence, forensic intelligence, OSINT.

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 2 (106)

Частина 1

Українською та англійською мовами

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Комп'ютерна верстка *Л. Б. Колменко*

Підписано до друку 28.06.2024
Формат 60x84 ¹/₁₆ Ум. друк. арк. 11,4
Наклад 100 прим. Зам. № 3006-24

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097)723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.